

Tartalom

LXIV. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

2010. JÚLIUS

TOLNAI OTTÓ: A kisinyovi rózsza	3
ZALÁN TIBOR: Roncsolódások egy Tolnai Ottó-önarcképen	12
PINTÉR LAJOS: Hajrá, toll!	13
NOVÁK ANIKÓ: A Tolnai-világ lexikona	15
KÁLNAY ADÉL: Határkő	20
MARNO JÁNOS: Anna; Anna; Anna; Anna; Anna; Anna; Anna; Anna	26
FOGARASSY MIKLÓS: Éltem (Kitelepítés; Csorvás)	30
ACZÉL GÉZA: újság	38
MARKÓ BÉLA: Téli porcelán; Hirtelen kettészakad; Fölös- leg; Óvatos kézzel; Időrend; Vonalkód	40
IANCU LAURA: Valahol vár; Pár(huzam); Az ács; Ballada	44
BÁTYI ZOLTÁN: Albumhistória	47

TANULMÁNY

CSEKE PÉTER: Móricz Zsigmond és a fiatal erdélyi író- nemzedékek	54
KERESKÉNYI HAJNAL: Minta a mennyezeten (Bánffy Mik- lós drámáinak erdélyi kiadásáról)	72

KRITIKA

POMOGÁTS BÉLA: Baloldali önrevízió (Gáll Ernő leveles- könyvéről)	78
MONOSTORI IMRE: Mindenki szem (volt) a láncban?	83
SÁRKÖZY PÉTER: Az első magyar Dante-monográfia (Pál József: Dante. Szó, szimbólum, realizmus a közép- korban)	91

MŰVÉSZET

CSERJÉS KATALIN: „Eros Vanné” (Jegyzetek Toulouse-Lautrec litográfiáinak szegedi kiállításához)	99
SZAKOLCZAY LAJOS: Állatmaszkok – embertulajdonságokkal (Csíkszentmihályi Róbert szobrai a Ráday Galériában)	104

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZABÓ TIBOR rajzai a címlapon, a 11., 39., 46., 71., 90., 98., 103. és a 108. oldalon

TOLNAI OTTÓ

A kisinyovi rózsza

Első könyv, második rész

A lüke fiú még be-betér
az elfekvőbe
a zárban felejtették a kulcsot
be-betér
áll az üres elfekvőben
mit csinálsz az üres elfekvőben
állok az üres elfekvőben
a radiátorok még ragadnak
zebrák futnak át
csörtetve az üres elfekvőn
hozzányomta a hátát a lüke fiú
mert hát fázok is
a frissen festett radiátorhoz
hozzányomta a hátát
és most én is velük futhatok
a zebrákkal csörtetek
itt fenn
hol már nincsen fennebb
nincsen padlás
nincsen padlásfeljáró
valaki örökre felhúzta a létrát
itt fenn
hol már nincsen fennebb
átszaladhatsz mind az üvegen
a teremő még csak most fűjja
a teremő üvegűjő civilben
uzsgorodban kezdte
muránóban folytatta
szeretett mesélik ezra pounddal
az uzsorakamatról vitatkozni

de síküveget is vasal
300 fokos ónfürdőben
igen a teremő most is ott lubickol
a 300 fokos ónfürdőben
kétes nőszemélyekkel orosházán
átszaladhatsz a zebrákkal
mint szappanbuborékon az üvegen
a lüke fiú még be-betér
az elfekvőbe
a zárban felejtették a kulcsot
be-betér
áll az üres elfekvőben
mit csinálsz az üres elfekvőben
állok az üres elfekvőben
beletemetem arcom
a gobelinrongyika forró kis
befejezetlen tájékába
ott futnak át a zebrák
a befejezetlen gobelinrongyika
kis forró pusztáján
ballangók versenyeznek velük
hívatott az igazgatónő
azt hittem indignált
és majd megint lila fonálért zavar
de a kisinyovi béla bácsi elmagyarázta
a fekete-tengeren nincs azúr
a fekete-tengeren sosem is indignáltak
az alkonyok
csak az óceánokon indignáltak
ha a könyvelő behúz az írógépbe
lubickolhatok én is az indigóban
elzavart hozzak cikóriát
mert azóta sem ivott
olyan jó cikóriát
és elővette a rubintos kalaptűt
és átdöfte vele a szürke állományt
mert a barátom is főbe lőtte magát
és semmi baja sem lett
mert a szürke állományt lőtte át
ibis redibis peribis

egy női kalapnak nem szabad
ide-oda billegnie a fej labdáján
nem fújhatja el szél se szélvihar
át kell döfni a rubintos kalaptúvel
át a szürke állományt
kértem egyszer én tehessem fel a kalapját
kértem egyszer átdöfhessem a szürke állományt
azt mondta te kis samuráj
a kisinyovi béla bácsi azt mondta
az igazgatónő nem azt mondta samuráj
hanem azt hogy te kis számár
és átszalasztott cikóriáért
és átszaladtam cikóriáért
és hoztam a cikóriát
és ittuk a cikóriát
és a cikória illata beszivárgott
a többi elfekvőbe is
és volt aki felkönyökölt
és azt mondta cikóriaillatot érez
és ez volt az élet
mert szép a büdöske
meg az estike illata is szép
meg a friss tehénganyé illata
meg az osztriga
sós spermaillata is szép
de a szép élet titka éppen ez
senki sem ismeri az élet titkát
mert (mint szent-györgyi mondta)
mindenki azt hiszi bonyolultabb
az élet titka bonyolultabb
jóllehet egyszerűbb
az élet titka egyszerűbb
senki sem ismeri az élet titkát
mert a szép élet titka az
cikóriaillata van
és ittuk a cikóriát
és sorban felkönyököltek
a halódó nénikék
és sorban felkönyököltek a halódó bácsikák
fel a kisinyovi béla bácsi is

pedig ő béna
sorban felkönyököltek az elfekvőkben
és azt mondták cikóriaillatot éreznek
és azt mondták ez volt az élet
és azt mondták milyen szép volt az élet
cikóriaillata volt
uzsgorod mondta az egyik
már nincs is olyan messze kisinyovtól
a lüke fiú még be-betér
az elfekvőbe
a zárban felejtették a kulcsot
be-betér
áll az üres elfekvőben
mit csinálsz ott az üres elfekvőben
állok az üres elfekvőben
mert még mindig rádiózik a radiátor
a kis madárcsontú zenetanárnő
az ezüst kávéskanállal
mintha még mindig ütögetné
mintha még mindig ütögetné a radiátort
úgy halt meg a radiátort ütögetve
úgy ölelte mint egy hárfát
mit ölelgetett úgy mint egy hárfát
a halált ölelgette úgy mint egy hárfát
a halált mint egy hársfát
én nem vagyok hársfa
mondta a halál
jöllehet a radiátort ölelgette
a hideg radiátort
az elfekvőket sosem is fűtik
állok az üres elfekvőben
miért is fűtenék az elfekvőket
ölelgetem a frissen festett radiátort
én nem vagyok hársfa mondta
én zebra vagyok mondta
én is zebra vagyok mondtam
állok az elfekvőben
a könyvelő meg hallom a falon át
regnálja az igazgatónőt
a szürke állományon át

ki-behuzigálja a rubintos kalaptűt
lehúzza literes bugyiját
ha korán megunja a regnálást
én folytathatom
le-föl huzigálhatom literes bugyiját
ki-behuzigálhatom a rubintos kalaptűt
jóllehet azt mondja
az a lába között már nem a szürke állomány
és azt mondja te kis szamuráj
és átszalaszt cikóriáért
és én átszaladok cikóriáért
és hozom a cikóriát
és isszuk a cikóriát
és a cikória illata beszívárog
a többi elfekvőbe
és akkor azt mondja az igazgatónő
lenne egy misszió
igaz kicsit messze
a misszionáriusok mindig messze mennek
noha az a bácsi ott az elfekvőben azt mondta
hogyan lesz
trockij köröszta is megfordult uzsgorodban
egy francia bányában dolgozott
az idegenlégióba készült
de a spanyol polgárháborúba küldték
onnan meg egyenesen uzsgorodba
azt mondta az a bácsi az elfekvőben
uzsgorod
már nincs is olyan messze kisinyovtól
mindig is azt a távot szerettem volna forszírozni
uzsgorod és kisinyov között
most forszírozhatod mondta az igazgatónő
most majd forszírozhatod kis szamuráj
mert a trockij köröszta japánon körösztül jött haza
meg hát az is csak most tudódott ki
az a diplomatatáskás román roma
a bolhapiacról
aki azúr ágyneműt
meg hajlékony evőeszközt árul
abban a diplomatatáskában

szintén kisinyovi illetőségű
viszont az a másik
aki a krokodilbőr diplomataataskát vitte
az nem bánáti hanem alighanem bajsai
és az is most sült ki
nem nemzeti alapon herélték ki
se nem nemzeti alapon herélte ki magát
hanem az uzsorakamatból kifolyólag
azt mondták ha jár a szánk
kimiskárolják az egész utcát
ki mind a két oldalát
egy kimiskárolt utca
az egyik oldalon eperfák
a másikon meg bodza
és akkor azt mondja az igazgatónő
kis szamuráj lenne egy misszió
mondtam uzsgorod már nincs is olyan messze
istenem már nincs is olyan messze kisinyoutól
gondoltam vissza kell vinni kisinyovba
a hajlékony evőeszközzel tele diplomataataskát
komoly misszió
mindig is olyan költő szerettem volna lenni
messzi misszióval
vissza a hajlékony evőeszközzel teli krokodilt
vissza a foszló azúr ágyneműt mind
vissza kell vinni kisinyovba
már virágzik a kis szilvafa a bódé előtt
a bolhapiacon
azt mondta most ne cikóriáért ugorjak
se a diplomataataskákkal ne cipekedjem
tele hajlékony evőeszközzel
mielőtt szádhoz ér
tele leveskével lebiggyed a kanál
őt is ki kellett volna herélni
úgy diplomatikusan
ne a foszló azúr ágyneműt vidd vissza
hanem a jerikói rózsát
azt vidd vissza a kisinyovi rózsát
szép misszió mondta a lüke gyerek
szép misszió visszavinni kisinyovba

de a könyvelő nem adja az útiköltséget
hiába mondom uzsgorod
már nincs is olyan messze kisinyovtól
mert közben az aggok pénzét kiadta
uzsorakamatra
az igazgatónőt regnálja
a szürke állományon át
ki-behuzigálja a rubintos kalaptűt
lehúzza literes bugyiját
ha korán megunja a regnálást
a lüke fiú folytathatja
le-föl huzigálhatja literes bugyiját
ki-behuzigálhatja a rubintos kalaptűt
jóllehet azt mondja
az a lába között már nem szürke állomány
és azt mondja te kis szamuráj
és átszalasztja cikóriáért
de a lüke fiú nem szalad át cikóriáért
csökönyös kis számár
várja misszióját
a kisinyovi béla bácsi majd segít neki
visszagörgesse az öklömnyi ballangót ----
persze az már egy másik költemény
témája
és talán az is megint egy másik költemény
témája lehetne immár
(ki hinné a tiszta költészet is ilyen
a tiszta költészet is ilyennyire tematikus)
egy másik költeményé melyben kisülne
én lennék az a lüke fiú
akit az igazgatónő átszalaszt cikóriáért
és ő szalad cikóriáért
és hozza a cikóriát
és isszák a cikóriát
és a cikória illata beszívárog
a többi elfekvőbe
és van aki felkönyököl
a kisinyovi béla bácsi is felkönyököl
pedig ő béna
és azt mondja cikóriaillatot érez

és ez volt az élet
mert szép a büdöske
meg az estike illata is szép
meg a friss tehénganyé illata
meg az osztriga
sós spermaillata is szép
de a szép életnek
ez a titka
senki sem ismeri az élet titkát
mindenki azt hiszi bonyolultabb
jöllehet egyszerűbb
az élet titka egyszerűbb
senki sem ismeri az élet titkát
mert a szép életnek ez a titka
cikóriaillata van
és akkor tényleg én lennék a lüke fiú
mint a vak vigh tibike
meg azúr bazedovjával a batta jonathán
mert a bolondkórházban is van elfekvő
akkor tényleg én lennék az a lüke fiú
mert én szoktam átugrani cikóriáért
mert én vagyok a cikóriás lüke fiú
mert ha nem jutsz el uzsgorodon át
a jerikói rózsával kisinyouba
marad még kis szamuráj
marad még egy misszió
kis számár
mindig is olyan költő szerettem volna lenni
messzi misszióval
ha meghalok az elfekvőben
húzd le rólam a literes bugyit
és gyömöszöld a lábam közé
és majd ha nedvesség éri
pára szítál
harmat száll
hó szállingózik
felébred a szemérmem
magától kinyílik
kinyílik a lábam között
a jerikói rózsá semmis bokra

magától nyílik ki kis számár
és szaladj át
cikkakban szaladj el ne üssön valami
hozz még utoljára egy kis cikóriát
és szaladok máris
cikkeakban szaladok
az óriás kertitörpék között
mert én vagyok a cikóriás
én vagyok a cikóriás lüke fiú
én a cikornyás költő
messzi-messzi misszióval.

ZALÁN TIBOR

Roncsolódások egy Tolnai Ottó-önarcképen

(Van Gogh-nak)

szív-formájúra fesse ajkamat
szépen fesse ki ám
mert mint a bűdös kurva
krepp-papírra szivárogni
épp csak éppen csak annyi
vért engedek a számból
hogy meg és visszafesse azt
nem engedem kibuggyanni
kicsit szivárogni engedek
a lilára kopasztott liba
is kismadár míg kirepül
természetesnek kell maradni
ahogy a betörő is magába tör be
vonásaim véletlen se gyűrődjenek
túlságosan ne fesse meg
szív-formájúra ajkamat
ám ha mégis épp annyira
összeszorítom fogaimat
a vért a számon
azért se engedem kibuggyanni

PINTÉR LAJOS

Hajrá, toll!

A hetvenesztendős Tolnai Ottó köszöntése

Nem tudom, mióta is ismerem Tolnai Ottót. Persze, először műveit ismertem meg, verseit. Mint ahogy Gion Nándortól is először regényét olvastam, a Kétéltűek a barlangban címűt, még csongrádi gimnazista koromban, utána ismertem meg őt magát.

1971-ben kerültem a pesti Egyetemre és az Eötvös Kollégiumba, azt követően sűrűn jártam Újvidékre, és sorra megismertem a nálam mintegy tíz évvel idősebb írónemzedéket, az akkori harmincasokat, Giont, Tolnait, Domonkos Istvánt, Bosnyák Istvánt, Végel Lászlót, de a fotós Dormán Lászlót, a festő Maurits Ferencet és Benes Józsefet, a hungarológus Pastyik Lászlót is, a néprajzos Tóth Ferencet és másokat.

Még névrokonomat, az újvidéki humoristát, Pintér Lajost is, aki így lépett oda hozzám első találkozásunkkor a Forum Könyvkiadó presszójában, ahol mindenki veli lehetett találkozni, igazi élő eleven, nyüzsgő hely volt, egy helyütt a Forum Kiadó, a Magyar Szó napilap és a legendás Képes Ifjúság folyóirat.

Tehát odalépett hozzám egy kopaszodó vörös férfi, később tudtam meg, hogy humorista és sakk-szakértő, és azt mondta: Pintér Lajos vagyok, írjunk közösen egy könyvet...

Nem írtunk közösen könyvet, kár is lett volna. Névrokonom feleségére is emlékezem abból az időből: hosszú, szőke haja lengett a szélben.

Szerencsés nemzedék volt ez, a Symposium első nemzedéke: tehetségesek is voltak, rajban is röpültek föl, ahogy egy nemzedékhez illik, és szerepet is kaptak. Nem tartotta őket kiskorúnak társadalmuk, mint magyarországi társaikat.

Tóth Feri, a néprajzos vitt el engem azokban az években először Tolnai Ottóékhoz, haza a Virág utca 7-be. Ott is ragadtam, ott is aludtam, sokszor ott is laktam, még olyankor is, ha Tolnaiék épp nem voltak otthon. A szomszéd bácsiéktól, nevükre már nem emlékszem, szintén magyarok voltak, kellett elkérni a kulcsot.

De amiről most írni akarok, az 1974-ben történt. Onnan tudom, hogy '74-ben, mert megnéztem az Irodalmi lexikont, Páskándi Géza akkor költözött, települt át Magyarországra. Akkor, az idő tájt pezsdült meg az élet a Könyvhét körül is. Nekem az volt a legfontosabb, hogy a könyvheti sátrakban megjelentek a határokon túli magyar könyvek, az Írószövetségben pedig a határokon túli magyar íróvendégek. Az íróvendégek részére pedig a Fészekben irodalmi est és fogadás.

1974-ben jöhetett Pestre Tolnai is mint könyvheti vendég, Páskándi már Pesten, Nagy László, a költőfejedelem botjára támaszkodva szintén közöttünk, Takács Imre, a kitűnő költő, a Kortárs szerkesztője, ez volt a társaság a Fészekben.

Páskándi engem, ha jó kedve volt kisPintérnek szólított. Kedvesen, mert azt mondotta, nagyPintér a Pintér Jenő, az egykor volt irodalomtörténész, akinek méterszám állnak a

könyvei a polcokon. Hozzá képest én tényleg kisPintér voltam, egyrészt fiatal, huszonegy éves, másrészt csak néhány versem jelent meg, a Tiszatájban, Forrásban, Új Írásban. Első kötetemet vártam a legendás Móra Kiadónál, Kormos István szerkesztette.

A Fészekben először irodalmi est volt, a határontúli magyar írók, költők közreműködésével. Tolnai Ottóra emlékszem hirtelenjében csak közülük. Az árvacsáth című versét olvasta fel nagy erővel. Árvacsáth, árvacsáth / simogatom a föld haját... lehet, hogy rosszul idézem a versét, de majd negyven év után így él bennem, inkább már csak a ritmusa és Tolnai ünnepélyes hanglejtése. Nagy László mondott az esten bevezetőt. Kiss Ferenc, aki pedig szintén ott volt a közönség soraiban, rögtön elkérte Ottó verseit a Tiszatájnak közlésre.

Akkoriban még ez is ritkaság volt, hogy a határokon túli szerzők megjelentek, megjelenhettek magyarországi folyóiratokban. Amelyik folyóirat közölte Sütőt, Giont, Dobos Lászlót és társait, úttörő szerepet vállalt.

Kiss Feri nagy lendülettel kérte el a verset, mert tetszett neki első hallásra, Tolnai előadásában. De Ottó nem sokkal később odajött hozzám és fülembé súgta, hogy Kiss Feri csalódott. Mert a vers nem úgy íródott, ahogy várta volna: Árva Csáth, árva Csáth (persze Csáth Gézára, az íróra célozva), hanem központozás nélkül, kisbetűvel és egy lendülettel: árvacsáth, árvacsáth. És vajon simogatta-e tényleg a föld haját?

Nem baj Kiss Feri csalódása, a verset mégis örömmel vitte a Tiszatájnak, és az ott meg is jelent.

Az irodalmi est után asztalhoz ültünk a bárban. Nagy László, Páskándi, Tolnai, Takács Imre, én egy asztalnál. Megszólinta a zene. Ottó nem tudom hová tűnt, nem hiszem, hogy táncolni ment volna. Páskándi azonnal táncba indult, felkért valakit és átkarolta. Takács Imre is fölpattant, de az ő tánca külön mese. Ő legényesen táncolt, ugrált, mint a bakkecske, arra a lágy szalonzenére. Az ő stílusa ezt a táncot kívánta. Ketten maradtunk Nagy Lászlóval, néztük a táncolókat.

Páskándira mutatott: Nézd, olyan, mint egy indián! Gézának tényleg szép indián arca volt és hosszú, fekete haja akkor, indiánsörény.

Ottónak mondtam, hogy másnap látogasson meg az Eötvös Kollégiumban. Meg is érkezett. Fáradt volt, emlékszem, végigfeküdt kollégiumi vaságyamon. Nem tudott kinyújtózni, kicsi volt neki az ágy.

Kicsi volt Ottó szálfatermetének.

Van is Tolnainak erről egy verse, abban írja, hogy azért ír hosszú verseket, szeret kinyújtózni bennük. Mert csak ott tud kinyújtózni (lám az Eötvös Kollégiumban sem), ott, hosszú verseiben.

Annyit még. Sokat jártam Újvidéken, sok élmény köt oda. Jó is, rossz is. Egyszer társaságban valaki csúnyán megsértett. Buszra szálltam, és odahagyván őket elindultam Ottóékhoz, a Virág utca 7-be. Ottóék nem voltak otthon, zárva volt a kapu. Arra se volt kedvem, hogy bemenjek a szomszédba a kulcsokért. Átugrottam a kerítésen, leültem bent a küszöbre. És férfierő ide, férfierő oda, folyni kezdtek a könnyeim.

De se baj, lesz vigasztalásom.

Hajrá, ecset! Hajrá, toll!

NOVÁK ANIKÓ

A Tolnai-világ lexikona

A Tolnai-szöveg univerzum architektusa *Tolnai Világlexikona*, az immár több mint ötven éve alakuló életmű pedig az *Új Tolnai Világlexikon* megírására tett kísérletként fogható fel. „Jóllehet már több mint fél évszázada felvállaltam volt a Tolnai Világlexikonát, mint családunk könyvét, majd pedig egyenesen és orcátlanul, mint saját könyvem, csupán-csak az *Új* szócskát biggyesztve eléje, már mint, hogy *Új Tolnai Világlexikona*”¹ – vallja a szerző. Milyen izgalmas is lenne a lexikonformával bajlódó életmű lexikonszerű feldolgozása...

A lexikon, az enciklopédia egy-egy korszak teljes tudásanyagának gyűjteménye; fogódzó, amely folyamatosan foglalkoztatja az írókat. E tekintetben említhető Borges, Danilo Kiš, vagy például Miroslav Krleža, aki jelentős irodalmi munkássága mellett a Jugoszláv Enciklopédia főszerkesztője is volt.

A lexikonírás igazi abszurd feladat (ilyenekből nincs hiány a Tolnai-művekben), az én-elbeszélő olyan fogalmak magyarázatára törekszik, amelyek a *Tolnai Világlexikon*ban nem szerepeltek, vagy meghatározásuk szerinte hiányos. Komoly stúdiumokat folytat ez ügyben a pufajkáról, a Lídia bélesről, Bláthy Ottóról, a tojásról vagy éppen az orchideáról. A lexikonírás hatalmas vállalkozás, szükség van segítőkre. Az *Új Tolnai* tojás szócikkének társszerzője Ilia Mihály, és Kosztolányi Dezső is kollégaként jelenik meg, erről ezt olvashatjuk: „noha folyamatosan írtam a kétfajta kiadást megélt műről, arról teljesen megfedlektem, hogy valójában opus magnumomat, az *Új Tolnait* illetően is társszerzők lennének Kosztolányival. Ez bizony új mozzanat.”²

Írásomban hasonló, abszurd feladatra vállalkozom, a Tolnai-világ lexikonának néhány önkényesen kiemelt címszavát, az irodalmi privatizálást, a gyűjtőszenvédelyt és az életműben megképződő imaginárius múzeumot próbálom felvillantani. Hózsza Éva hangsúlyozza, hogy mostanában a szerző „magánmitológiáját, identitáskeresését, orfeuszi szerepét, szövegközi pozícióját, illetve az »ön-design« koncepcióját értelmezik a kutatók”³, de felhívja a figyelmet arra is, hogy Tolnai művei nem tűrik a kritika zártságát, motívumai megmozgathatóak, több nézőpontból vizsgálhatóak.⁴ Jelen írás fő szempontja a személyessé tétel, a kisajátítás. Tolnai Ottó írásaiban megfigyelhető az a törekvés, hogy a szerző-elbeszélő szinte minden témával kapcsolatban megtalálja, felmutassa a lokális és szemé-

¹ Tolnai Ottó: Inhalál. kislemez. In: EX Symposium 2010/69. szám. 71.

² Uo.

³ Hózsza Éva: Formátlanok tervezett világ. Tolnai Ottó lokális versei és a fürdőváros mint szűkülő létter. In: Uő: Csáth-allé (és kitérők). Összegyűjtött tanulmányok, esszék, cikkek egy életmű mozgásterületeiről (1990–2009) Életjel Könyvek. Szabadegyetem, Szabadka, 2009. 85.

⁴ I. m. 84.

lyes vonatkozásokat. Ez az író által „intimpistáskodás”-ként megfogalmazott attitűd figyelhető meg a *Tolnai Világlexikonához* való viszonyulásban is. Akár egy pók, bonyolult, szerteágazó kapcsolati hálót sző magának, amelynek minden rezdülésére érzékenyen reagál. Hermann Ottó *Magyarország pókfaunája* című, bácskai kötődésű könyve nem véletlenül az egyik fontos darabja a Tolnai-szövegek imaginárius könyvtárának.

Irodalmi privatizálás

A dolgok személyessé tételének egyik érdekes formája a vizsgált életműben a különös gyárak privatizálása irodalmi módszerekkel. E folyamat előképeként fogható fel *A kékitő-golyógyár* című elbeszélés, amelyben T. Orbán édesapja kékitőgolyógyárat szándékozik alapítani a Kisiparosok szövetkezetéből. Az akkor megíúsult tervet más formában ugyan, de mégis sikerül megvalósítani a magánosítással, amelyről így ír a szerző: „mostanában éppen hogy foglalkozom különös gyárakkal, egy ideje irodalmi módszerekkel privatizálom őket, a kis, különös gyárakat; nemrég privatizáltam az egykori szabadkai kenyérgyárat, mert noha lebontották, a kenyérillat még mindig ott lebeg a Tolsztojról elnevezett utcában, azon a csupasz telken, valamint szintén nemrég privatizáltam a lendvai esernyőgyárat például, amelyet maga Tito marsall is meglátogatott egyszer, továbbá a szabadkai tűgyárat, csipkegyárat, a szegedi kefégyárat és az újvidéki szappangyárat, az Albust, ahol József Attila édesapja is dolgozott volt.”⁵ Mindegyik gyár különleges a maga nemében, a szappangyárat József Attilához való kapcsolata vonja be az irodalom bűvkörébe, a szegedi kefégyár egy másik szövegben⁶ Kosztolányi *Vonaton* című kisprózája kapcsán jelenik meg. A csipkegyár Tolnai 1969-ben megjelent *Agyonvert csipke* című kötetéhez és a versírás metaforájaként állandósult csipkeverés motívumához utal minket. A tűgyár és az esernyőgyár egymás mellé kerülése szintén szorosan kapcsolódik az irodalomhoz, Lautréamont elhíresült mondatát juttatja eszünkbe a varrógép és az esernyő véletlen találkozásáról a boncasztalon. Továbbá Danilo Kiš alakja is megidéződik, ugyanis *Az esernyő mint olyan*⁷ című alkalmi írásban olvashatunk arról, hogy Lautréamont szépség meghatározása Kiš és Mirjana Mioćinović fordításában, kommentárjaival jelent meg 1964-ben Belgrádban. Természetesen az asszociációk sora ezzel még nem ér véget, Bacon esernyőivel, Radomir Reljić egyik festményével folytatódik, majd az esernyő és a varrógép mellé kerül a rózsza Gertrude Stein híres mondata révén. A gyárak sorából valamiképp a kenyérgyár lóg ki, bár az utca nevét tekintve ez is irodalmivá válik, viszont sokkal fontosabb a valós épület hiánya. A Hózsza Éva által megfogalmazott felerősödött Pompeji-effektus⁸ fedezhető fel itt, a már elfeledett gyár kikotrása a hamu alól. E mozzanat átvezet a következő címszóhoz, a gyűjtőszeszvedélyhez.

⁵ Tolnai Ottó: Vonaton. *Négy litterula*. In: Uő: Grenadírmars. – egy kis ízelt opus –. zEtna, Zenta, 2008. 284.

⁶ Tolnai Ottó: Inhalál. kisnapló. In: EX Symposion 2009/68. szám. 69.

⁷ Tolnai Ottó: Az esernyő mint olyan. In: Uő: Grenadírmars. – egy kis ízelt opus –. zEtna, Zenta, 2008. p. 341–345.

⁸ Hózsza Éva: I. m. 85.

Gyűjtőszenvedély

A gyűjtőmunka Tolnai Ottó szövegvilágának olyannyira meghatározó eleme, hogy a művek létrehozása inkább a kollektor, mint a kreátor tevékenységével mutat rokonságot. A gyűjtőszenvedély szinte mindenre kiterjed, mások történeteitől kezdve, gyárákon át egészen a különféle haszontalannak tűnő régi tárgyakig. Jean Baudrillard szerint a régi tárgy bár funkciótlan, csupán dekoratív, mégis specifikus funkcióval rendelkezik, ugyanis „az időt jelenti.”⁹ A gyűjtőszenvedély és a régi tárgy szeretete között mélyes rokonságot feltételez,¹⁰ ezt a megállapítást alátámasztja a Littré szótár tárgymeghatározása is: „Mindaz, ami egy szenvedély kiváltója, alanya. Átvitt és a szó legteljesebb értelmében: szeretett tárgy.”¹¹ A mindennapi tárgyak esetében a magántulajdon, a haszontalanok esetében pedig a birtoklás vágya tekinthető szenvedélynek. A francia gondolkodó hangsúlyozza, hogy „a birtoklás mindig egy *funkciójától elvont és az alannal kapcsolatba került* tárgy birtoklása”.¹² A gyűjtés kezdetleges formája, a külvilág birtokbavétele a gyermekeknel jelentkezik, később pedig főként a negyven évnél idősebb férfiak hódolnak a gyűjtőszenvedélynek.¹³ Baudrillard szerint a gyűjtemény modellként szolgálhat, „benne diadalmaskodik a birtoklás személyes vállalkozása, itt válik a tárgyak mindennapi prózája költészetté, tudattalan, diadalmas beszéddé.”¹⁴ A gyűjtő pedig fanatizmusa révén válik magasztossá.¹⁵

Tolnai Ottó *A pompeji szerelmesek* című prózakötet egyik szövegében¹⁶ fejti ki a fentiekkel összecsengő gondolatait a gyűjtés lényegéről, miközben „Borges-hósként” a Szabadkai Gyűjtők felkérésére egy üdvözlőbeszéden dolgozik. Az abszolút regényhősöknek nevezett gyűjtők közössége egy zárt, „hét lakattal, hét cerberussal őrzött”, „mögöttes, rejtett”¹⁷ világként képződik meg. A szerző-elbeszélő gondolatmenetének alapját Walter Benjamin írásai jelentik, idézi is a német filozófus vonatkozó szöveghelyeit a birtokbavétel borzongásáról, a tárgyak enciklopédiaszerű történetéről, a gyűjtő sorsfejtővé válásáról, a gyűjtőszenvedély és a káosz határsávjairól. A szerző-elbeszélő úgy véli, a gyűjtőknek megvan az a képességük, hogy újrászervezzék a káoszt, avagy képesek a semmis anyagokból újra összerakni „a Nagy Formát, a Monarchiát, a századforduló mind imagináriusabbnak tűnő Szabadkáját, sőt a Nagy Jugoszláviát is immár.”¹⁸ Hihetetlenül izgalmasnak tartja, ahogy a gyűjtő elkezd szakosodni egy valamire, és sorba rendezi anyagát. Önmagát a guberálóhoz, a lomtanítóhoz érzi közelebb, a gyűjtő fokozat átugrásával jut el a következő fázishoz, műgyűjtőként, műítészként, a Homokvár toronyszobájának kusztoszaként identifikálja magát. A mindenholonnan összeszedett tárgyak a múzeumi tárgy szintjére emelkednek,

⁹ Jean Baudrillard: *A tárgyak rendszere*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 87–88.

¹⁰ I. m. 90.

¹¹ I. m. 101.

¹² Uo.

¹³ I. m. 103.

¹⁴ I. m. 102.

¹⁵ I. m. 104.

¹⁶ Tolnai Ottó: *Infautus*. In: *Uő: A pompeji szerelmesek. Fejezetek az Infautusból*. Szigatúra Könyvek. Alexandra Kiadó, Pécs, p. 274–353.

¹⁷ I. m. 321.

¹⁸ I. m. 322.

Tolnai Ottó szövegtereiben. Egy egyszerű kopott hokedli is felmagasztosulhat ebben az opusban: „Mondtam, nagyon ragaszkodom ehhez a hokedlihez, de a feleségem mindig kidobja az udvarra, mert rozoga, kopott már, rajta vágja a csirkét, olykor kimegyek a hátsó, Pap Pál utcába [...] s látom, a hokedlimről csorog a vér, gyorsan lemosom, visszalopom, számomra muzeális érték, talán be kellene vinnem a Városi Múzeumba...”¹⁹ A régi tárgyak iránti rajongás egyszerre írható le a Pompeji-effektus és a muzealizálás fogalmával. Míg az előbbi a tárgyak megtalálására, hamuból kikotrására, az elbeszélő nagyfokú érzékenysége-re vonatkozik, addig a muzealizálás a tárggyal való foglalkozás következő szakaszát jelenti, beemelését az irodalmi műbe, költői kategóriává tételét, elhelyezését az imaginárius múzeumban. Ez utóbbi jelenség széles körű térhódítására a térségi elbeszélésben Faragó Kornélia hívja fel a figyelmet, és megállapítja, hogy „a muzealizálás jelensége a tárgy nézőpontját érvényesítő geokulturális elbeszélő metódusok révén egyre intenzívebbé teszi a tárgypoétikai vizsgálati irányt.”²⁰ Olyan tárgyvilágról értekezik Faragó Kornélia, amely egyszerre rejt magában az ismerősség és az idegenség érzésének kiváltását.²¹ Tolnai Ottó műveiben főként a letűnt korok tárgyaival, a családi emlékekkel, a „szisztematikus szeméttelpek”²²-en összeguberált tárgyakkal találkozhatunk. Ezek az átlagember számára sokszor semmiféle értéket nem képviselnek, a szerző-elbeszélőt viszont nagyon mélyen megérintik, művészetét alapjaiban határozzák meg.

Imaginárius múzeum

A Tolnai-univerzumban talán a tárgyak egy kitüntetett csoportjára, a képzőművészeti alkotásokra irányuló gyűjtőszenvédély a leghangsúlyosabb. „Hisz a képzőművészet az én igazi terrénomom. Ott kevésbé hibázhatok.”²³ – olvasható a *Rothadt márvány* című kötet egyik írásában. Tolnai Ottó képzőművészeti esszéi legtöbbször valami apropóján, évfordulók, kiállítások vagy más események kapcsán születnek. Személyes megjegyzései mellett bemutatja a művészekről szóló szakirodalmat, kijelöli az életművek számára legfontosabb képeit, és azokat elhelyezi imaginárius képtárának megfelelő helyeire. Pontosan meghatározza, egy-egy képnek mi mellett van a helye, például Pechán Béla rézüstös-karfiolos csendéletét Oláh Sándor virágos-karfiolos csendélete mellé teszi. Állandóan keresi a különféle egyezéseket, összefüggéseket, valamint a képeket és alkotóikat szereti elhelyezni egy-egy nagyobb folyamatban, például Balázs G. Árpád *A proletárcsalád ebédje* című képének megkeresi ugyan párjait a festő életművén belül, de ki is tekint, Van Gogh *Krumplievőkjét*, valamint Derkovits harmicas években kiteljesedő proletárvilágát közelíti a képhez. Ám még ezzel sem elégszik meg, a képtől eltávolodva így ír: „Balázs G. hordárai, favágói és koldusai az ősei, illetve párjai az éppen 32-ben hazaérkező Lubarda *Narancsárusának*, *Hordárának*, melyekből természetesen következnek azok a hihetetlen erős csendéle-

¹⁹ Tolnai Ottó: Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye. Kérdező: Parti Nagy Lajos. Kalligram, Pozsony, 2004. 286.

²⁰ Faragó Kornélia: A geokulturális narráció kérdéstávlatai. A muzealizálás poétikája és a név-effektus. In: Hungarológiai Közlemények, 2006/2. 68–69.

²¹ I. m. 69–70.

²² I. m. 69.

²³ Tolnai Ottó: *Rothadt márvány*. Jugoplasztika. Kijarat Kiadó, Budapest, 1997. 78.

tek a 40-es évek elején”²⁴. *Egy arculcsapó és egy mellbevágó rajz* című szövegben azt olvashatjuk, hogy a szerző feladata csupán az, hogy egymás mellé helyezze a képeket, szavaival keretbe foglalja, és közzétegye. Saját imaginárius múzeumát Malraux-tól eredezteti, erre utal a *Fiatal diófát* című kisprózájában: „ez a két kép máris elfoglalta helyét korunk imaginárius múzeumában, amelyet még Malraux kezdett volt, ugye, összehordani, noha igaz, aki mindenkinél szebben értekezett Piero della Francescáról, Vermeeréről, de la Tourról, Braque-ról, Picassóról s mind a világon szanaszét heverő fontos szobrokról, élete vége felé egy nagy gazdaházban élt vidéken, teljes visszavonultságban... Ami itt meglepő, az az, hogy kizárólag: Fautrier-képek között. [...] Szóval végül is Malraux privát múzeumában kizárólag Fautrier-képek lógtak”²⁵. A szövegekben megképződő imaginárius képtár csakis rizómaként képzelhető el, „bármely pontján képes bármely más ponttal összekapcsolódni, vonásai nem szükségszerűen azonos természetű vonásokra utalnak, igen eltérő jelviszonyokat hoz működésbe, sőt nem-jel állapotokat is”²⁶. Ahogyan a rizómának, úgy az imaginárius múzeumnak is „szöve az »és... és... és...« kötőszó.”²⁷

és... és... és...

Irodalmi privatizálás és gyűjtőszénvedély és imaginárius múzeum, e három fogalmat a szorgos gyűjtőmunka köti össze, amely szinte mindegy, hogy mire irányul, különleges gyárakra, régi tárgyakra, vagy éppen műalkotásokra. A lényeg maga a gyűjtés mint olyan. Jean Baudrillard azt írja, „az ember ugyanis mindig önmagát gyűjti”²⁸, Tolnai Ottó is önmagát gyűjti, az összeszedett tárgyakból építi fel saját identitását, az *Új Tolnai Világlexikont*.

²⁴ Tolnai Ottó: Egy piszokba metszett kép (Balázs G. Árpád: A proletárcsalád ebédje) In: Uő: A meztelen bohóc. 18.

²⁵ Tolnai Ottó: Fiatal diófát. In: Uő: Grenadírmars. – egy kis ízelt opus –. zEtna, Zenta, 2008. 190.

²⁶ Gilles Deleuze – Félix Guattari: Rizóma. In: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény. Szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrud, Sári László. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 83. o.

²⁷ I. m. 86.

²⁸ Jean Baudrillard: I. m. 107.

KÁLNAY ADÉL

Határkő

Aliznak fájt a lába. Arra gondolt, milyen kár, hogy ezt a fűzős cipőt vette fel. S egyáltalán kár, hogy bármilyen cipőt felvett ma reggel. Otthon kellett volna maradnia, ezt biztosan tudta. Már nem is számolta, hányszor indult át, hogy elhozza a család itt-ott elraktározott holmiját. Az életem maradt ott, sírdogált anyuka erőtlenül, mindnyájunk élete. Ezt nem lehet túlélni, jajdult fel, s ilyenkor Aliz szívébe mintha tört döftek volna. Szörnyű volt anyukát szenvedni látni. Persze neki is fájt, hogy ott kellett hagynia mindent, barátokat, szerelmeket, szokásokat, de már látja, hogy új barátok, új szerelmek, új szokások várják. Ő még bármit megszerezhet. Anyuka viszont mindent elveszített, amit megszerzett. Ezért, anyukáért kellett megjárni ezt az utat annyiszor, akárhányszor csak lehet. El kellett hozni mindent, ami anyukának az életet jelentette, nem számított, hogy nehéz, nem számított, hogy veszélyes. Különben is volt egy titka, ami segítette az útjaiban. Erről senki más nem tudott, csak anyuka és Viki, a nővére. Hogy minden útja előtt megálmodta, sikeresen átjut-e vagy sem. Ha nem jött a jósló álom, inkább nem indult el.

Ma reggelre kelve azonban semmi irányítást nem kapott. Szépet álmodott pedig, a szoba gyönyörűen ki volt világítva, mintha csak karácsony lenne, s ő a nagy, ovális tükör előtt állt abban a halványzöld szaténruhában, amelyikért anynyira sóvárgott. Megpördült kétszer-háromszor, a nehéz anyag surrogva forgott a teste körül, s ő belenevetett a tükörbe minden fordulásnál. Aztán jött valaki, akinek nem látta az arcát, mégis tudta, hogy férfi és szép, s a szemében szerelmes tűz lakik. Szeretnek engem, gondolta álmában, engem szeretnek, ismételte, de hirtelen minden elsötétült, s a tükör darabokra tört. Fáradtan, zavartan ébredt.

Hát ez nem az az álom, amelyiknél bátran útnak lehet indulni, gondolta reggel ébredéskor. Máskor, ilyenkor nem is indult neki a susai útnak. Most azonban muszáj volt, mert nincs egyedül. Ancsu néni, az új szomszéd, egyébként persze régi ismerős, napok óta sírt már a szülei miatt. Mi lehet velük, már hónapja is van, hogy nem írtak, nem üzentek, édes Alizkám nem vinnéd el magaddal Béla bátyádat, hogy hírt halljunk róluk? Olyan esdeklőn, rimánkodva nézett Ancsu néni, Aliznak könnybe lábadt a szeme. Azonnal igent mondott. Csak utóbb gondolkozott el, milyen kimenetele lehet az útnak, ha nem az álmára hagyatkozik. Világ csúfjára nem hozakodhatott elő a titkával! Kinevetnék, megbotránkoznának, habókosnak tartanák, gondolta. Így, noha az álma nem adott engedélyt,

most itt bandukolt Béla bácsival, Ancsu néni tedd ide, tedd oda férjével, s haragudott magára és erre az emberre is ott hátul, aki miatt most úton vannak.

Hamarosan a dombtetőre értek, ahol a határkő fehérlett. Innen már be lehetett látni abba a kis faluba, ahová igyekeztek. A falu békés kis falu volt, jobbára magyarok lakták, de a határőrség, csendőrség szlovákokból állt. Aliz nem szokott félni, most azonban nagyon kellemetlenül érezte magát. Valaki figyel minket, szólt hátra, meglátja, baj lesz. Béla bácsi körülnézett, én nem látok senkit, mondta aztán, nyugodjon meg Alizka, minden jól van. Alizt bosszantotta ez a bizalmaskodás. Nem vagyok neked Alizka, mondta magában. A határkőnél megállt, s körbetekintett. Ő sem látott senkit, bár mintha a közeli bozótosban moccant volna valami. Állat, mondta a férfi, állat lesz az. Vagy nem, felelte Aliz, aztán nagyot sóhajtott. Induljunk, lesz, ami lesz, vette fel a kis kosarat, s átlépett a láthatatlan határvonalon.

Gyerekkorában, mikor anyukáékkel rokonokhoz utaztak, mindig kíváncsian nézte a tájat. Azt hitte, egy egészen más világot fog találni, hiszen másik országba léptek, de csak ugyanolyan dombok, völgyek, ugyanolyan házak és emberek tűntek fel. Miért vannak a határok, kérdezte apukát. Azért, hogy tudd, meddig mehetsz el, felelte apuka, s mivel nagyon szigorú ember volt, Aliz nem is merte tovább faggatni. Magában aztán arra jutott, hogy a határnak nem nagyon van értelme. Hallotta szüleitől, hogy amikor összeházasodtak, s letelepedtek, magyar területen éltek. Eltelt egy év, s Csehszlovákiában találták magukat. Később, jó pár év múlva már megint Magyarországon laktak. Most pedig, ahhoz, hogy szülőhelyére visszatérjen, ismét át kellett lépnie a határt. Siessünk, mondta, jó lenne már túljutni az erdőn.

Az erdősáv, ami a kopasz dombtető és a szántóföldek között húzódott egyáltalán nem volt félelmetes. Fenyők és tölgyek álldogáltak ott ritkásan, tétován, néhol össze-összeborulva, szabadon hagyva a kanyargó ösvényt. Az apró tisztások hosszúszerű, selymes fűvében térdig elveszhetett az ember. Kapáló, hajlongó, fáradt földművesek találtak enyhét ebben a kis erdőcskében, itt ették meg ebédjüket, s itt heverték egy keveset a nagy melegek idején.

Az idő most kellemesen hűvös volt. Szelíd, októberi szellő fésülgette a fűszálakat, s néhány korán elhalt levelet utaztatott könnyedén. Már elmúlt a nyár, de a tél még hihetetlenül messze volt. Aliz arcán is végigsimított egy könnyű fuvallat, s már éppen úgy érezte, mégis sikerül, s hogy mégsem az álom adja meg a biztos jelet, amikor egy fémesen villanó hang megállította őket. Sztoj, kiáltotta valaki, álljanak meg, hangzott utána magyarul. Béla bácsi, most meg kell állni, sziszegte Aliz a fogai között, mert társa már futásnak indult volna. Hát így állunk, mondta magában. Nagyot sóhajtott, s szembefordult a veszéllyel. Aliz tizennyolc éves volt, kamasz korában szörnyű háború zajlott. Mikor vége lett, azt hitte, egyszerűbb lesz az élet. Rá kellett azonban jönnie, hogy tévedett.

A finánc, kerek képű, zömök ember, ravaszra szűkülte szemével még hunyorított is, miközben közeledett felénk. Hová, háová, kérdezte gúnyosan, kezét az övében lévő pisztolyon nyugtatva. A bátyám hadifogságban van, s az ő öccse is, mutatott hátra Aliz, hallottuk, hogy megérkezett valaki a fogságból, valaki falunkbéli, őt firtatnánk a rokonaink hogylétéről. Hát firtatni éppen lehetne, de ahhoz kéne valami hivatalos papír, váltott át magyarra a finánc, mert ha nincsen, megyünk a parancsnokságra. Alizon szorított egyet a gyomra, szája kiszáradt, feje szédülni kezdett. Nem intézhethetnénk el ezt itt, szólalt meg Béla bácsi váratlanul, s a zsebéből néhány doboz cigarettát húzott elő. A finánc tétován vakarta a tarkóját. Hát minket ugye köt a szabályzat, mondta hunyorogva. Aliz elővett batyujából egy zacskó pirospaprikát. Mi lenne, ha ezzel megtoldanánk, kérdezte szlovákul. A finánc körbenézett, majd nyújtotta a kezét. Villámgyorsan tűnt el zsebei-
ben az öt pakli cigaretta és a zacskó paprika. Na, menjenek, intett, nem láttam semmit, de visszafelé ne találkozzunk! Aliz megkönnyebbülve sóhajtott, a finánc arcát nézte, hogy megjegyyezze, ezt az embert meg lehet vesztegetni.

Szinte repültek lefelé, meg sem álltak a kis vasútállomásig. Éppen elérték a vonatot, amivel egy óra múlva Rozsnyón voltak. Itt találkozunk három órákor, búcsúzott Aliz, s alig várta, hogy végre egyedül legyen. El kellett menni Teréz nénihez, mert apuka öltönyei ott lógtak a levendulaillatú szekrényben fölakasztva. Ezeket akarta most elvinni, mert apukának meg kell jelenni pár nap múlva az új munkahelyén, s egyáltalán nem mindegy, milyen benyomást tesz ott az emberekre. Apuka nagyon-nagyon jó ember volt. Bányász. A Rima–Murány Részvénytársaságnál dolgozott bányafőfelőrként. Aliz nagyon büszke volt apukára. Ha anyukáért bármit, akkor apukáért mindent, ez volt a jelszava.

Teréz néni olyan volt, mint máskor. Igazi úrinő, vagy ahogy ő emlegette magát, egy finom, idős hölgy a monarchiából. S valóban, minden mozdulata, gondolata, mintha csak porcelánból lett volna, hozzá képest mindenki más durvának és esetlennek tűnt. Állandóan fekete ruhában, kis fekete fátyolos kalappal a fején járt az utcán. Nincs minek örülni mostanában, magyarázta gyászát, az elmúlt száz év nem volt éppen vidám, s titokzatos mosollyal nézett körbe, kereste azt, aki érti, miről beszél. Aliz nem nagyon értette, tizenennyolc évének a száz év nagyon sok volt, de Teréz néni olyan embernek számított, akinek hinni kellett. Elvinném apuka ruháit, mondta Aliz félénken, szüksége lenne rá. Hát elmenekültek a hazátokból, sírta el magát Teréz néni, nem értem én ezt, nem értem! Aliz nem tudott válaszolni, csendben pakolta a nehéz öltönyöket.

Teréz nénit kicsi korától ismerte. Fogalma sem volt, hány éves. Lehetett akárhány. Aliz mindig ugyanolyan öregnek látta. Volt idő, mikor valóban anyja helyett anyja volt, de mindig félt tőle nagyon. Amikor a polgáriba járt, ott lakott náluk. Akkor még élt a férje is, egy fejjel alacsonyabb, csöpp, hajlott hátú bácsi. Ő egy irattárban dolgozott, s egyszer elvitte Alizt a munkahelyére. Aliz soha nem tudta elfelejteni a plafonig érő papírokat, a különös szagot, s a tintafoltos abroszt

az asztalon. Egy kis tálkában sok apró, színes cukorka volt, Aliz sóváran nézte. Adok szívesen, mondta Jóska bácsi, de el ne áruld, mert kikapunk, könyörgött viccesen, de Aliz tudta, hogy ő is tart a feleségétől. Szigorú asszony a nénikéd, mondta az apáca, aki a hittant tanította, szigorú, de arany szíve van, csak jót akar neked. Egyszer volt valami színdarab, amiben nagyon szépnek kellett lenni. Mindenki elment fodrászhoz az osztályból, hogy szép frizurát csináltasson. Teréz néni azonban azt mondta, hogy az Úrnak leginkább az van tetszésére, ha szép, lesimított hajjal jelenik meg az előadáson. Mindenki Alizon nevetett, s ő legszívesebben eltűnt volna a föld színéről. Jóska bácsi és Teréz néni igazán különös pár voltak. Magázták egymást, s mindig nagyon kímérten, szinte hivatalosan beszélgettek. Ám volt egy kis játéuk, amin titokban Aliz jót kuncogott. Olykor váratlanul összehajoltak, s összedörzsölték orrukat. Teréz néni azt mondta közben, bábika, bábika, Jóska bácsi pedig azt, mámika, mámika, s önfeledten nevettek. Amikor anyukának ugyancsak kuncogva elmesélte, nagyon kikapott. Szégyelld magad, így kilesni a felnőtteket, ezt meg kell gyónnod hamar, csapott a hátára anyuka többször is a konyharuhával, megállj csak, megállj! Ez a megállj csak, megállj, gyakran elhangzott anyuka szájából, olyan fenyegetés volt, amit sosem fejezett be, s talán éppen ezért szorította össze annyira Aliz szívét.

Ennél valamit kicsi lányom, kérdezte most Teréz néni, de Aliz nem volt éhes. Itt ő sosem volt éhes. Emlékezett, annak idején is az ebédek voltak a legszörnyűbbek. Mindent meg kellett enni az utolsó falatig. Gyakran megtörtént, hogy a vécében kötött ki egy-egy ebéd után. Miért forgatod a szádban az ételt, nyeld le gyorsan, szólt rá szigorúan Teréz néni, s Aliznak rögtön eszébe jutottak az otthoni ebédek, ahol mindenki annyit ehetett, amennyi jól esett, s persze mindenki sokat evett, mert anyuka mindig a legfinomabb ételeket főzte.

Igazán ehetnél, unszolta Teréz néni, éppen finom rizslevest főztem, emlékszem, annyira szeretted. Ő a rizsleves, jajdult fel gondolatban Aliz, nahát az nagyon szörnyű volt, ehetetlen. Tejszerű vízben úszkáltak a duzzadt rizsszemek, se édes, se sós, leginkább íztelen lötty, s mindig karimáig szedve a tányérba. Enned kell aranyom, mert nagyon gizda vagy, mondta akkor aggódó kedvességgel Teréz néni, s Aliz már a látványtól is öklendezni kezdett.

Milyen érdekes, hogy Teréz néni mindenre másként emlékszik. Hogy léteznek emberek, akik az emlékeikben újraírják az életüket, s attól kezdve már azt hiszik igaznak. Teréz néninek is megadatott ez a tulajdonság, s noha Alizt bosszantotta, azt érezte, hogy még ha tudná, sem lenne szabad elvenni tőle ezeket a hamis emlékeket.

Szerettem persze, mondta lelkesen, csak most valahogy nem megy... talán az idegesség miatt... Jaj kicsi lányom, csapta össze erre rögtön csontváz kezét Teréz néni, jaj kicsi lányom, hát tudod-e, hogy nagyon veszélyes az, amit te csinálsz?! Ilyen fiatal lány át a határon, akármit is csinálhatnak veled, látod, mondtam én, megmondtam én, hogy neked apácának kellett volna menned, persze

nem lenne még most se késő, az Isten is jobban tudna rád vigyázni, csak jobban szem előtt lennél, sopánkodott hosszasan. Teréz néninek nem született gyereke, de, ahogy mindig elmondta, nagyon szerette a gyerekeket. Aliz előtt is laktak nála ismerős vagy rokon gyerekek, s mindből apácát vagy papot akart csinálni. Kicsi fiam, kicsi lányom, ez volt a szavajárása, a Jóisten jobban gondot visel rád, ha beállsz a szolgálatába, biztatta szeretteit, de legnagyobb bánatára senki nem fogadta meg a tanácsát, Teréz néni hatására nem lett több apáca, s nem lett több pap sem. Nekem kellett volna, sóhajtott fel őszinte hévvel, nekem kellett volna zárdába vonulnom, de nem volt hozzá elég erőm.

Teréz néni a kapuig kísérté Alizt, s közben tanácsokkal látta el. Jobban össze kell gombolnod magadon a blúzt, máskor inkább feketét vagy sötétbarnát vegyél, édesanyádnak üzenem, kenje be a szemed körül halványan szénnel, az eléggé el tud csúfítani, kiáltotta még utána a kert végéből. Szerencsére legközelebb Stubendek nénihez megyek anyuka stafírungjáért, gondolta Aliz, ő legalább nem viseli ennyire szívén a sorsomat.

Az állomáson Béla bácsi már izgatottan toporgott, kezében egy szlovák újság, sétányította, összezárta, csavargatta. Csendőrök jöttek-mentek, párosával le-föl sétáltak a peronon. Jaj, Alizka, de jó, hogy már itt van, kínomban vettem ezt az újságot, mert nagyon bámulnak ám engem, mi lesz, ha kéri a papírjaimat, suttogta Béla bácsi, aki egy szót nem tudott szlovákul. Aliz rögtön elkezdett szlovákul beszélni, Béla bácsi pedig sűrűn bólogatott, hümmögetett, néha kinyitotta az újságot, s szemlátomást érdeklődéssel olvasott.

Nem törődnek ezek velünk, súgta oda Aliz, csak nyugodtan, magabiztosan kell viselkedni, az nem feltűnő. A vagonban csak páran utaztak. Két sokszoknyás asszony, az egyik kosarában liba gágogott, a másik kezében két, lábánál összekötözött tyúk lógott fejfelé. Már eléggé elkábulhattak, mert csak ritkán verdestek néhányat a szárnyaikkal. Távolabb nagyhangú, természetes férfiak, erős pálinka és fokhagyma-szag terjengett felőlük, kolbászt ettek, s kisüstivel öblítették le.

Hogy vannak a mamáék, kérdezte Aliz. Nem nagyon jól, belebetegedtek ebbe az egészbe, mondta Béla bácsi, képzelje Alizka, az apósom nem eszik, nem iszik, felöltözött ünneplőbe, lefeküdt az ágyba, ott várja a halált. Az anyósom meg csak jajveszékkel, hát hogy mondjam ezt el a feleségemnek, sírta el magát. Talán ha ők is átjönnének, mondta bizonytalanul Aliz, de Béla bácsi legyintett. Anyósom szlovák, apósom magyar. Ketté fog szakadni a szíve, meglátja, nem sok időt jósolok.

Mire megérkeztek a határállomásra, a nap már éppen lebukott a dombok mögött, de a határhoz vezető domboldalon még javában dolgoztak a szántóföldeken. Aliz körülnézett, szerencsére senki nem volt a közelben. A pálinkázó férfiak továbbpöfögtek a vonattal, a két kövér asszony ringó csípővel a falu felé indult. Vilámgyorsan előkapta a virágmintás pongyolát, ruhájára vette, fejére kendőt kö-

tött. Apuka öltönyeivel megtömött batyuját a hátára vetette, aztán, mintha csak ide a földekre tartana, hamisítatlan bicegéssel megindult fölfelé. Addigra már fájt annyira a lába, hogy nem volt szükség színészkedésre. De ügyesen csinálja Alizka, dicsérte meg Béla bácsi, aki ugyancsak ingujjra vetkőzött, s tarisznyájába dugta kabátját. Most mindketten dolgozni induló parasztnak néztek ki, akik fáradtan tartanak a földek felé.

Éppen elérték a szántóföldeken hajlongó asszonyokat, amikor fentről csendőrök jelentek meg, lehettek vagy tízen. Alizék gyorsan lepakoltak a kukoricagőré mellé, s munkába kezdtek az egyik soron. Szedték fel a krumplit, vitték a kukoricaszárat. Némá, mondta az egyik asszony, ezek hoznak valakit. S valóban, négy csendőr egy embert cipelt. Kezénél, lábánál fogva vitték, a feje lógott lefelé, s látszott már messziről is, hogy nincs benne élet. Nézze csak Alizka, mondta a földre görnyedve Béla bácsi, ezek a fináncot hozzák, tudja melyiket, látja, meg van halva. A csendőrök éppen mellettük álltak meg pihenni. Letették a testet, törölgették a homlokukat. Aliz csak lopva nézett oda, de jól látta, hogy a kerek képű finánc szájából keskeny vércsík folydogál, mellén a kabát sötétvörös, szeme tágra nyílván az égre mered. Mit bámulnak emberek, kiáltott az egyik csendőr, nincs egyéb dolguk?! Erre mindenki mélyen lehajolt, hogy a feje földig érjen. Nem kár érte, mondta valaki, mikor a csendőrök már továbbmentek, szar ember volt ez, mindenki tudja. Aliz abbahagyta a hajlongást, felvette a batyut, s elkészönt az emberektől. Ismerték már egymást, nem kellett semmi magyarázat.

Várjon meg Alizka, lihegett Béla bácsi, nem tudok én már így sietni, nem vagyok mai gyerek. Bocsánat, szabadkozott Aliz, csak szeretnék mihamarabb hazajárni, nem jó nap ez a mai. Felnézett a domb tetejére. A múlt héten ilyenkor még rátűzött a lenyugvó nap a határkőre, jutott eszébe, s mit tesz egy hét, már nem fehérlik úgy, csupán sötét sziluettje látszik a tompuló kékségben. Te jó ég, kiáltott szörnyülködve Béla bácsi, Alizka látja, amit én látok?

Pár méterre álltak már csak a határkőtől, s innen Aliz is jól látta, hogy a kő vörös, sőt majdnem fekete a vértől. Némán álltak ott. Vajon ki lehetett, szólalt meg nagy sokára Béla bácsi, s Aliz osszerezzent a hangtól. Nézze csak, mutatott a földre, ahol egy másféle vörösség tűnt a szemükbe. A paprika, mondta Béla bácsi, kiszóródott a paprika, nagy kincs, akár föl is lehetne szedni. Nem szedjük fel, mondta gyorsan Aliz, siessünk, kapta le türelmetlenül pongyoláját, fáradt vagyok nagyon.

Mire leértek a susai dombon, utolérte őket a szürkület. Vajon ki ölhetette meg, töprengett Béla bácsi, szlovák vagy magyar? Aliz megfordult. Egy gyilkos, mondta, s érezte, hogy kiszáradt a szája, egy gyilkos ölte meg, mondta még egyszer, ki más lett volna?! A növekvő sötétben nem látta már társa arcát, de rájött, hogy nem is akarja látni.

MARNO JÁNOS

Anna

*nélkül ne tűnjön fel egyetlen napunk;
maradjon alul, mint éjjeliedény
az ágyunk alatt, melyet ártatlanul
nyomtunk éveken át lázbetegen. Anna
ropogó zsömlét hasított félbe
a reggeli fényben és sajtot reszelt
sárga halomban a foszlós fészekre,
s azután felhúzza ingünk az arcunkba
ölelt magához, hogy lágy szivacsával
törölje végig a hajlatainkat.
Szavunk most odaszárad az ajkunkhoz.
És erre bukik még föl majd az epe.*

Anna

*meghűlt, és nincs segítség, el vagyunk rég
havazva vele. Őrültek a rigók,
hogy húzzák odakint, míg mi ülünk itt
tornadresszünkbe, s tűrve, ha fülünkbe
némelyik ólomgolyót repít. Redőnyt
nem rángatunk fel, sem le nem eresztjük,
mióta kettészakadva lóg alá
ferdén a sínében. De kitámasztva
a sínt azért időnkint lepillantunk
a mélybe. Pillantásunknak persze semmi
esélye, vagy csekély arra, hogy a résben
emberére akadjon, semmi egyébre.*

Anna

őszül, testszínű harisnyanadrágja
csimbókban feszül rajta, húsa sárba
darabolva bugyog valami járda
mentén. Állhat a járda gyöngykavicsból.
Mely léptünk alatt eső után roszog,
hasonlóan a porchoz, ha fogunkkal
törünk utat a levesből kiálló
csonthoz, gonddal redőzve homlokunkat.
Az pedig széles és magas, naponta
kerül fölénk újólag, úgymond a
fejünkre nő, a fejünkből merítve
hozzá az erőt. Székletünk szélmarta.

Anna

mint forma s a forma mint tartalmaink
fojtogatója, melyet szóba hozva
szemgolyónk issza a levét. Vagy ontja
magából, mint önnön emlékezetét,
mely az idők folyamán látszott csupán
megszilárdulni imitt-amott benne,
egy-egy sziget gyanánt kiemelkedve,
vagy félszigetként, melyben a föld nyelvét
forgatja magánya partján az elme,
fel s alá kószálva az éggel egybe-
folyó víz iránt, s üregébe vissza,
hol éppenséggel magába merülhet.

Anna

*magába merülve lebeg a vízen,
 míg magunk a magunk terhe alatt
 rójuk a kertben körre a körünket
 türelemmel. Alszik a szél s a csürhe
 mégsem bír magával, visít a szánkban
 az ínyünket hántva, s ízét veszítve
 a szó eszünket veszi a szagával,
 amint orrnyergünk alatt az arcunkba
 tolul. Meg vagyunk átkozva, vagy áldva,
 nyargalván szerelem után, vagy elől,
 s sajgatra csontunkat, mely csontot ver föl,
 ítéletóránként, kint a levegőn.*

Anna

*zsírpapírban, dátuma elmosódott,
 s a szemünk is sokat romlott a téli
 hónapokban. Dobhassal, éhgyomorral
 törekszünk hozzáférni a hátához,
 mely füstszínnel bevont narancshéj gyanánt
 kínálkozik a hajnali homályban.
 Törekvésünk, mint mindig, komisz lelki-
 ismerettel társul, ám a testünket
 ez mit sem befolyásolja; sőt, mintha
 rajta, tulajdon testünkön hatolva
 keresztül esnének neki egy rajztáblán,
 szavunkat nyelve, mely nyers és goromba.*

Anna

*hízik, száztíznel magába zárkózik,
és behangosítva követi a ház
életét, lepisszegve óránként az
ölében a macskát. A macska dagaszt,
és nem is szándékozik abbahagyni
egyhamar a dagasztást, ahogy bennünk
sem merül fel külön szó egyelőre
a dagasztásnál, már rég nem gondolunk
semmire, még egy motorháztetőre
sem, amihez pedig a dorombolás
alapul szolgálhatna. Terelgetvén
figyelmünket, rá a macskakörmökre.*

Anna

*húsa tehát kellőképpen híg ahhoz,
hogy a legszilárdabb állapotában
is magába nyelje az embert, mintegy
a saját kortyának örvénylésével
egy elnyújtózó szempillantás alatt.
A macskát az ölében már mondtam. Azt,
ahogy a karmaival, félálomban,
szaggatva lazítja egyre, csak egyre
tovább a talajt, a mélyét vizsgálva
és nem gyümölcse magvát, s állagát a
mélységnek, melyet a szövet homályba
burkolva tüntet fel szürkület gyanánt.*

FOGARASSY MIKLÓS

Éltem

KITELEPÍTÉS

Az egyik június közepi nyári napon, igen korai órán – már kelt a nap, künn csivogtak az ébredező madarak – élesen, hosszan csöngettek. Anyám pongyolát kapott magára. Mikor pár percre rá visszajött, egy papírt tartott a kezében és ezt mondta: „Kisfiam, kitelepítettek. Holnap kora reggelre üresen kell átadnunk a lakást, bennünket meg vidékre költöztetnek.” Értetlenül dörzsölgettem álmos szemeimet, de szavaiból és riadalom ülte tekintetéből egykettőre megértettem: ez most valami végzetes. A kézbesített hivatalos iratból kiderült, a lakásba bejelentett minden személyre vonatkozik a határozat, azaz nem csak mi hármunkra, az egykori alezredes maradék családjára, hanem bérlőtársainkra, azaz a velünk lakókra: anyám húgára, valamint a Külsővaton, a Veszprém megyei faluban élő nagyanyánkra is. (Ezen a napon nővérem, aki akkor fejezte be a nyolcadik osztályt, éppen egy iskola szervezte balatoni jutalomkiránduláson volt, és csak estére vártuk haza.) Pár percnyi néma zavar után átláttuk: mivel a végzés meghatározta, hogy mekkora súlyú holmit vihet magával egy-egy személy, másnapra fel kell számolnunk az egész lakásberendezést.

Életemről, személyiségem alakulásáról medítálva mindig arra jutottam: ezen a napon – ezzel, az addigi életkörülményeimet alapvetően megváltoztató fordulattal – nagyot alakult a személyiségem. Azt is mondhatnám – „felnőtt” lettem. Bármilyen megmosolyogtató is: a két nő mellett sok tekintetben én váltam – tizenkét éves fiúgyerekként – a csonka családban „férfivé”. Konfúzus, szétszórt, a gyakorlati dolgokban mindig elbizonytalanodó édesanyám mellett sok olyan feladat került automatikusan az én vállamra, amire korom szerint nem voltam érett. A cingár, szőke kiskamasz nem nyafoghatott, és nem térhetett ki a kihívások elől.

Magamra kapva ruháimat a legelemibb, leginkább nyilvánvaló akciókba kezdtem. Az első és legfontosabb: mielőbb értesíteni a rokonságot és segítségüket kérni. Akkoriban nemigen volt magántelefon (nálunk is évek óta némán állt a tárcsás, fekete bakelitkészülék). Tantuszokat – nyilvános telefonkészülékekhez használatos érméket – szereztem, és mihelyst kinyitott a posta, onnan telefonál-

* Két részlet egy megjelenésre váró önéletrajzi kötetből.

gattam végig mindazokat a rokonokat, baráti ismerősöket, akik csak eszembe jutottak. Hétköznapi volt, munkanap – nekik se lehetett egyszerű szabaddá tenni magukat. A reggeli órákban a pesti bérház megébredező lakói közt – a gangok szóbeszédjének útján – elterjedt Fogarassyék kitelepítésének híre. Jöttek, körülnéztek, javaslatokkal éltek.

A lakásba idővel megérkező anyai és apai nagybátyáimat arra kértük, hogy azok közül a bútordarabok közül, amiket különösebben kedveseknek, értékesebbeknek tartottunk, fogadjanak be, szállítsanak el, őrizzenek meg.

Miután kiválasztottuk, mit vigyünk magunkkal – azt is megsaccolva, mi minden fér bele a megadott, személyenkénti poggyász-keretbe – megkezdődött a spontán, az elkótyavetyéléssel felérő házi bútorvásár. A spontán hírterjedésre jöttek az érdeklődők – pár száz forintos tételekben alkudtam meg velük. A lényeges az volt, hogy mielőbb vigyék a konyhabútorokat, az előszobában álló nagy ruhásszekrényeket, a nappali szobában álló vitrines könyvszekrényt. Még a pincerekeszben lévő szemet, fát is pénzzé lehetett, kellett tenni. Loholtam, futkostam, és bár néha férfirokonok is fel-felbukkantak a nap folyamán: önállóan, felnőttesen intéztem e képtelen üzleti ügyeket. A sürgetettség, a majdnem 'minden mindegy' érzése kiszolgáltatottá tett. Anyám ruhákat pakolt, a legszükségesebb háztartási felszerelések válogatásával pepecselt.

Kora délután valaki csengetett a feldúlt lakás ajtaján. Az ajtóban egy nagyon kedves osztálytársam – Tandori Dezső – állt rövidnadrágban, fehér úttörőingben, vörös nyakkendővel a nyakában. Az iskolából jött, őt küldték, hogy megrovóan kérdezze meg, miért nem jelentem meg az úttörőcsapat év végi gyűlésén. Csak bámultam – azon a napon mindent elfelejtettem, az iskolát, a közelgő bizonyítványosztást, mindent. Mocskos voltam és fáradt. Mikor megtudta, mi a helyzet, zavartan, együtt érzően hallgatott, majd meghatottan elbúcsúzott.

Késő délutánra történt egy kedvező fordulat: anyám húgának, aki velünk lakott, összeköttetései révén sikerült felmentést kapnia a deportálás rá vonatkozó végzése alól. Azért is örültünk ennek, mert még mindig rengeteg holmi volt szanaszét, amivel nem tudtunk mit kezdeni. Ezt a „maradékot” végül áthordtuk és bezsúfoltuk az általa lakott két szobába. (Nagyanyánkat, aki Külsővaton élt, és aki mit se tudott a kitelepítésről, a hatóság később arról értesítette: azt a dunántúli községet jelölik ki számára kényszerlakhelyül, ahol él, és amelynek határait tilos elhagynia. A pápai gettó után élete utolsó két évére sikerült megélnie a második deportálást is.) Estére megjött testvérem, Zsóka a Balatonról. Ő szegény zavarodottan csodálkozott és könnyek ültek a szemében. Mikor beesteledett, lefeküdtünk a padlóra tett matracokra...

Másnap pitymallatkor jött értünk a hivatalos belügyi teherautó – a ház Gelérthegy utcai hátsó kapubejáratához állt be. Az emberek lecipelték a velünk utazó csomagokat, díványt, összehajtható vaságyat és még pár holmit. Nem tették mérlegre, úgy 'saccra' elfogadták a szállítmányt. Amikor felkapaszkodtunk a

ponyvás teherkocsi platójára, kedves, galambbősz hajú férfi állt a kapuban: nagyanyánk bátyja, Péterfi István, a Magyar Népköztársaság Zenei alapjának igazgatója, neves zenekritikus (aki, egykor, Kun Béla kérésére, a külügyi népbiztosságon tevékenykedett, és a fehérterror idején börtönben is ült). Némán állt az idős cingár kis ember, és ahogy a lejtős utcán elhúzott a kocsi, integetett és potyogtak a könnyei.

A kocsi még felvett egy-két családot a budai oldalon, aztán egy távoli teherpályaudvarra hajtottunk az emelkedő reggeli fényben. A nagyobb holmikat egy, a vonatszerelvény elejére kapcsolt tehervagonokba pakolták, az utasokat pedig a személykocsikban helyezték el. A vagonok mellett – kerek dobtárral felszerelt gitárral a nyakukban – rendőrök jártak a rámpán fel-alá. Sokáig eltartott, mire mindenkit bevagoníroztak, egyre nagyobb lett a zsúfoltság, erős volt a nyári hőség – itt-ott csecsemő bőgött, nyűgös kisgyerekeket igyekeztek megnyugtatni a szüleik; idős, megtört házaspárok zsúfolódtak össze. Szomjaztak is az emberek a nagy melegben; kérlelni kellett a lent posztoló rendőröket, hogy hozzanak vizet. Aztán végre elindult a szerelvény – Békés megyébe. A Békéscsaba és Orosháza között fekvő Csorvás község volt a transzport célállomása. A vonat néha órákat állt egy-egy állomáson; a különleges belügyi szállítmány nem volt sürgős – ismételten mellékvágányokon várakoztatták. Másnap délelőttre elcsigázottan érkezünk meg a falu vasútállomására.

Az elgémberedett utasoknak ekkor – kirakodott holmik halmaival körülvéve – a vasúti megálló teheráru-kirakodásra szolgáló rámpáján kellett órákat várakozni. Jött egy tanácsi tisztviselő, és tájékoztatott: mindenkit elszállítanak a nap folyamán ahhoz a házhoz, amelyet lakóhelyül számára kijelöltek. Lovas fogatok, traktor vontatta szállítóeszközök érkeztek, és rakodtak a kivezényelt szállító emberek. Valami különleges csend, talán a lappangó együttérzés némasága ülte meg a helyszínt. Már délutánra járt, amikor sorra kerültünk – a lovas kocsi csak ment és ment, nagyokat billegve a süppedő dűlőutakon, ki a község tág határu tanyavilágába.

Az „osztályellenség” kitelepítésének egyik ideológiai célja – a kettős csapás elvének szellemében – az lehetett, hogy olyan családokat is megnyomorítsanak, akiket kulákoknak minősítettek. A szegényparasztságról szóló szociografikus filmekben láttam később olyan lepusztultságot és nyomort, mint amilyennek Kovács (Rohoska) Györgyék tanyája mutatkozott. A lecsüngő bajszerű gazda, sovány felesége és hat apró gyereke csodálkozva vette észre, hogy a mi kocsink is az udvarukra kanyarodik. A délelőtti folyamán ugyanis már beszállásoltak hozzájuk egy idős házaspárt. A szállító ember ennek ellenére lepakolta a dolgainkat, és mi ott álltunk a szabad ég alatt. Valami adminisztratív hiba történt, ez nyilvánvalóan látszott: a nő a két gyerekével már semmi módon nem fér el a házban. Más megoldás híján éjjelre a pitvarban tettük le a dolgainkat – melegek voltak a nyári éj-

szakák. Másnap csézával járta be a tanácsitkár a kitelepítettek tanyáit: látta, mi a helyzet, és megígérte, intézkedik.

Csak pár napot töltöttünk a tanyaudvaron, a halk szavú, megnyomorított gazdánál, pótlólagos bezsuppoltjaiként, de mélyen belém vésődtek a nyomornak ezek a képei. A tyúkszaros udvaron bóklásztam, a nádas-zsombékos kiszikkadt határban barangoltam – az addig nem ismert alföldi táj síksága vett körül, és csak a távolban remegett pár szomszédos tanya épületcsoportjának képe. Aztán megjött a hír: beköltöztetnek a községbe – egy bognármester vállalta (a tanács némi térítésének fejében), hogy befogad bennünket.

CSORVÁS

A sok embert sújtó 1951-es kitelepítések – amelyek nem voltak olyan jellegűen lágerrendszerűek, mint a nevezetes hortobágyi táborok – egyik politikai szűklátókörűsége és ostobasága is hamar nyilvánvalóvá lett. A hatalom szándéka, hogy a szocializmus építésének (osztály)ellenségeire kettős csapást mérjenek, lényegét tekintve a visszájára fordult. Úgy képzelhették ugyanis a belügyi berkekben, hogy egymásra zsuppolv a kulákokat meg az egykori „úri népeket”, egymást fogják majd meggyötörni, meggyűlölni a kikényszerített helyzetben, a parasztság többsége pedig majd helyben gyakorolja az osztályharcot. Kisfiúkoromnak ez a két-éves tapasztalata azt igazolja, a parasztemberek java részéből a szolidaritás, a segítőkészség – igaz, nemegyszer titokban gyakorolt – gesztusait hívta elő. A deportáltak a háború előtti világ felső vagy a magasabb középosztályhoz tartozók köréből kerültek ki – a legvegyesebb módon: minisztériumi hivatalnokok, módosabb polgárok, egykori arisztokraták, a katonai, államigazgatási elit hajdani tagjai. Csakhogy azok, akiket a községi állomás rámpájáról a településen szét-szórva elhelyeztek, ekkorra már megtört, megkopott, nagyobb részben irgalomra szoruló, idősödő emberek, illetőleg olyan értelmiségiek voltak, akik rezignáltan fogadták a politikai kényszerintézkedést. A legtöbb helyi lakosban ezek a váratlan jövevények jóindulatot, segítőkészséget ébresztettek – lappangva, de felerősítve a kommunista érával szembeni ellenszenveiket is (túl a tévesztetés, a beszolgáltatás, a „padlássöprések”, a vallásellenesség és a politikai hatalom egyéb agresszióinak hatásain). Nem egy esetben évekre, évtizedekre szóló barátságok születtek a fővárosból jött és az őket befogadó helyi családok között.

Csorvás – Békéscsaba és Orosháza között – széles határú nagyközség. A török idők utáni telepítés: szabályos négyzethálós utcákkal, központjában a középületekkel, iskolákkal, a főtéren a gyógyhatású, sárgás vizet adó artézi kúttal. A betelepültek egy jelentős része egykor szlovák lehetett, sok a faluban a tót hangzású családnév. Az utcák járdáit virágok, gyümölcsfák szegélyezik. Alig fél évet éltem ott (mert később máshová költöztünk), de ha arra visz az utam, meg-megállok, és sétálok egy kicsit emlékeim helyszínén.

Érdekes és rejtélyes, hogy a sors és az abban lappangó véletlenek hogyan készítenek fel egy gyereket bizonyos későbbi élethelyzetek kivédésére, elviselésére. Esetemben ugyanis ez történt; életem első tíz éve, eltűnt apám hiányával, a család csonkaságával, a különböző idegenek közti lélethelyzetek tapasztalataival, és általában véve is: a háború utáni idők egzisztenciális bizonytalanságaival lelkiileg szinte preformálták bennem ezeket a készségeket. A „mélybe vetettség”, amivel a kitelepítés járt, személyes alakulásom útján csupán kiélezett valamit, amire – mondhatni – mintegy fel voltam készülve. Éppen ezért semmi tragikust, netán hősiest nem találok annak a két esztendőnek a személyes történetében, amit Csorváson, a Dél-alföldön, majd egy palóc közegben falun megéltem, hiszen ez csak alkalmat adott arra, hogy fogékony korban sok-sok tapasztalatra tegyek szert – hogy a szegénység, a kemény munka, a fennmaradás nyers kihívásai érleljenek. Sokszor merengtem azon, hogy – a „háborúban eltűnt apa” szituációt konstansnak véve is – mennyire mássá lettem volna, ha városi – budai – közegben és életpályán maradok, azt az utat követve, melyen a velem egyívású pajtásaim jártak.

Jövevény voltam az erős kötésű, a helyi tájszólást beszélő osztálytársaim között, egy jó eszű, barátságos, cingár tizenkét esztendőös szőke, pesti kislány – ehhez az „idegenséghez” belső ösztönzéseim szerint gyorsan idomultam, alkalmazkodtam.

Csorvási benyomásaimat talán az alapozta meg, hogy a községben bennünket befogadó házaspár – Fehér Dezső bácsi és felesége, Erzsike néni – nagyon barátságos embereknek mutatkoztak. A családfő, a bognár (szekérgyártó és -javító) mester háza a község közepéhez közel eső, takaros, újonnan épített porta volt – ennek egyik szárnyában kaptunk egy szobát, amihez a konyhaként is használható előtér kapcsolódott. A férjénél jó fejfel magasabb asszonyban, noha jószívűnek mutatkozott, volt valami házsártos hajlam – pörölt is néha-néha velünk, ha meglátta, hogy a szoba fényes, barnára mázolt hajópadlóján valami karcolást ejtetünk. Én egykettőre a cingár, halk szavú, mindig a bokájáig leérő munkakötényt hordó Dezső bácsi mellé csapódtam. Sok-sok órát töltöttem vele kettesben a számomra varázslatosnak tűnő tágas bognárműhelyben. Akkoriban jelentek meg a vontatók, traktorok, de szép számmal akadt még Csorváson lovas szekér, és ha ritkaságszámba ment is, hogy valaki új kocsit csináltasson, kerék- vagy löcsfelújítással, kisebb-nagyobb munkákkal jelentkeztek nála a megrendelők. Bámultam sokféle feladatra szolgáló fafaragó szerszámát, tanulgattam, hogy melyik alkatrészt milyen fából kell készíteni (a csodálatosan világos jávorfát szerettem a legjobban; remek, vajszerű forgács-farkincákban pöndörödött le, ahogy a mester faragta a méretezett lécekből a küllőket); beszívtam a fűrészpor finom illatát, a műhely szagát, mialatt ő türelmesen válaszolgatott kérdéseimre. Szinte minden férfiember erős, kitartó, talán mindegyik „mester” valamiben – valami ilyen érzés lappanghatott a lelkemben.

A kitelepítettekre két korlátozó rendelkezés vonatkozott: tilos volt elhagyniuk a község határát és csak fizikai munkát vállalhattak. Tombolt az '51-es év meleg nyara, és ugyan bent laktunk már a faluban, a pénztelenség, a nincstelenség napjai vártak ránk. Anyánkról gyenge fizikuma, különböző betegségei miatt el sem lehetett képzelni, hogy elmenjen kapálni. Kialakult tehát egy sajátos családi konstelláció, amelyet mi, a két gyerek a következő évtizedekben, halálig fenntartottunk. Ő volt a gyámolításra, védelemre szoruló, mi voltunk az erősek, a fiatalok, nekünk kellett lehetőleg megtennünk érte sok mindent. (Sajátos módon, ösztönösen átvettük azt a szerepet, amit egykor férje töltött be az életében.) Anyu otthon maradt és gondoskodott a háztartásról.

Elmentünk napszámos munkát keresni. Akadt is egy gazda, aki felfogadott. Csakhogy naivak, tapasztalatlanok lévén, meg se kérdeztük, mennyi lesz a napszám. Kora reggel kivitt a határba a nagyra nőtt kukoricásához. A sűrűn vetett, embermagasságnál nagyobbra nőtt kukoricaszárakat kellett kapával egyelni, azaz ritkítani. Kapanyélhez nem szokott a tenyerünk, naphosszat étlen, szomjan küzdöttünk a munkafeladattal, viaskodva a száraz között lapuló szúnyogokkal. Este, mikor hazaszekereztünk, kértük a bért; a gazda ekkor a kamrájában levágott egy szalonna-darabot, és azt nyújtotta át a két gyerek tízórás munkájának fejében. Leverten, megcségyenítetten ballagtunk haza az első napszámos munkából.

Idővel kiderült, hogy a helyi állami gazdaságnál el lehet helyezkedni. A község határát nagy táblákban borították a gyapotföldek – a Kazahsztánból hozott növényt akkoriban akarták nálunk is meghonosítani. Rengeteg kézi munkást igényeltek a gyapot sorban vetett cserjéi; csak őszre értek be (a meglehetősen vacak) vattás termései, addig többször is meg kellett kapálni, ezen kívül kacsolni és tetejezni is, hogy megfelelően nőjön. Egész nyáron ebben az állami gazdaságban dolgoztam (lánytestvérem még ősszel is: ő Pesten befejezte az általános iskolát, és továbbtanulásra nem volt módja). Brigádokban folyt a munka (idővel alakult egy ún. kitelepített-brigád), normában; reggel hatkor jelentkeztünk a gazdaság központjában, ahol kaptunk egy csajkányi cikória-feketekávét egy szelet kenyérrel. Megtörtént a munkabeosztás, melyik csapat melyik táblára megy, aztán fogatra vagy vontatóra ültünk, és mentünk a dolgunkra. Mint cingár, vékonydongájú fiú – noha időnként nehezebb dolgokra is beosztottak – sokszor kaptam a vízhordó gyerek feladatát. Két nagy füles kannában hordtam a friss vizet a rekkenő hőségben szomjazó robotosoknak... Délajt megjött az ebédes fogat a kondérokkal: letelepedtünk a tábla szélén az akácfasor hűvösében, és faltuk a csajkánkba kimert kosztot. Brigádunk javarészt férfiakból állt – felnőttkorukban járó vagy idősödő emberek (volt közöttük egykori rendőrtiszt, bankember, birtokos, közhivatalnok, arisztokratából csak két irgalmatlanul rosszkodó, kamaszkorú Festetich-testvérpárra emlékszem). Persze politizáltak, emlékeiket mesélték, a művelt emberek humorával átszótt sztorikat adtak elő; néha, a hajladozásban meg-megállva, vicceket meséltek (mikor „zaftosabb” férfiviccekre került sor, engem sürgősen el-

küldtek vízért). Este az agronómus lemérte a teljesített földdarabot; a teljesítmény és az óraszám szerint kéthetente kaptuk meg a bérünket.

Így telt el a nyár. Anyámnak voltak furcsa dolgai: egy alkalommal – a „település határát elhagyni tilos!” rendelkezéssel dacolva – mintegy „beszökött” a közeli Orosházára, és a piacon tizenkettedik születésnapomra vásárolt nekem egy használt biciklit. (Hogy miből, fogalmam sincs.) Valamilyen hadi célra gyártott kerékpár volt ez – vastag kerekeken gurult, kopottas szürke, megviselt jószágnek látszott, én azonban repestem az örömtől (pedig nemigen hasonlított a svájci nikkelezett, zümmögő biciklikhez). Fényesítgettem küllőit, olajoztam csapágyait, defektet javítani tanultam. Ha volt időm, nagyokat kerekéztem a faluban és a határban. Úgy véltem, magamban büszkélkedve, hogy dolgozom, kerékpárom is van: nagyfiú vagyok én már.

Eljött a szeptember, a község általános iskolájának hetedik osztályos tanulója lettem. Akkoriban még nem volt koedukáció, fiúk, lányok párhuzamos osztályokban tanultak. Először nem is értettem (pedig csak a műveltebb családi háttér a magyarázata), hogy a pesti iskolákban közepes vagy jó rendű tanulóból hogyan lettem hirtelen okos, jeles diák, akitől örömmel vették a padtársai, hogy sug és segít is nekik.

Ha jó volt az idő, a nagyszünetben kimehettünk az udvarra. Ott a lány- és fiúosztályok – igaz, egymástól elkülönülve – játszottak, eszegették a magukkal hozott tízórait. Emlékezetemben egy aranyfényű szeptemberi nap délelőttje él. Az ötödikesek között tűnt fel már korábban egy szőke copfos, mosolygós kislány – megragadta a tekintetemet. Talán én is az övét, néha titokban „szemeztünk” is. Ki vállalta volna, hogy az osztálytársai, a tizenéves kamaszkölykök azzal hecceljék, hogy „szerelmes”?! A kis szőke Zsuzsika – sikerült közben megtudnom a nevét – azonban bátrabb lehetett nálam. Ama őszi délelőtt nagyszünetében egyik lány osztálytársa odaszaladt hozzám, és valamit a kezembe nyomott. „A Zsuzsa küldi” – suttogta gyorsan, és mindjárt visszaszaladt. A küldemény vonalas irkapapírba volt csomagolva; kibontottam: egy nagy sárgarépa lapult a kezembe. Elpirultam – nem érte saját pironkodásomat sem.

A szemérem, a nemi ügyek titkossága, rejtélyessége szötte át akkoriban a világot. Kiskamasz lévén, ez a meglepő, tisztára pucolt, terrakotta sárgarépa ébresztette fel bennem először a nemi identitást, amiről addig csak homályos sejtéseim voltak. Rögvest arra gondolhattam: ez a szerelem. (A sárgarépagyökér szexuális szimbolikájáról mit se tudhattam, az arcomat előntő pír azonban mégis valami „tudásról” beszélt.) Egészen lázba jöttem, és valahogy megtudakoltam, hol lakik. Kiderült: egy elég távoli tanyáról jár be a kislány. Egy hétfélig délután rendbe tettem magam, és elindultam felkeresni. Kihalt dűlőutakon kerekéztem, és izgalom dobogott bennem; fogalmam se volt: ha megtalálom, mit mondok, miről fogok beszélgetni vele, szőke copfos „szerelmemmel”. A szerencse nem hagyott el: egyszer csak megpillantottam az út mellett – libákat legeltetett és egy hosszú vesszőt

lengetett a kezében. Lefékeztem, leszálltam. „Szerbusz. Hát te hogy kerülsz ide?” – kérdezte enyhe zavarral. Mondhattam volna: eljöttem a sárgarépat megköszönni, vagy valami hasonlót. Ehelyett, gyávaságom foglyaként, azt füllentettem, hogy „Csak éppen erre biciklizgetek...” És hamarosan hajtottam tovább, magam előtt is megszégyenülve. Ezzel a kudarccal ki is múlt szerelmi fellobbanásom, de megmaradt az emléke, és gyerekes ártatlansága.

A kitelepítést talán megtévesztően vonzó színekkel lefestő emlékképeim mellett nem feledkezhetem meg arról a két, rongyos ruhákban járó idős vénkisaszszony grófnőről sem, akiket gyakran figyeltünk riadtan, ahogy egymásba kapaszkodva mennek az utcán. Valami odúszerűségbe rakták őket, és ott nyomorogtak rendtelenségben, éhelhetetlenül. Később azt hallottam, hogy amikor Nagy Imre kormánya megszüntette a kitelepítést, egyikük, eufóriájában, megtévelyodott.

Alig több mint fél évig laktunk a dél-alföldi községben. Anyám és öccse közötti levelezésben merült fel késő ősszel (ebben az időben Zsóka már a rossz minőségű gyapot betakarításán dolgozott a gazdaságban), hogy próbáljunk meg átköltözni a Nógrád megyei Szirákra, ahol jobb, rokoni környezetben élhetnünk. Nagybátyám, Makara György különleges, rendkívüli egyéniség volt. Orvosként végzett, majd parazitológus-kutató lett, és a háború előtt Rockefeller-ösztöndíjjal Amerikában is eltöltött egy évet; a felszabadulást követően a debreceni ideiglenes kormány munkájában is részt vett mint járványügyi kormánybiztos. A változások, változtatások embereként nem csak munkaterületeit cserélte sokszor (a későbbi években is mint közegészségügyi, parazitológiai szakférfit, gombászáti szakírót, az orchideatenyésztés nemzetközi hírű szaktekintélyét ismerték), de feleségeit is. Akkoriban éppen második feleségétől vált el, és körorvosi állást vállalt – Szirákon lett doktor. Ott ismerkedett meg az egyik volt helybeli birtokos lányával, és újra megházasodott. Anyósa a település egyik legnagyobb házában lakott; rokoni gesztusként ő ajánlotta fel, hogy költözzünk hozzá. Anyám Belügyminisztériumba küldött kérvényére, melyhez a rokon család befogadó nyilatkozatát kellett mellékelnie, pozitív válasz érkezett.

ACZÉL GÉZA

újság

életem tűnékeny apró meséit először kiságyam fölött mormogták volt ott fiatal és idősebb mesélő épp arra járó rokonság gyermekek láttán nem evilági hangokba csapó modorosság de halvány emlékeim között tematikátlanul csak anyám mélyen bűgő hangja maradt kifakult élményeimről diskurzusként fogna ma madarat a kommunikációs elvekbe magát beledöngölő noha a szórt visszagagyogásról semmilyen tudományos lábjegyzetet nem ír elő a táguló jövő az rejtekezve ott ragad a jellem megérinthesetlen lokátoraként akár csak néhány fülbe ragadt pici költemény melyben mindig a szegények győznek s bár a kunyhók és paloták világának szirupos szimbiózisát keskeny homlokomról aránylag gyorsan letöröltem máig felkavar ha roppant slusszkulcsát tömpe ujjá begyén valaki hosszan pörgeti izgalmas lelki korlát ilyen satukban már aligha dől neki bizonytalan karrierjének az eszmélkedő kamasz előtte elegendő ha a szemérmesség zölden villogó álságos fényt terítő folyosója nyitva van megérkezve egy kis szellemi kalandból s a kíváncsiskodónak legfőljebb csak azért látszana hogy ma nem éppen ő az ügyeletes kalandor – mivel szorongva fölkapott csomagjával eléggé bizonytalanul keresgélne az olcsóbbik taxizást ez bizony eddig meglehetősen életesen felhígított non art míg a reptéri asszociációkból vissza nem térünk a kisvárosi porba hol az öreg újságos néni a rogyadozó bódéból jócskán kihajolva mert szemtanú nem lenne jó ha volna odacsúsztatja anyám szatyrába a heti két darab képes újság közül az egyiket a helyi és központi pártlap persze már harsány affektálással mehet haza a munkából érkező apámhoz ki sose hitte amit a párt hoz de azért aprólékosan végigolvasta ha asszonya pörgős ritmusa hagyta a gyorsan gyűrődő oldalakat a sportot böngészve ebben két fia is aránylag korán vele haladt s amikor az olvasottakat a recsegő rádió is megerősítette egy-egy világcsúcsnál netán magyar fölénynél izgatottabban hullámozott az este az álom pedig különös glóriával megteremte a magunk fojtott győzelmi mámorát s mire éjfél ütött az óra dinamó gatyában kúsztunk fel a kilakkozott nagy dobogóra az aranykalászos hazának szélesen integetni másnap pedig mint egy későbbi rontott betli szemünkbe ült a csalódás egy ideig aztán nincs is újság legfőllebb a néphadsereg lapja melyben lelkesednek otromba parancsra van olyan is kit a vére hajtja megölelni az elvileg pusztító haditechnikát szerencsére a bárgyú hőbörgésnél itt nincs tovább jönnek

az egyetemi falragaszok zajos kiadványokba készülődő új ravaszok kik már éreznek valamit a homályos hatalomból minél inkább a környék tombol s két ágra szakadva lassan beállnak frusztrálnak izgága kurucok ökölrel a falba vágnak mások dörzsölten billegetik az információt sokáig igen rühelltem ezt a nációt mígnem a férfikor politikai unalma csak sodorni kezdett egy igazságot feszegető balra kinek darál a jámbor malma ha kopogni kezd az írógépen sokáig olykor meg is lettünk együtt szépen bár volt valami olcsóbb öntelt érzet az aktív irodalom felől hiszen sok tenyésztett barommal volt hangos a füstös presszós délelőtt kik nem érzékelték hogy nemcsak dadogva írnak de megfizetett rabok én marha meg bársonyosabbnak képzeltem el a holnapot s ma már virtuális síromat ásva dől rám az egykor újságnak mondott papírhalmaz relativitása a túlkomolykodott stációk után szakad rám a bulvár zagyva melyből egyetlen ismert kefélt pincsi sincs kihagyva és a szépfiúk is mindent elkövetnek hogy eloldalogjanak nagykövetnek a pénz szagához nincsenek is már csak pártok és egyéb maffiák a nyomtatott papírt undorodva lököd át online-ba legalább egy ideig belebütykölgetheted magad a rafinált technikába ahol tizedleges a tartalom aztán lassan itt is rád tör a blog-halom melyben élvezkedik az örök alja közben párolog az írott szó szentnek vélt hatalma s ettől az ember félkész verseit is félredobja

MARKÓ BÉLA

Téli porcelán

*A forró ujj a hideg porcelánon
még sistereg, aztán lassan lehűl,
ha árnyékok, mint egy kéz, rávetül
a hóra, s tudjuk, persze, hogy nem álom,*

*amit most képzelünk, s nem is valóság,
leginkább tervhez hasonlítható,
hiszen tulajdonképpen csak a szó
idézi föl a meggy- s cseresznye-formát,*

*s hogy emlékszünk még, miképpen sugárzott,
égett, világolt, és micsoda nyár volt,
most ránk van bízva minden, mint a héj*

*s a mag, egymásba illeszkedve éljük,
szorítjuk egymást, s végig azt reméljük,
hogy nem felejtjük, milyen egy levél.*

Hirtelen kettészakad

*Édeskés tél van, kibuggyan a nap,
ha megtöröd, akár a lépesmézet,
körös-körül a sűrű sötétséget,
az éjjel hirtelen kettészakad,*

*elválik most a hópuha veréb
s a hideg, penge-éles lomb a fákon,*

*tört ág a földön, ikrás hó az ágon,
alkatrészek hevernek szerteszét,*

*dirib-darabra hull a láthatár,
egy felhőfoslány és néhány madár
marad csupán az égen fent belőle,*

*már minden reménytelenül szabad,
a tárgyak egyre jobban látszanak,
s szétválunk mi is férfira meg nőre.*

Fölösleg

*Az almát, körtét, szilvát februárban
visszametszik, még ébredés előtt,
s míg álmában már fellegekbe nőtt,
és körülötte határtalan nyár van,*

*kint minden ágát rövidebbre vágják,
eltávolítják a fölösleget,
lefejtik róla a rothadt eget,
kupacba gyűjtik több hónapnyi álmát,*

*s azt is, mi nem csak meghosszabbítása
volt bent az ébrenlétnek, képzelet
csupán, egy már kikapcsolt szerkezet*

*lendkerekének lassuló futása,
de ami mégsem hasznosítható,
s mint a szabadság: semmire se jó!*

Óvatos kézzel

*A kert most napról napra boldogabb,
s mint frissen vásárolt fehérneműt,
virágot bont, fehérlik mindenütt,
aztán a szúrós rózsabokrokat*

*öltözteti fel, tücsköt, verebet
tűz hajtókájába, s míg ünnepel,
a levelek közt sorra tűnnek el
a tüskék, ráncok, élek, sebhelyek,*

*és ami bent volt, kint van, itt ragyog,
és ami kint volt, bent van, ott dadog,
óvatos kézzel kitapinthatod*

*a szálkás, hosszú, durva rostokat,
a megfagyott, formátlan csontokat
s ide-oda hullámozó sorsodat.*

Időrend

*Terített asztal, evőeszközök
és tiszta, érintetlen porcelánok
a verandán, miközben elszivárog
a délutáni fény a fák között,*

*lebegnek még az üres poharak,
majd árnyékkal megtelnek csordulásig,
az aranyeső kint tovább virágzik,
a hegyek élén meghasad a nap,*

*s lecsúszik, a nyugalmas kések, villák
visszatükröznek egy-két hűvös szikrát,
aztán kihunynak, már megérkezett*

*minden tanítvány, keveset beszélnek,
el-elhallgatnak, időnként kinéznek,
hogy jön-e már, többen is éhesek.*

Vonalkód

*Az ajtófélfán időről időre
megmérjük, hogy mennyit haladt elébb
Balázs, kócos, világító fejét
hozzáigazítjuk, hogy lássuk, nőtt-e*

*megint, s elégedetten bólogatva
húzunk egy újabb vékony vonalat,
mert egyre fennebb és fennebb halad
egy láthatatlan lépcsőn, hát nőj nagyra,*

*mondjuk, de néha visszatorpanok:
hova rohanunk? Hova rohanok?
Míg Balázs lépcsőfokról lépcsőfokra*

*megy fölfelé, s majd delelőre hág,
nekünk lassan csak ennyi a világ,
s ajtófélfánkon ott van vonalkódja.*

IANCU LAURA

Valahol vár

*Valahol vár még a tavalyi tél.
Biztos menhely, tűzfallal zárt liget,
Ahol a vonatfüttytől már nem fél
Ki itt most mozdulatlan integet.*

*Valahol vár még, ki útra indult,
Asztalt terít, beveti az ágyat,
Látja, amint a makacs ég feldúlt:
Összehajtogatja imáimat.*

*Ölembe hull a biztos félelem:
Szürke szemem örökké jönni lát,
Leszakadt égdarab a kenyérem,
Váróteremből rendezek hazát.*

Pár(huzam)

*Tudom, hogy árnyékomba' jársz.
Követsz, megállok és megállsz.*

— — — — —
+ + + + + + + +

*Sínek közé ejtett esély,
Nézem s te is nézed velem.
Csupasz vállamra hull az éj,
Ádám, sötétebbik felem.*

*Felfüggesztett menetirány,
Tüllszívekbe szorult vonzás,
Hibás úrlap, kocka hiány,
Nem adta össze a számlás.*

Az ács

*A fák magánya áthasít,
ködre száll jajom. Még hozzá*

*sem értél s már kihűlt ujjad
nyoma szederfa ajkamon.*

*Várni csak várni – ez a bér,
szorít az ezüst nászruha,*

*kitapogat az ács, megmér,
szüzek, lámpások kapuba’.*

Ballada

ne aludj mert félek (F. I.)

*feltosodik az ég
ne aludj mert félek*

*kezemben gyertya ég
ne aludj mert félek*

*szíveden kinőtt fa
ne aludj mert félek*

*halálmadár rajta
ne aludj mert félek*

*sebesült vad szelek
aludj csak ím visznek*

BÁTYI ZOLTÁN

Albumhistória

Azt mesélte, három nappal az újesztendő előtt született. Kínok között hozta világra az anyja, de mikor meghallotta, hogyan sír föl a pici lány, már mosolyogva szusszant a világra: be ne írják Ilonkámat a könyvbe! Majd csak elsején. Január elsején. Később öregszik a lelkem. Meg aztán január elsején született Petőfi Sándor, a nagy magyar költő és forradalmár is.

A bábaasszony nem ellenkezett. Inkább megfürdette féltő gonddal, fehér gyolcsba csavarta, hosszú, boldog életet kívánt, és húzott egy nagyot az apa, Szűcs Dénes uram házi üstben főtt erős pálinkájából. Hiába, no, hideg volt. Fagyos hó takarta Nagykőrös városát, jégen csúszkált a szél, és újabb vihart ígért a fekete felhőkkel kipárnázott ég.

*

Első kép: Parasztház udvara

Kucsmás paraszt és fejkendős asszonya bámul a kamerába, mögöttük a nádtetőn kőverre hízott a hó. Délceg tartással, fényesre suvickolt csizmában a gazda, bajszára apró gyöngyökbe fagyott a dér. A képen még egy lány is. Divatkalapját hetikén félrecsapja, szőke haja könnyen ki tud szökni alóla. Arcán apró mosoly, tavaszt váró, évekre előre álmodó. Hiszi erősen, boldog asszony lesz egyszer. Nyugdíjas állású állami hivatalnok öleli talán, vagy kezeit csókolom, szép kisaszszonyos tanárember. És ha vasárnap napnak fénye mossza át a várost, akáccillat tölti meg az utcákat, barátnőkkel korzózik majd a főtéren, istentisztelet után cukrászdába indul, ajkán rúzs, körmein piros lakkfesték mutatja: ismeri a pesti divatot.

Nem füttyögnek utána maszatos suhancok, ám róla álmodik a csendőrtiszt. Vasutasok, postások, piacról betérő tanyásgazdák a formás lábairól mesélnek habos sör mellett a Cifrakert asztalainál. Hiszen szép, mint a harmatos alma, szeme gyöngycsillogású, fogainak fehér zománcán szaladgál a fény. Nem is érti, miért kell apja hosszú évek alatt összevásárolt harminchat holdján – miből négy hold szőlő, ki ne feledjük – gyakorta hajnaltól görnyedni, miközben tűző nap porzsóli a hátát, zsellér sajnálja: Ilonkám, magának inkább iskola padjában lenne még a helye.

– Ha tanulsz, megfizetem, ha csak férjre vársz, szántón, réten, gyümölcsösben a helyed, madárfütty legyen a zenéd, ereszt alatt álmodozni csak szakadó esőben

lássalak – neveli apja. Ki cseléddel egy asztalnál, egy tálból meri az ételt, morcosan emlékszik a nagy háborúra, a világgazdaság válságára, aszályos évekre, és pofont ígér a suhanc zsellérnek, ha Horthy nevét említve nem teszi hozzá: kormányzó úr. Mert a tekintélyen csorba nem eshet, kátyúba futna a világ szekere, ha nem tanulná meg mindenki, a ranglétra melyik fokára ültette sorsa.

Második kép: Hús vizű strand

Kisváros népe szalad a hullámokba, diák fiú fröcsköli a lányt, aki hiszi, nincs szebb Nagykovács nyaránál. Dehogyan gondol itt hajnali, botorkáló ébredésre, kapára ítélő tanya trágyalés szagára, téhen alól villával kikotort ganéra. Nem emlékszik az apja pofonjára, a sok kiló rusnya babra, mit kukorica tövébe kellett volna vetni, de megroppant a dereka, pattanásig feszült a lábában minden izom, hántha hát a babot egyetlen gödörbe, mintha minden keservét temetné. Nővérét, bátyjait szereti, öleli, a nagy, kerek világot akkor, jaj, mennyire utálta, vad dühvel, verés elől elszaladt sírva, langyos széllel kergetett felhők mosolyogták.

Karja még mindig sajog, lába még mindig szenved, parasztság emléke nagyon homályos ködbe vész. Strand vizéből a vidám kamaszlány kacéran bámul a fényképező lencséjébe, karját széttárja, így kiáltja: elmúltam tizennyolc éves, áldjon meg engem az Isten, lesz itt még szebb világ, körmömről, jaj, csak nem kopik le medence hullámaiban a lakk. Este mozi várja, illetudó udvarló kíséri, csak ne lenne olyan unalmas minden szó, mi szájából az utolsó széksorban, kezét simogatva kibuggyan. Karády Katalin búgja bús dalát, azt hallgatja inkább, vagy talán Jávor Pál bodorodó cigarettafüstbe burkolódzó mély fájdalmát könnyezi, Istenem, mennyire gyönyörűen kesereg az a szép férfi, amiért olyan nagyon halálos a tavasz.

– Filmsztár is lehetnék, vagy inkább dalénekes? – szalad végig az utcán, szőke haján napfény táncol, a kerthelyiségben vagy húszan éneklnek: Kolozsvár visszatért, honvéd áll a Hargitán.

Harmadik kép: Menyasszonyi ruhában

Miként megkívánta azt a kor divatja, és elvárta Schillinger úr, a fényképész, Ilonkám egy csöppet előre lép, fejét billenti, apró számolyon hosszú selyemruha redőit igazgatja a fotográfussegéd. Ilonka mögött vőlegény, fekete öltönyös, fehér kesztyűt markoló hosszú ujjain nem látszik apró remegés. Ilonka kezében rózsából kötött csokor, körmét vörös lakk díszíti, arcán csak piciny szeplő a szomorúság, szemeiben rebben bánat. Családtól búcsúzó, barátnőket elszó.

Esküvő elmúlt, oltárhoz vezette Zoltán, szentül megfogadták: csakis együtt, mindig egymásért, jóban, rosszban, mindhalálig. Este lakodalmot várja, cigányzenével, csárdással. Pörgetik, ölelik, könnyű borral kínálják, süttető kérdésre csak süttető kínál választ: mit számít, hogy az uram nem nagykovácsi? Szülőfa-

luja, Szürte több éve már ismét Magyarország, nincs is oly messze, egy nap alatt elrepíti a vonat. A pörköltet ott is sok hagymával főzik, a disznót szalmával pörzsolik, férjemnek érettségiről állítottak ki hiteles papírt, felsőkereskedelmit végzett, több nyelven beszél, bizony, szavát ruszin, szlovák, német is megérti, és ha tudnák, milyen szépen hegedüli az Akácós utat.

Lobban a fény, jó lesz így, Ilonkám? – nevetgél Schillinger úr, és körbetáncolja a fényképező gépét, talán még varázsigt is mormol, csak sikerüljön minden felvétel. Az ifjú asszony szerelmesen néz urára. Reméli: szép lesz vele az élet, gyereket szül neki, négyet is, ha kéri. Honnan is tudná, két hét sem telik el, férjét azonnali szolgálatra parancsoló SAS-behívó rendeli a kaszárnyába, őt meg háború üldözi végig a világon. Kárpátok tövében rettegi bombázók hangját, tábori le-
vélből kutatja, él-e még a férje, vasútállomás falánál, bombatölcsérben lesi a gránátszilánkot. És hisz tapasztalt tiszt úr szavának: bomba, kétszer, ugyanarra a helyre az égből soha nem zuhan, kedves asszonyom. Katonát szöktet, férje az, ki más is lehetne. Kihalt mezőn pisztollyal löni tanítják, férje szorítja akkor is kézfejét.

– Csak nyugodtan, Ilonkám, és mindig a célkeresztre figyelj, de előbb kibiztosítani, mert ha nyilas igazoltat, neked kell hátába kerülni. Ne nézd, hogy ember, mert nem is ember, ordas farkasnál is hitványabb gazember mind, tarkóját célozd, a haláltól úgy nem menekülhet – mondja Zoltán, miután éj sötétjében befejezte háborúját, és elásták együtt a fronton megkopott karpaszományos szakaszvezetői ruhát.

Béke is jön később, keservesen zokog, amikor újra földbe verik a határkarókat. Munkácsról menekülve csalják kelepcebe, füléből kitépik csöppnyi aranyát, koldussá teszik. Kárpátok közé szorult éjszakában, zsúfolt vonatról lelökdösve azt sem tudja, orosz szoldát, kirgiz, tatár, ukrán katona, vagy melljük csapódó magyar martalóc zsebében landolt a zsákmány.

Schillinger úr, esküvő napján ilyen csúf jövőre dehogy gondol. Hosszú, boldog házaseletet kíván, vidám szavakat duruzsol. Ilonka a naptárra néz: január 6-a, szombat, Krisztus után 1944 évvel, ő meg éppen 22 éves, ennyi páros szám mi mást is jelenthet, mint tengerszéli szerencsét? Majd Schillinger urat dicséri, fotográfus úr, a maga műtermét akár a nagy Budapesten is elirigyelnék – suhogtak szép szavai. Schillinger úr hálás, az ajtóig kíséri, kézfeje koppant ajtó félfáján, amikor integetve köszön el az ifjú pártól. Szereti Ilonkát, szereti Nagykőröst.

– Fatornyú templomát vajon látom-e még? – kérdezi a marhavagonban, amikor pár hónap múlva fülébe súgták: Schillinger úr, úgy mondják, munkára visznek, Németországba, talán lengyel földre, messzire, ahonnan nem ér vissza soha levél. De maga legalább fényképeiben él tovább. Foto: Schillinger, domborodik rajta a nyomás, én is őriztem ilyet a falon.

Negyedik kép: Gyereket ölel már

Kerekarcú, szőke anyuka lett, egyszer elvetélt, tizenkét évig várta, hogy utód is szülessen. Gombszemű, kajla fülű, görbelábú, fehér cipőben. Ott áll már előtte, selypítve csacsogja: anyuszi. Ki emlékszik már a háború zajára? Ki emlékszik fürdőkádra, karórára, öblítő s vécére rácsodálkozó orosz katonára, rettegett városparancsnokságra, ahová, mikor híre ment orosz tudásának, berendelték az urát.

– Tolmács leszel magyar, hadifogságtól tudásod megment – lötytyintette elé a vodkával telt poharat egy őrnagy. Zoltán berúgott, fejében szikrázott minden gondolat. És este, mikor hazaért, konyhaasztal mellett törték a fejüket: akkor most csajkarendszert hoz a szovjet, vagy a kommunisták pártjától remélhető a szebb jövő. Mert hogy az orosz innen ki nem megy, arra akár mérget is vehetünk a sarki patikában – forgott a világ az urával. Ezért inkább utóbbit hitték, úgy hallották, olyan szépen szólt a munkáskórus, meg aztán földet, munkát ígért minden plakát. Amuri partizánok hőstetteit hallva párttagkönyvet kért, pirosat. Élni csak kell, apám, ne nézzon már rám ilyen vad szigorral – mentegetőzött családi asztal mellett, örült, hogy gőzölgő tyúkleves párája eltakarja arcát. Majd szétvetette a düh, amikor tagrevízió kizárták súlyos bűne miatt: száját rúzsozza, körmét lakkozva, kalapot is hord, hogyan lesz ilyen asszonyból osztályharcos kommunista?

– A kurva anyád – kiabálta a párttitkár arcába –, szar világ az, ahol rúztól, lakktól retteg a párt.

Maga is megijedt: ilyen ocsmány szavak hogyan szöktek ki a száján. Zoltán csitította: bajuk lehet. Zoltán tapasztalta, bajuk is lett. Nem a lakk miatt, nem a rúzs miatt. Aki maszek gyárában szolgálta a burzsujt, itt tovább nem maradhat – húzták ki a széket férje alól, amikor a Schwind és társánál kitérdelt nadrágban megjelent államosítani a munkáshatalom, csepeli esztergályos közölte: babkonzervet a hülye is tud üvegbe gyömöszölni. Városparancsnok nem védte, elment már rég, kósza hírből tudták, Berlin ostrománál találta fejbe egy puskaagolyó.

Mire alkotmányt adott a dolgozó népnek a párt, már Szeged utcáival barátkoztak. Híres város ez, jobb lesz itt az élet – könyököltek a tiszai rakpart korlátjára, fényképezkedtek a múzeum lépcsői előtt, ámulva csodálták az árvíz után emelt palotasort, a színház ezernyi díszét, kóstolták bográcsban főtt hálnak vöröslő levét a Rudolf téri halászcárdában. Amikor meg a Mars téri piacra indultak (Marx ez mán, úgy köll ezt mondani – súgta a kofa, szemét lesütve) tojásra, tejre, káposztára alkudozni, csak lopva lesték a híres-hírhedt Csillag börtön magas bástyafalát.

Esténként mérték a kilométert – Nagykőrös nincs is olyan messze, Szürtére (vagy már Sztrumkova, Zakarpatszkoje oblaszty?), te jó isten, oda egy darabig biztos nem mehetünk. A sugárútra néző lakásban viszont tágas a fürdőszoba, és a vécéig sem kell végigbotorkálni a függőfolyosón. Megszokták a várost, mint a bolt előtti sorban állást, a május elsejei jelszavakat, konzervgyár lecsószagát.

De nem szokták meg a házkutatást tartó, könyvek között turkáló ávós üvöltését:

– És ez a hegedű kié, csak nem ebbe rejtették a dollárokat?

– Ezt nem lehet tovább tűrni – kiabálta Ilonka, amikor '56 októberében emberekkel telt meg az utca, és belvárosból üvöltve hozták a hírt: győzött a forradalom, de megölték Svarcz Lajos kendergyári munkást.

– És az uram, róla tudnak valamit?

– Ott megy a menetben, jelszavakat dalol, Ilonkám, maga csak a gyereket etesse, lesz itt még szebb világ – kiabálták az utcáról, hangjuk nevetve kapaszkodott a második emeleti ablakpárkányba.

– Ilonkám, megjött a szebb világ, itt vannak az enszes katonák – ugrott egy szomszéd az ablakhoz november negyedikén. De nem látott ő enszest, csak házra meredő ágyúcsövet, mögötte tankból kukucskáló orosz katonát.

– Gyorsan a gyereket a konyhába, asztal alá tedd a mózeskosarat – sikította urának, minden ujján remegett a vörös lakk.

– De ki emlékszik már ilyenre? – bámult bele a fényképezőgépbe a szegedi rókusai templom melletti, piacra vezető, kis utcában, amikor olyan meleg nyarat küldött '58 augusztusa. És ki mer emlékezni, amikor az újság is megírta: népellenes bűnök miatt halálra ítélték, nyomban ki is végezték Nagy Imre miniszterelnököt.

Ötödik kép: Gyár udvarán

Asszonyok, álljanak már végre össze, nincs nekem időm egész nap itten szarakodni. Ilonkám, dobja el gyorsan azt a nyüves cigarettát, fényképen csak ne bodorodjon már a füst. Így jó lesz, a nyersáru csoport összes dolgozója, a Micsurin brigád minden tagja egyetlen fotográfián, ezt tesszük majd az 1973-as év brigádnaplójába. Ej, de kár, hogy nem színes, Ilonkám, vörös lakk szép ujjain nem fog világítani.

Ilonka hátát raktárépületnek veti, épület mögött szemétdomb alatt erjed a szégyellni való selejt. Asztalán parancsban állnak az új tervszámok, minőségi előírások, utasítások. Mázsaházban vitatkozó, földszagú parasztemberek, káromkodás szaladgál a falakig, a gyári úton targonca sikong, az irodaházban három műszakra osztják az álmot, a gyümölcskonyhán gumicsizmában szenved a láb, de az Angyal kalandjait adja a tévé, nincs akkora pofon, ami összekócolná a talán még Jávör Pálnál is szebb Roger Moore haját. A hentesek csak ritkán lopják a húst, és lesz itt még szebb világ, dögöljön a ló, de kívárvuk.

Órabér, brigádverseny, felajánlás és élüzem. Ilonka kezében cigaretta, fapados Kossuth, mert nincs is annál jobb a méregerős kávé mellé. Vasárnap meg csirkepaprikás lesz nokedlivel, jönnek Tecáék Félegyházáról, apus előveszi a hegedűt, Akácós út, ha végig megyek rajtad én. A keresztlánya, Sári gyereke szépen nő, lefogadná: vasutas lesz az is, mint mindenki más a Szabó családban. Dinit,

a bátyját, pedig milyen erős ember volt, hány száz szekeret megpakolt, és még jajszót is keveset ejtett, amikor jászolhoz kötözve, veréssel terelték be a téeszbe, elvitte valami tüdőbetegség. Ambrusra, ráktól elsorvadt kisebb bátyjára már a felesége sem emlékszik, fényképe üveges szekrényben sárgul, mellette, lehajtott fejjel, porcelán betyár markolja komoran porcelán állát.

– És új tévét is vettünk részletre, porszívó kéne, hallja, milyen szépen pörög a mosógép – magyarázza a gangon szomszédasszonyának. Nejlön otthonkában politizál, amikor udvari lakásokból felhőkig szökik a krumpli paprikás hagymás illata. Kádár Jánost is dicséri, pedig tíz éve szembe köpte volna. Legjobb a sok szar között, golyófejű Rákosi után akár még szeretni is lehetne, mondaná, de már megtanulta, lehet bármilyen nagyszájú asszony, a fék rászerezhető az ő nyelvére is.

Hatodik kép: Nagyfiával, panelházak előtt

Nagyra nőtt a kölyök, orra, mint anyámé volt, szegényt, már nyolc éve a sír betonfüdele takarja – bámul a durcás kamaszra, ujjával, lakkozott körmével túr dús hajába, így jó lesz, apus, kattintsd már azt a gépet. Fiát, egyetlen gyereket persze, hogy nagyon imádja. Mert neki sikerül majd, és akkor doktor fia lesz, gyerekorvos, nőgyógyász, finomkezű sebész. Vagy talán feltaláló, házakat tervező mérnök, de leginkább jogász? Hogy ez mennyit tud történelemről, koronás királyokról, és még verseket is ír – tombol mellében a büszkeség. Már csak az érettségi sikerüljön, aztán meg az egyetemet kell kibírni, meg a konzervgyár nyári szezonjának hosszított műszakjait. Minden fillér számít, nem nyaralunk a nyáron.

– Mikor is nyaraltunk? – néz át házak teteje fölött, csuklójával törli ki szeméből a könnyet.

Egyetlenegyszer, szakszervezeti beutalóval, Almádiban. Negyvennégy éves elmúlt, amikor először látta a Balatont, az ötvenedik születésnap ünnepére se emlékszik, amikor még mindig a parton vett lángosról, meg az üdülőben rendezett lepényevős, zsákban futós családi versenyről mesél. És nem érzi a lábait, pedig térdből zsibbadnak csupán. De érzi a hátát, mintha beszakadna. Egy ponton szúr, ott bizony erős a nyomás. Asszonyom, a szív nem fáj, tudományosan is bizonyított tény – mondták az orvosok, ideg az, ami tépi.

Pedig mi baja lehet? Szép panelban laknak, negyedik emeleten, balról talán a huszonhatodik ablak, a lift is csak ritkán romlik el, a falon papírból a tapéta, szőnyegpadló simogatja a talpát, és ha nagyon akarná, talán még autót is vehetne. Na, nem Trabantot, legyen inkább Wartburg, úgy mesélik, legfeljebb öt évet kell várni rá, lapoz tovább a Nők Lapjában, és szabásmintából, színezett fotóból próbálja megfejteni, mégis milyen ruhában járhatnak a német, az olasz, a francia asszonyok.

Hetedik kép: Kezében unoka

Szóke, gombszemű, nevetős. Mama – kiabál a tata fényképezőgépére. Mama – szaladgálnak a hangok. Hát van ennél szebb? – öleli Csabikát, nyom kölyökarcára cuppanós csókot. Majd szuszogva lépked az előszobában, postásnak nyitja az ajtót. Zsebbe dugja nyugdiját, nem számolja, miért csapnák be? Meg egyébként is: szóra sem érdemes. Hogy több mint harminc év után ennyit szán rá az állam?

Elintézi egy káromkodással. Ebből ugyan nem vesz sarokházat, de ebédre nincs gondja, vacsorát is találhat bőséggel, és ha a fia új kabátra vágyik, vagy a menyé Jugóban kapható bordűrös anyagra, a vaskazettában csak lesz valami tartalék, nehogy már a fiatal házaspár költség kevéske pénzüket.

– Majd ha szebb világ jön – motyogja, rádiós vitából próbálja megfejtetni, mit is jelent az, hogy nincs gond, a szocializmus biztos alapokon épül tovább, meg egyébként is, glasznoszty van, meg peresztrojka, és Gorbacsov elvtárs a nagy Szovjetunió élén, kéretik tehát nem felnagyítani a válságjeleket.

– Hazudnak – igazít szókére festett hajfűrtjein, és szemüveg mögül lesi, hogyan pattogzik körméről a piros lakk zománca.

Nyolcadik kép: Nem készült el soha

Csak vékonyka távirat, fagyban hozzák, a résnyire nyitott ajtón egy pillanat alatt bevágtat a hideg a lépcsőházból. A postás int, köszöni, de most nem fogad el borralót.

– Mély gyásszal értesítünk, hogy nővéred, Teri meghalt – bontja ki Zoltán a borítékot, könnyezve vigasztalja: ne sírj Ilonkám, az élet ilyen.

Nem sír. Könnyeit elnyeli. Konyhába indul, kezében cigaretta füstöl, remeg a kávé pohár. És akkor rászakad a világ, egy hördüléssel robban ki tüdejéből minden levegő. A mentős azt mondja, nem érzett semmit, Ilonka néninek tulajdonképpen szép halála volt. Szívroham. Gyorsan, fájdalommentesen öl.

Talán a hír miatt?

Talán a szív miatt?

Talán.

Anyám volt. Édesanyám. Új, műanyag kártyás személyi igazolványom hátlapja is őrzi emlékét – anyja születési neve/Mother's name: Szűcs Ilona. Vagy mint mondta, ha jókedvében kiszaladt száján a nevetés: szépreményű Szűcs Ilonka. Élt 65 évet. És három letagadott napot. Fényképalbumában összeragadtak a képek, piros lakkú körmeivel már nem fejtí szét soha.

CSEKE PÉTER

Móricz Zsigmond és a fiatal erdélyi írónemzedékek

I.

1. Az erdélyiség fordulója

Tolnai Gábor ezzel a következtetéssel zárta 1933-ban az *Erdély magyar irodalmi élete* című munkáját: „Az a tény, hogy az irodalom forrásaiból nem bugyognak fel új írótehetségek, nem jelent szellemi hanyatlást, legföljebb azt, hogy az erdélyi magyarság munkája az irodalomról a szellemiség más terére tevődött át. [...] A jövő letéteményesei ezek a szociális falumunkát végző fiatalok, akik már tudatában vannak a magyarság kisebbségi helyzete adottságainak és lehetőségeinek. Íróművész még nincs közöttük. Ma még nem is tartják elsődleges feladatuknak az irodalmat, de bizonyára ki fog sarjadni ebből az új utakat kereső nagy jelentőségű munkából az egységes kisebbségi szellem, mely bátran nézhet a jövő felé, és ennek a kifejeződéseként új irodalom is fog születni az előző erdélyi literatúra termékeny televényén.”¹

A Szegedi Fiatalok köréből indult irodalomtörténész „az erdélyiség fordulója”-ként üdvözölte azt a folyamatot, amelyet az első kisebbségi évtized végén 1929 *nemzedéke* indított el egy korszerűbb társadalmi-nemzeti önszemlélet megteremtéséért. Az erdélyi generációváltás már csak azért is nagyobb figyelmet keltett, mert az egybeesett a Kárpát-medencei ifjúsági korszakváltással. Ami egy időben zajlott Pozsonyban, Szegeden, Kolozsvárt, Budapesten. Gondoljunk csak a Sarló, a Bethlen Gábor Kör, az Erdélyi Fiatalok, a Bartha Miklós Társaság egyidejű fellépésére – Ady, Móricz és Szabó Dezső eszmeiségének jegyében. „Az ő írásaikban látta az új erdélyiség megtestesítve azt az ideált – nyomatékosított Tolnai –, amely útjuknak vezércsillaga lehet. [...] Ettől a három írótól kapja sajátos öntudatát az erdélyi fiatalság új szelleme [...]. Ady, Móricz és Szabó Dezső nevét együtt emlegetni éppen az erdélyi literatúrán szokta meg az irodalmi tudat.”²

A kezdeményezők azonban a felvidéki Sarló-mozgalom fiataljai voltak. Ez derül ki Mikó Imre 1929 karácsonyán írt szemleciikkéből is, amelyik az induló *Erdélyi Fiatalok* számára készült. Minden bizonnyal Jancsó Béla biztatására. A Szegedi Tudományegyetemről (újabb) nemzedékszervező ambíciókkal hazatért idősebb Jancsó fivérre – nemcsak rokonsági alapon – felnéző Mikó ugyanis éppen azokat a gondolatokat emeli ki a Sarló folyóiratából, a *Vetésből*, amelyek 1929 *nemzedékének* a fellépését is meghatározták: „Ady tisztí-

¹ Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadása, Szeged, 1933. 131.

² *I. m.* 41.

tótüzünk volt – idézte Peéry Rezsőt –, rajta keresztül a saját magunk embersége indult útnak önmaga felé. Katarzis, melyben lehámlottak rólunk a hamisságok, frázisok, jelszavak, az őszinte szótól való irtózás.” A másik nagy tanítómester: Móricz Zsigmond. „Móricz egyrészt ráirányította figyelmünket a magyar falura, másrészt keserű és reménytelen kisvárosi rajzaival odakorbácsolt Nyugathoz. A kultúra és a tudás fanatikus lángját oltotta belénk. [...] Szabó Dezső [...] tudatosította bennünk azt, hogy a magyar nemzet a magyar dolgozók tömege: parasztok, munkások, intellektuelek.” A tragikus triász mellett Kassák szerepét is kiemeli Mikó, merthogy a felvidéki fiatalok tőle tanulták meg „az építő munka fanatikus szeretetét, a szaktudás megszerzésének vágyát”. A következő lapszámban így folytatódik az írás: „A nagy lírikus Ady zseniális megsejtéseit teszik szociális és gazdasági programjuk kiindulópontjává, de megérzik rajtuk Móricz ereje, Szabó Dezső forradalmi hangja és Kassák szavalókórusokon előadott szabad ritmusa. Ugyanez a balzsamszerű, de nálunk kölcsön vett líraiság emelkedett a tudatalattiból tudatossá, ami az erdélyi gondolat forradalmi újjászületésével nálunk is.” Befejezésként Brogyáni Kálmánt idézi: „Meg akarjuk teremteni befelé a kisebbségi magyarság osztálytalan, harmonikus egységét. Kifelé az egyetemes magyarság gondolata gyűl terveinkben valósággá.”³

Mindezt később a Sarló-vezető Balogh Edgár is megerősíti az *Erdélyi Fiataloknak* – Jancsó Béla kérésére – Pozsonyból küldött írásában: „Az új magyar nemzedék Csehszlovákiában akkor született meg, amikor a diákság egy kisded vezető csoportja a paraszt-ság és a falu felé fordult. Ez a diákcsoport a prágai, brünni és pozsonyi főiskolás cserkészek Szent György Köre volt. Hosszas vitagyűlések eredményeképpen a magyar népnél igyekezett megtalálni azt a nemzeti élményt, amelyet az idősebb tanult generációnak még a magyar állam adott meg. A néphez forduló diákok Ady Endrére, Móricz Zsigmondra és Szabó Dezsőre hivatkoztak. Ebben a három íróban szólalt meg számukra az a magyarság, amely már nem jogi formula, nem a megbukott államtudat, hanem mérhetetlen faji erő, természeti valóság. Hittek a falu őszerejében, a Paraszt Nyár egészségében, és ugyanekkor segítségére akartak sietni a világtalan falunak, az elsodródó faji energiáknak.”⁴

Ugyanez a célkitűzés – a belső demokrácia megteremtésének igénye az egyetemes magyarság újjászületésének reményével – vezérli az *Erdélyi Fiatalok* törzsgárdáját is. Az Eötvös Kollégiumot és Sorbonne-t végzett Jancsó Elemér például a leghatározottabban szembe szállt azzal a cinikus felfogással, amely a gazdasági és politikai érdekek mellett másodrangú szerepet tulajdonítana a szellemi értékeknek. „A mi kisebbségi életünket – érvelt a folyóirat második számában – éppen a megváltozott országhatárookra való tekintettel elsősorban irodalmi, szellemi értékek kell vezéreljék, és csak azután politikaiak és társadalmiak. Minden gazdasági megújítást szellemi újjászületésnek kell megelőznie [...]. A magyar irodalom szent hivatása, hogy a(z) [...] új nemzedéknek megmutassa a jelen kötelességeit, és a magyar génusz fáklyájával rávilágítson az erdélyi elhivatás nehézségére, de megváltó útjára.”⁵

³ Mikó Imre: *Úttörő fiatalok*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 1. 12–14. EF, 1930. 2. 25–27.

⁴ Balogh Edgár: *A regösjárástól a szociográfiai intézetig*. I. h.

⁵ Jancsó Elemér: *Miért kell ismernünk a magyar irodalmat?* EF 1930. 2. 20–23.

2. Kisebbségi korosztályok, kisebbségi nemzedékek

A kérdéssel foglalkozó szakemberek azóta is egyet értenek Tolnainak azzal a megállapításával, miszerint az irodalomcentrizmussal szakító *Erdélyi Fiatalok*kal „új korszaka kezdődik az erdélyiségnek”.⁶ És ez akkor is igaz, ha a harmincas évek derekán szerveződő húszévesek szerepkeresésére, a társadalomkutatásban és a politikai gondolkodásban ugyancsak meghatározó jelentőségű *Hitel* fiataljaira gondolunk, akik a harmincas évek derekán már más eszmények jegyében és jórészt az *Erdélyi Fiatalok* ellenében alakították ki a maguk szellemi arculatát.

Az egymást követő korosztályok nem minden esetben jutnak el a sajátos nemzedéki öntudatot kifejező közös fellépésig. A romániai magyar irodalom, művelődés és közélet nemzedéki mozgalmainak közös jegyeit keresve Gáll Ernő arra a következtetésre jutott, hogy a nemzedéki jelentkezők nálunk is – mint szerte a világon – elválaszthatatlanok a történelmi sorsfordulóktól, a történelem menetében bekövetkezett cezúráktól, illetve az időtállónak hirdetett értékek/eszmények devalválódásától.⁷ Az első világháború és Trianon következményeit számba véve írta László Dezső a gazdasági világválság közepén: „Egy világ választja el a mai húszéveseket a negyvenen felüliektől: hiányzanak az összekötő harmincévesek. [...] Nemcsak tizenöt korosztály hiányzik [...], hanem a negyven éven felüliek sorai is megritkultak az expatriálás következtében... [...] Történelmet csináló nemzedék vagyunk, inkább, mint bármelyik kor fiatalsága.”⁸

A két világháború közötti nemzedékváltások törvényszerűségeivel foglalkozva „a második nemzedékhez” tartozó Mikó Imréről monográfiát író Balázs Sándor a történelmi helyzet „predesztinációs” szerepét is bevonja a vizsgálódásokba. Nem talál semmi meglepőt abban, hogy azokkal, akik a „történelmi sokkot felnőtt fejjel érték meg”, konfrontálódtak azok a fiatalok, akik „az új helyzetbe lényegében gyermekfejjel kerültek, de immár önállóan gondolkodó ifjakká cseperedtek fel”. A továbbiakban Balázs tizenöt pontban foglalta össze a történelmi helyzetből adódó nemzedéki különbségeket, az elkerülhetetlen konfliktusforrásokat, egyszersmind jelzi, hogy a számon kérő hang esetenként megértéssel és tisztelettel párosult, ami lehetővé tette a nemzedékek közötti átjárhatóságot.⁹

Ha így vizsgálódunk, az is nyilvánvalóvá válik, hogy nem a csoportérdekek képviselete avatja nemzedékké a korosztályi csoportosulásokat, hanem a történelmi felismerés: az adott helyzetben épp ők vállalkozhatnak a legegységesebb értékek szolgálatára; ők fejezik ki a történelmi pillanat lényegét, miközben az érvényüket veszített eszmények/ideológiák lebontásáért, illetve a közösségük létérdekeit meg jövőös szükségleteit közvetítő alternatívák érvényesítéséért küzdenek.

⁶ Tolnai: I. m. 130.

⁷ Gáll Ernő: *Az erkölcs dilemmái*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1981. 177.

⁸ László Dezső: *A hiányzó tizenöt korosztály*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 8. 126–127. Ua. in: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Cseke Péter. Minerva Könyvek, Kolozsvár, 1997. 25–27.

⁹ Balázs Sándor: *A második nemzedék tagja*. In: B. S.: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

3. Válságok és eszmények

Emeljük ki a fentiekből a *válságokat*, illetve az *eszményeket*. Annál is inkább, mivel összefüggést tételezünk a válságokból kivezető utak és az eszménykeresések között.

Pomogáts Béla – miként azt 1990 végén az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetének a megjelenése kapcsán kifejtette, s a *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)* című nagy ívű irodalomtörténeti szintézisében is megerősítette – abban látja 1929 *nemzedékének* a jelentőségét, hogy az egyrészt „egészen más eszményeket képviselt, mint az »irodalomalapítók« – Áprily Lajos, Reményik Sándor, Kós Károly és Makkai Sándor – generációja”, másrészt „új tájékozódást” képviselt. „Nem kényszerült arra, hogy gyötrelmes küzdelmet folytasson ifjúságának nemzeti tudatával, azzal a hagyományos világképpel és értékrenddel, amelyeket mindenestül elsodort a háború és az uralomváltozás.”¹⁰ Az erdélyi „irodalomalapítók” kortársai voltak Adynak, Móricznak, Szabó Dezsőnek, és lényegében az elszakadás, „új uralom irodalomteremtő évei avatták őket írókká” – egyrészt a *nyugatos* irodalmi értékrend jegyében, másrészt a Trianon utáni helyzetben alternatívaként tételezett *transzszilvanista eszmeiség* felerősödésének a hatására.¹¹

Az erdélyi irodalom hőskorában megjelent *Tizenegyek* antológiája – olvasható Pomogáts okfejtésében – már 1923-ban bemutatta a „népi orientációt választó »második nemzedék« későbbi ideológusait és vezetőit, köztük Balázs Ferencet és Jancsó Bélát”.¹² A trianoni országvesztést követően fellépő fiatal írónemzedék – hadi érettségivel harctereket, irodalmi hírnévszerzés után pedig világot járt – tagjai mindenekelőtt az első világháború előtti provincializmussal meg irodalmi konzervativizmussal szemben nyitottak csatateret, a megmaradt tájhaza népi értékvilágának sajátosságait akarták ötvözni az európai távlatú irodalmi modernséggel.

Mind a *Tizenegyek*re, mind az *Erdélyi Fiatalok*ra egyaránt ösztönző hatással volt a tragikus triász, illetve az „irodalomalapítók” transzszilvanizmusa. Éppen ezért a *Tizenegyek* és az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma között nem volt merev „nemzedéki szembenállás”. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy mindkét nemzedék ugyanazzal a történelmi, irodalmi, eszméletörténeti háttérrel indult. Ha a *Tizenegyek* fellépésére a *Nyugat* szellemiségét markánsan képviselő Ady, Móricz, Szabó Dezső *irodalomszemlélete* volt elsődleges hatással, az *Erdélyi Fiatalok* szárnybontásában a Kárpát-medencei magyarság 20. századi sorskérdéseire választ kereső triász *szellemi-ideológiai útkeresése* jelentette a prioritást. Jellemző, hogy az antológia bírálói problematikusnak találták például az erőteljes Szabó Dezső-hatást. Mind az esszéíró Jancsó Bélát, mind a prózaíróként jelentkező Kacsó Sándort, Szent-Iványi Sándort és Tamási Áront igyekeztek megóvni attól, hogy *Az elsodort falu* írójában a magyar írásművészet tökéletességét lássák. Ezt sokkal inkább felfedezhetnék – ajánlották – például Móriczban.¹³

Alighogy bemutatkoztak, a *Tizenegyek* külföldi tanulmányútra indultak. Mire hazakerültek, a kolozsvári egyetemen és főiskolákon már gyülekeztek azok az ifjak, akik tudato-

¹⁰ Pomogáts Béla: *A második erdélyi nemzedék*. Kritika, 1990. 12. 38–40. – Lásd még: P. B.: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*. Pallas – Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

¹¹ Tolnai: *I. m.* 32–33.

¹² Pomogáts: *A második erdélyi nemzedék*. I. h.

¹³ Cseke Péter: *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003). Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 5–8.

san készültek fel a kisebbségi közéletben és társadalomépítésben rájuk váró szerepekre. „Hét esztendő a mi gyorsan rohanó életünkben nagy idő – írta indulásuk évében László Dezső. – Az *Erdélyi Fiatalok* már nem az irodalmiság, hanem inkább egy faji alapon álló társadalomtudományi vagy kisebbségpolitikai érdeklődés jegyében született meg. Inkább viseli magán a kort és a világot, amelyben élünk, és inkább szól az életnek, mint a *Tizenegyek* [...] korszakot nyitó antológiája.”¹⁴ Melynek „alapgondolatai teljes mértékben rokonok az *Erdélyi Fiatalok* elgondolásaival – fejtette ki a *Tizenegyek* megjelenésének tizenegyedik évfordulóján –, de a rokonság ellenére is meg kell állapítanunk néhány különbséget. [...] Az antológia [...] az erdélyi magyar élet hőskorában született, ez egyik magyarázója annak, hogy gondolatainak formája szépirodalmi élményeket, megsejtéseket, jóslatokat hoz. Az *Erdélyi Fiatalok* viszont a gazdasági válság kibomlása pillanatában született meg. Formájának sokkal inkább szociológiai, tudományosnak kellett lennie”.¹⁵

A nemzedéki együttműködés felemelő példázataként alighanem egy Tamási-dedikációt idézhetnénk. A *Tizenegyek* megjelenésének tizenegyedik évfordulóján – 1934. február 17-én – az *Ábel*-trilógiával zenitre jutó író ezzel az ajánlással tisztelte meg az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőjét: „László Dezsőnek adjuk, akivel együtt már nem *Tizenegyek* vagyunk, hanem építő köművesek.”

4. Fiatal kisebbségideológus – a magyar megújulás egyetemes igényéről

Az erdélyiség hangsúlyváltására nemcsak az *Erdélyi Fiatalok* indulásából következtetett a szegedi irodalomtörténész; jól érzékelhette azt a *Tizenegyeket* követő második erdélyi antológiából, az 1931-es *Új arcvonalból* is. A tizenkilenc szerző közül többen az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársai és munkatársai voltak (Bányai László, Gagy László, Debreczeni László, Jancsó Elemér, László Dezső, Méliusz József, Óvári Éva), de maga a kezdeményezés nem a folyóirat belső köréből származott. A nemzedékszervező tapasztalatokkal rendelkező Jancsó Béla, bár felkérték rá, ez esetben nem vállalt semmiféle közreműködést: sem szerkesztőként, sem előszóíróként. Miként a Buday Györggyel folytatott levelezéséből kiderül,¹⁶ véleménye egybeesett azzal, amit a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadásában megjelent kötetében Tolnai Gábor így fogalmazott meg: az új generáció tagjai között alig vannak olyanok, akik a „jó közepesség” színvonalát meghaladnák, a tanulmányokhoz és esszékhez viszonyítva az antológia szépirodalmi része „igen keveset mondó”.¹⁷ „Ebben a könyvben a pár igaz is elvész a többi miatt” – sommázta véleményét az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain Dsida Jenő, a folyóirat alapító-főmunkatársa. A versírók közül a legjobb véleménnyel Varró Dezsőről volt; még Szemlér Ferencben is csak a kiforratlan tehetséget tudta felfedezni. A novellisták közül Kolozsvári Grandpierre Emil és Méliusz József vonta magára a figyelmét, de egyikük teljesítményétől sem volt elragadtatva; a később nevet szerzett Kovács György, Kovács József, Thury Zsuzsa, Wass Albert je-

¹⁴ László Dezső: *Az erdélyi magyar ifjúság tízesztendőös útja*. In: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. 27–30.

¹⁵ Uő.: *A Tizenegyektől az Erdélyi Fiatalokig*. In: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. 43–47.

¹⁶ Cseke Péter (szerk.): *Buday György és Kolozsvár*. Álom egy Solvejg-házról. Esszék, tanulmányok, levelek, visszaemlékezések. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2006. 97–179.

¹⁷ Uo.

lentkezéséről pedig az volt a véleménye, hogy egyikük sem jutott el még a közepes szintig sem.¹⁸ A *Nyugat* kritikusa, Csanádi Rudolf egyetlen tanulmányt emelt ki az antológiából mindössze. A *kisebbségi élet ajándékait*. Kossuthra és Széchenyire hivatkozva helyénvalónak tartja a fiatal kisebbségideológus László Dezső álláspontját: a magyar megújulás szervesen összefügg az egész akkori világ egyetemes átalakulásával. Az országhatárokkal elválasztott magyarság Közép-Európában tud-e más európai kultúrákkal egyenértékű kultúrát teremteni magának? – tette fel a kérdést. – Mert ha nem tud, színtelenül elkeveredik a sok európai «izmus»-ban.¹⁹ (László Dezső 1931-es kisebbségbölcseleti alapvetését utókora többszörösen visszaigazolta.²⁰)

A harmadik nemzedéket tömörítő *Hitel* (1935; 1936–1944) ugyancsak fontos értelmiségnevelő műhelynek bizonyult. Az elitértelmiség műhelyének. Abból a felismerésből kiindulva, amit Venczel József 1935-ben így fogalmazott meg: a kisebbségi helyzet nem jelentheti a dilettantizmus térhódítását, a színvonal süllyedését; mi több, kisebbségi helyzetben egész népünknek kell(ene) elitté válnia.²¹ Venczelt már tizenhét éves korában úgy emlegetik, mint „tudós diákot”, aki éles szemű kritikusa az addigi „cifraszűrös” faluábrázolásoknak. Díjnyertes irodalmi dolgozataival az értelmiség felelősségvállalását felkorbácsoló Szabó Dezsőre és a reálisan látó Móricz Zsigmondra irányítja a figyelmet, minek következtében Jancsó Béla és László Dezső nélkülözhetetlen munkatársává válik az *Erdélyi Fiatalok* körében.²² Felvállalja a munkaközösség által intézményesített, szociológiai és szociográfiai kutatásokra felkészítő faluszeminárium szervezését, ugyanakkor a Jancsó Elemér vezette irodalmi szemináriumnak is aktív résztvevője: kortársai szerint emlékezetes előadást tartott például Móricz Zsigmondról. Ez az az időszak, amikor tehetsége alapján fényes írói pályát jósolnak neki. Ő azonban a tudományművelést választja. Ennek ellenére az 1935-ös *Hitel* szerkesztőjeként nemcsak a leendő kutatóknak, társadalomtudományi szakembereknek biztosít megnyilatkozási lehetőséget, Makkai Lászlóval együtt tömöríti az írói pályára készülő húszéveseket is. Nagyjából már együtt vannak mindazok – Bözdödi, Jékely, Kiss Jenő, Szabédi László –, akikre Móricz Zsigmond is támaszkodhatott (Asztalos Istvánnal, Jordáky Lajossal, Kovács Györggyel, Nagy Istvánnal, Salamon Ernővel, Szemlér Ferencsel, Veress Pállal együtt) a *Kelet Népe* szerkesztése során, és akik az író halála után a *Termést* (1942–1944) avatják korszakos jelentőségű folyóirattá. Nem

¹⁸ Dsida Jenő: *Új arcvonat*. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Erdélyi Fiatalok, 1932. 5. 5–97. Újraközölve in: Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*. Cikkek, riportok, novellák, levelek. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1992. 70–73. – Itt jegyezzük meg, hogy Dsida egyik összegező írásában a következő évben is visszatér a témára. Újólág arra a megállapításra jutott, hogy az *Új arcvonat* „általános kiábrándulást okozott. Kettőt lehetett megállapítani belőle: először, hogy a hangos csoport igen szerény és igen öreg kis önképzőkori próbálkozásokkal lépett a nyilvánosság elé, másodsor, hogy – nincs is világnézete.” (Dsida Jenő: *Lesz-e irodalmi utánpótlás Erdélyben?* Pásztorújság, 1934. 16. 321–322.)

¹⁹ Csanádi Rudolf: *A magyar ifjúság új arcvonala*. Nyugat, 1932. 22. 471–473.

²⁰ Csapody Miklós: *A toronyember*. Korunk, 2005. 3. Lásd még: Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904–2004*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004.

²¹ Vö.: Venczel József: *Collegium Transilvanicum*. In: V. J.: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988. 180–184.

²² Cseke Péter: *Legkeletibb Nyugat – legnyugatibb Kelet*. In: Cs. P. *Jöjjön el a mi időnk*. Esszék, tanulmányok, dokumentumok. Pallas – Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. 96–121.

véletlen, hogy a *Termés* belső köre Móriczot tekintette az írói lelkiismeret mértékének. Eszmei tisztánlátás, szociális érzék, erkölcsi integritás – Móricznak köszönhetően fedezték fel rendre a közösségi irodalom attribútumát.²³ Többségi helyzetben sem feledve a kisebbségi sorban szerzett tapasztalatokat.

Az 1936 és 1944 között megjelenő második *Hitel* – miként azt Vallasek Júlia kimutatja – már nem publikált szépirodalmat, nem foglalkozott irodalmi kérdésekkel.²⁴ E tekintetben Venczel szerkesztői felfogása megegyezett a Jancsó Béláéval és a László Dezsőével. Nézeteltéréseik abból fakadtak, hogy nem tudtak megegyezni a nélkülözhetetlen munkamegosztásban, illetve az alkalmazandó munkamódszerekben. Jellemző, hogy a történelmi helyzet megváltozásával a nemzedéki ellentétek is eltompultak, felszívódtak. László Dezső például 1941-től egyik leggyakrabban publikáló munkatársa volt a *Hitel*nek.²⁵

II.

Beszélgetéseink során Debreczeni László nem egyszer hangsúlyozta, hogy *eszménykereső* ifjúsága Adyban, Móriczban és Szabó Dezsőben fedezte fel az *eszmeteremtőt*.²⁶ Az ő számbavételéből is tudjuk,²⁷ hogy Móricz több ízben közel került az új erdélyi nemzedékekhez:

- 1) amikor Makkai Sándor Ady-könyvét a *Nyugat*ban közzönte;
- 2) amikor Osvát Ernő halála után Babitscsal a *Nyugat* szerkesztését átvette;
- 3) amikor 1931-es szlovákiai látogatása után konzervatív magyar körök részéről minősíthetetlen támadás érte;
- 4) amikor a *Nyugat* hasábjain a *Magunk revíziója* egyetemes magyar jelentőségére hívta fel a figyelmet;
- 5) amikor a bécsi döntés után az erdélyi reálpolitika tanulságaira figyelmeztetett;
- 6) amikor a *Kelet Népe* szerkesztőjeként a Székelyföld elszegényedésének okait kereste.

Kutatásaink egyértelműsítik, hogy az egyetemes magyarság sorskérdései értelmezésének ihletforrását találta meg Móricz az erdélyi témakörökben.

1. „Fájó sebekből termő ágak”

Csaknem teljes terjedelmében érdemes lenne idézni, amit Móricz a *Magyar fa* sorsáról írt a *Nyugat* 1927-es évfolyamában: „Mikor Szlovénzkóban jártam, egy este egy társaságban együtt voltam egy úriemberrel, akinek én említettem, hogy a Makkai Sándor könyve megjelent, s hogy igen szép. Másnap délután újra találkoztunk. Kiderült, hogy egész éjszaka nem aludt, a könyvet megszerezte s végigolvasta és végigzokogta. Barátaink, akik reggel fölkeresték, ott találták a könyv fölött, zokogva. Mélyen meghatott. A könyv valóban nagyon szép, nagyon becses, szívből szívbe szól. De csak ott érzik az Ady-szenvedés, az Ady-

²³ Böződi György: *Móricz Zsigmond Erdélyben*. Termés, 1942. Ősz, 89–100.; uő: *Németh László könyve Móricz Zsigmondról*. Termés, 1943. Tavasz, 75.

²⁴ Vallasek Júlia: *Sajtótörténeti esszék*. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 59–77.

²⁵ Uo.

²⁶ Cseke Péter: *Vigyázó torony*. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1995.

²⁷ Uő.: *I. m.* 47–48.

fájdalom roppant mélységét és rettenetes tragikumát, ahol azoknak az időknél politikai bűneiért most lakolnak, magyarok, ártatlanok, vérzők. Idehaza senki se érezheti annyira a fajta-fájást. Mit érezzen az a kegyelmes úr, akitől nem vett el Trianon semmit. Nem vette el tőle a március 15-ikét. Sem a valláserkölcsei, népnemzeti és honfihazaffi szólásszabadságot. Az ilyen felléphet a szöszékbe és leerkölcstelenezheti, lehazátlanbitangíthatja, leperverzerotikusistentelenrészegítheti a költőt. S csak az az egy fájdalma van, hogy állami nyugdíját nem veheti el. Mert ezeknek a hű, szilárd és boldog embereknek ez az első gondolatuk: megölni azt, aki nem az ő nótájukat fújja. Ha rajztanár, kidobadni a fővárossal, ha újságíró, kidobadni a szerkesztőjével, ha püspök, kidobadni híveivel. Szerencsére a magyar állja a verést. A legjellemzőbb magyar fa a diófa. Ezt sose metszik. Zúzzák és törlik. Ha nem terem, meg kell verni hosszú rudakkal, s a fájó sebekből termő ágak hajtanak. Így verik a magyarságot a Sors által rázszakított elemek és még a rossz gyermekek is. De a magyar fa egyre ősbibb erővel sarjad.”²⁸

A Móricz által leírt jelenet nem volt elszigetelt jelenség akkoriban. Az 1935-ig Pozsonyban élő Balogh Edgár élete alkonyán is élményélességgel tanúsítja, hogy a kötet mondandója mennyire megrázta korának magyar ifjúságát. Budapesten a Soli deo Gloria is megjelentette a kötetet, s a csehszlovákiai magyar főiskolások Szent György köre (a Sarló elődje) táviratban üdvözölte az író, amiért „állásfoglalásával hozzájárult egy demokratikus új nemzedék szemléletének kialakításához”.²⁹

2. A Nyugat-szerkesztő keleti munkatársai

A kolozsvári Jancsó fivérek már 1926-tól jelen voltak az Osvát-szerkesztette folyóiratban, Tamásira alighanem Németh László hívta fel Móricz Zsigmond figyelmét. Aki, Osvát halála után, nemcsak Tamási elbeszélő-művészetével akarta „életszerűbbé” tenni a *Nyugat* prózáját, Babitscal együtt szerepet szánt a Baumgarten-díjas fiatal írónak a folyóirat erdélyi népszerűségének a növelésében is.³⁰ Miként a Babitsnak írt leveleiből kiderül, Tamási nagyon megfontolta már azt is, hogy ő maga mivel jelentkezék a *Nyugat*ban – „amelynek helyzetét és programját” 1930 februárja óta egyre világosabban látta –, azt pedig ugyancsak, hogy kiknek a kéziratáért vállalhatna kezességet. Mindenestre döntése megszületett, mert arról értesítette Babitsot, hogy a Móricznak tett ígéretét betartotta: „A Pannóniában megígértem volt Móricz Zsigmondnak, hogy küldök egy névsort, amely körülbelül az itteni gárdát jelentené, amelyet jó volna bekapcsolni a *Nyugat*ba is. A mellékelt lapon soroltam fel ezeket az embereket, természetesen anélkül, hogy bármit is tudnának erről.”³¹ Sem a Babits-kutató és Tamási-monográfiát író Sipos Lajos, sem a Tamási-leveleket gondozó marosvásárhelyi irodalomtörténész, Nagy Pál nem akadt rá erre a névsorra, ám így sem kétséges, hogy Tamási alighanem a hozzá közel álló – és Móriczcal is megegyező eszmeiségű – Kós Károlyra, Makkai Sándorra, Molter Károlyra, Szentimrei Jenőre, Nyíró Józsefre, Kacsó Sándorra gondolhatott. Bizonyára Jancsó Bélára is, akit

²⁸ Móricz Zsigmond: *Magyar fa sorsa. Nyugat*, 1927. 14. 77.

²⁹ Vö.: B. E. [Balog Edgár]: *Makkai Sándor*. In: Dávid Gyula (szerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon III*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1994. 457–460.

³⁰ Vö.: Sipos Lajos: *Tamási Áron*. Elektra Kiadóház, Bp., 2006. 66.

³¹ *Tamási Áron – Babits Mihálynak*. Kolozsvár, 1930. II. 3. In: Nagy Pál (szerk.): *Tamási Áron: Ölelő szeretettel*. Palatinus, Bp., 2008. 102–103.

még a harmincas évek derekán is arra biztatott, hogy hagyja a kisebbségi társadalomszervezést másra, és térjen vissza az irodalomhoz.³²

3. A régi és az új magyarság harca

A Temesvárt született Balogh Edgár a prágai német egyetemről érkezett Budapestre 1927 decemberében, hogy az Eötvös Kollégiumban néprajzi szakdolgozatát elkészíthesse. Akkoriban maga is a Bartha Miklós Társaság tagja volt. Az Ady-rajongó felvidéki fiatalok kapcsolata ebben az időszakban erősödik meg Szabó Dezsővel, Móricz Zsigmonddal, akit később meghívna a Sarló körébe. E látogatás miatt került Móricz a magyarországi konzervatív körök támadásának pergőtüzébe. Pontosabban azért, mert a Sarló fiataljairól lemernte írni az akkor szentségtörésnek számító szentenciát: „Ők már nem azt mondják, hogy Magyarországon kívül nincs élet, s ha van élet, az nem élet. Ők már úgy látják, hogy a magyar világon kívüli élet okosabb és emberségesebb élet.” A leghangosabb – olvasható Jancsó Elemér *A régi és az új magyarság harca* című írásában, mely a folyóirat 1931. évi 4. számában jelent meg – Pekár Gyula volt, aki a Petőfi Társaság március 15-i ünnepi gyűlésén Móriczt „bacilus-hordozónak” nevezte, és azzal vádolta, hogy „beállt az egyik utódállam magyarellenenes propagandistájának”. Milotay István „csehbarát író”-nak nevezte Móriczt, és azt ajánlotta neki: ha annyira tetszik a csehországi szociálisabb és demokratikusabb légkör, akkor költözzék oda. Móricz a *Pesti Napló*-ban és a *Nyugat*-ban megjelent cikkeiben higgadt hangon válaszolt az őt ért vádakra. Rámutatott arra, hogy Trianon semmit sem változtatott támadóinak felfogásán: „A megcsonkított Magyarország ténye csak arra jó nekik, hogy még jobban megnyírják az önképzőkörök gondolatvilágát, hogy a cserkészekkel hazafias műdalokat énekeltesse nek, és hogy egy vértelen irredentizmust teremtsenek.” Majd a felvidéki magyar ifjúságról kifejtette: Magyarok ők, magyarabbak, mint itthon szegény, sötétségben és felvilágosulatlanságban tartott gyermekeink. Izzóbb magyarság tombol ott a babiloni fogság érzései mellett, mint itthon, ahol ma is még a régi és sűrű levegőjű mesterséges sötétségben vannak az ifjak. [...] A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy elmúlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet, az egyre fejlődő élet ura legyen az ember.”³³

Balogh Edgár már 1927-től tapasztalhatta, hogy a csehszlovák hatóságok irredentizmussal vádolják őket. Ennél csak a magyar politikai vezetés konzervatív köreinek rosszalását érezhették fájdalmasabbnak, azokét, akik nem nézték jó szemmel, hogy az értelmiségi pályára készülő felvidéki magyar fiatalok felfedezték a Nyitra körül, Beregben és Ugo csában előttük járt „Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond és Bartók Béla néprajzi kutatásainak nyomait, e művészek követőinek vallották magukat, új faji kultúráról beszéltek – és felfedezték a falusi szociális nyomort. [...] Magyar részről is mozgalom indult meg a regös-mozgalom ellen, és a következő esztendőben a regösdiákok nem mehettek többé vándorolni.”³⁴

³² Vö.: Cseke Péter: *Omló partok gátkötői. Németh László, Jancsó Béla, Tamási Áron*. In: Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 194–224.

³³ Lásd: Jancsó Elemér *A régi és az új magyarság harca*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 4. 65–67.

³⁴ Balogh Edgár: *A regösjárástól a szociográfiai intézetig*. EF 1930. 6. 82–85.

Móriczban voltaképpen az 1926-os erdélyi látogatása nyitotta fel azokat a zsilipeket, amelyek (Trianon után) elzárták előle a Kárpát-medencei magyarság első világháború után esedékes újjászületésének a kilátását. Miután közvetlen közlelől megtapasztalhatta erdélyi nemzedéktársainak és az utánuk következőknek az életakarátát, depressziója is fokozatosan feloldódott. Írói küzdelmeinek hatásfokát ugyancsak megnövelte, hogy „a régi és az új magyarság harcá”-ban maga mellett tudhatta az „új arcú” felvidéki és erdélyi nemzedékeket. Ez utóbbiak ráadásul a szegedi Bethlen Gábor Körben, illetve a budapesti Bartha Miklós Társaságban is egymásra találtak. Mi sem volt tehát természetesebb, mint az, hogy 1931. március 30-án hetvennégy kolozsvári magyar egyetemi és főiskolai hallgató együttérzését fejezte ki a prágai magyar diákok meglátogatása miatt nemzetellenességgel megvádolt írónak; aki – miként a *Móricz Zsigmond közöttünk* című kötet is tanúsítja – Jancsó Bélának címzett levélben köszönte meg, hogy bizonságot tettek a „fellelegző magyar kultúra mellett”.³⁵ A László Dezső hagyatékában megtalált másodpéldány szerint többek között Baczó Gábor, Debreczeni László, Demeter János (későbbi ügyvéd, lapszerkesztő), Dsida Jenő, Erdélyi Gyula (későbbi képzőművészeti főiskolai tanár), Gyallay-Pap Zsigmond, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, Mikó Imre, Miklós András, Szabó Árpád (későbbi atomfizikai főkutató), ifj. Szabó Géza (zongoraművész, későbbi zeneművészeti főiskolai tanár), Szilágyi Olivér (ügyvéd), Tonk Emil (későbbi gyermekgyógyász főorvos), I. Tóth Zoltán (történész, 1956-ban mártírhalt szenvedett akadémikus), Váró György (ügyvéd), Venczel József írta alá a szolidaritási nyilatkozatot.³⁶

4. Akiknek „nincs egyebük, csak a magyarságuk”

A *Móricz Zsigmond és az erdélyi magyar ifjúság* címen közreadott levélváltás az *Erdélyi Fiatalok* 1931. évi faluszámában látott napvilágot. Ezt követően szemleclíket olvashatunk a *Magunk revíziója* erdélyi és magyarországi visszhangjáról. A szerző – stílusa alapján Jancsó Béla – előláróban kiemeli: Makkai „kisebbségi életünk problémáihoz úgy nyúl hozzá, hogy azoknak egyetemes magyar és emberiségi távlatot is ad...” Majd – Szentimrei, Reményik, Kós Károly, Szabó Dezső méltatásának ismertetése mellett – Móricz Zsigmondnak a *Nyugat*-ban megjelent vezércikkére hívja fel a figyelmet, kitérve arra is, hogy az Athenaeum Könyvkiadó Pesten azért nem akarta megjelentetni a *Magunk revízióját*, „mert csak az erdélyi magyarságot érdeklí a kérdés.”³⁷ Pedig az egész magyarságra „az a feladat vár – tudatosította Móricz –, hogy végrehajtsuk a magunk revízióját, s ennek a revíziónak az alapján építsük fel az új magyar irodalmat és közéletet. Az új magyar lelki életet, világszemléletet és a cselekvő és építő magyarságot.”³⁸ Írásának végkicsengése: „Nem ismerek el a magyar problematikában külön fejlődő eszmei kérdéseket. Csak egy, közös, általános magyar lelkiség van. Minden, ami erre vonatkozik, bárhol tör is felszínre, a magyarság közös ügye-baja. Makkai Sándor, ha idehaza élne, aligha foglalkozhatott volna ilyen éjféli ószinte gondolatokkal s kérdésekkel. A múltra vonatkozó gondolatai épp olyan érinthetetlenek, mint a népre s az ifjúságra valók. De jellemző, hogy nekik, akiknek

³⁵ Kántor Lajos (szerk.): *Móricz Zsigmond közöttünk*. Kriterion Könyvkiadó, 1979. 160.

³⁶ Cseke Péter: *Vigyázó torony*. 50–52.

³⁷ Xxx: *A Magunk revíziója körül*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 5–6. 113.

³⁸ Móricz Zsigmond: *Magunk revíziója*. Makkai Sándor könyve. Nyugat, 1931. 9. 567–575.

ott a kisebbségben nincs egyebük, csak a magyarságuk, egyetlen gondjuk a magyarság problémáival való lelki viaskodás. Nagyon nevezetesnek találom, hogy a kisebbségbe szakadt magyarok szava indítja meg a nagy tisztulási folyamatot. És ha elérjük, hogy a magyarság egységes eszmei közösségbe tömörül, ebben a kisebbségben élőknek, úgy látszik, jelentős munkája és érdemei lesznek.”³⁹

A kötet ugyanolyan katarzist váltott ki a fiatal erdélyi nemzedékekben, mint a *Magyar fa sorsa*. Jancsó Béla terjedelmes esszéiben foglalkozott Makkai nagy hatású – kisebbségi társadalomépítő programalkotásra, nemzeti megújódásra készítő – gondolataival, és *Magunk revíziója* címmel állandó rovatot indított az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain.⁴⁰

5. A nemzeti piedesztálra emelt erdélyi reálpolitika

Az *Erdély*-trilógia önmagában is eléggé nyilvánvalóvá tette, hogy Móricz az erdélyi reálpolitika alapján képzelte el a Trianon utáni „új magyar lelki élet”, „világszemléletet” és „építő magyarság” újjáteremtését.

*Pásztortűz*beli nekrológiájában Jancsó Béla részletekbe menően szól ezekről a kérdésekről is. Az író utókorának figyelmébe ajánlva a *Kelet Népe* 1941. február 1-jei Móricz-vezércikket, az erdélyi lélek alapvonásait megörökítő *Reálpolitikát*. Az egész írói életműre érvényesen állapította meg: „Erdély örök magyar mondanivalóit akkor szólaltatta meg Móricz Zsigmond, amikor a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság a saját útján elindult [...] megtalálni a magyar megújulás erdélyi útját. Móricz Zsigmond itt is híd volt határok és korlátok között, híd és példamutatás.”⁴¹ Jancsó Béla idézhetett volna akár a *Miért szegény Erdély?* című – ugyancsak 1941-es – Móricz-vezércikkből is, amelyben a fiatal erdélyi írókat állítja össznemzeti piedesztálra: „Örömmel látom, hogy az erdélyi írók valamennyien reálisabbak, mint mi vagyunk itt. Mindegyikükben a panasz s felzúdulás mellett gyakorlati program van: *reálpolitika*. Mintának állítom Erdély legfiatalabbjait a magyar kortársak elé: ezek a tűzben kovácsolt és acélozott lelkek ki fogják harcolni a maguk életét. És tegyék is. Ezzel nekünk is szolgálnak, nemcsak maguknak: nekünk, vagyis az egész egyetemes magyar sorsnak.”⁴² Móricz okfejtése a közös nyelvből, a közös kultúrából és a közös hagyományokból indul ki. Majd rátér az erdélyiség olyan vonásaira, mint óvatosság és vakmerőség, okosság és vállalkozókészség, szervezőkészség és egyéniségfejlesztés, hagyományörzés és értékfogadó nyitottság. Vagyis a Bethlen Gábor-i politizálás tapasztalatai nemesednek itt hétputtonyos aszúvá. Hogy aztán ezzel a kijelentésével lépjen meg: „Inkább a székely hódítson meg bennünket, mint az idegen fajok. Ő tanítson meg bennünket arra, amivel oly sok századon át éli életét a bérces kis hazában: a reálpolitikára. Mert hiába prédikálunk itthon, hiába ájulunk és ujjongunk: itt lehetetlen lángokat gyűjtani. Itt még két generációnak kell születni s végig élni az életet, míg odajutunk, hogy csak meg is értsük az erdélyiek reális politikáját. Nálunk még azt sem tudja senki, mi a po-

³⁹ I. m. I. h.

⁴⁰ Jancsó Béla: *Magunk revíziója*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. 45–50.

⁴¹ Jancsó Béla: *Móricz Zsigmond*. *Pásztortűz*, 1942. 10. 417–422.

⁴² Móricz Zsigmond: *Miért szegény Erdély?* 1941. 4. 3.

litika.”⁴³ Ezek a felismerések a kommunizmus bukása utáni évtizedekben is érvényesek lehetnek.

6. Mi táplálta Móriczban a székelység iránti affinitást?

Böződi György, aki a *Székely bánja* című szociográfiájával 1938-ban nem kis vihart kavart, 1941-ben ezzel kezdi a székelyföldi szegénység „okadatolását” a *Kelet Népe* 1941. március 1-jei számában: „Most már magunk között beszélhetünk erről a kérdésről, tehát nyíltan szólhatunk. Nem köt az a számtalan gátlás, amely a román uralom alatt hallgatásra vagy túl bölcs mérsékletre kényszerített, ha a székelység nyomoráról kellett beszélni. Ma is emlékeztetemben fáj az a lehetetlen helyzet, amellyel *Székely bánja* című könyvem megírásakor viaskodni kényszerültem: ha megírom a nagy nyomorúságot, az ellenséges román közvélemény előtt állítok ki rossz bizonyítványt magunkról, hogy, íme, milyen egy értéktelen, silány nép került Romániába, és még miatta akarja az üres magyar propaganda visszakövetelni Erdélyt! S amennyi lehetősége volt annak, hogy a román propaganda kihasználja a fájó, de igaz helyzetképet a Romániába kényszerült székelységről, éppen annyi lehetősége volt annak is, hogy a hatóságok bíróság elé állítsák az írórt lázítás miatt Nagy-Románia nyugalma és békéje ellen, vagy éppen revíziós álmok miatt, mert nem látja rózsásnak a meglévő helyzetet. Volt a kérdésnek még egy másik, kényesebb pontja is. A székelyföldi szegénység mint társadalmi jelenség okai a múlt század derekáig nyúlnak vissza, ezt nem hallgathatta el tárgyilagos szemlélő, ki a székely társadalom történelmi alakulása-it ismeri, de viszont úgy kell megmondania, hogy ebből ne hárulhasson mentség a rosszul gazdálkodó új gazdára, a politika pedig ne mondhassa azt a panaszkodó személynek, hogy a »magyarok alatt is éppen ennyi bajod volt«. Volt más veszély is. A megélhetés nélküliek, a népfölösleg elvándorlásának kérdését sem látszott tanácsosnak felveti, mert ha azt kuttattuk, hová vezetett az útja a nyomtalanul eltűnt pár ezer embernek, akik a székelység zömét jelentő szegény napszámos-rétegből évente kirajzottak már közel száz esztendő óta, a vörös nyilak a Kárpátokon túlrá: Moldvába és Havasalföldre vezettek. Így lett a Regát az erdélyi magyarok nagy temetője [...]. Trianon nemcsak azt jelentette, hogy a székelység idegen fennhatóság alá került, hanem azt is, hogy a lezárt hegyi utak megnyíltak kelet felé a népfölösleg előtt. Ezt ismét nem lehetett megmondani annak veszedelme nélkül, hogy a románság ellenünk fordítja a történelmi kényszerből származott helyzetet, és úgy tünteti fel, hogy a székelység előnyösebb gazdasági viszonyok közé került.”

Ha tehát valaki netán szóvá tette, miként Böződi, a székelyföldi nyomorúságot, „a kisebbségi magyar hivatalosok nem késlekedtek rányomni a bélyeget, hogy »baloldali«, osztályharcos és egységbontó, sőt a »fajáruló« jelző is hamarosan kijárt annak, aki a bajok történelmi gyökerét kereste”.⁴⁴ Ha ez így volt a két világháború közötti kisebbségi helyzetben, még inkább felerősödtek ezek a hangok 1940-et követően, amikor a Csonka-Magyarországról érkező „ejtőernyősök” hasonló szóhasználatának súlyos személyi (a zsidók esetében: kollektív) következményei voltak. A *Kelet Népe* tehát jó időben vetette fel ezeket a kérdéseket.

⁴³ Móricz Zsigmond: *Reálpolitika. Az erdélyi lélek alapvonása*. Kelet Népe, 1941. 2. 1–2.

⁴⁴ Böződi György: *A székelyföldi szegénység*. Kelet Népe, 1941. 4. 3–5.

Honnan ez az affinitás Móriczban a székelyek iránt? Miért fáj neki annyira a székelyföldi szegénység megtapasztalása? Lapjában miért indított ankétot ennek okmagyarázatára?

A *Móricz Zsigmond közöttünk* című kötetben egy kézírásos feljegyzés olvasható a család partiumi és székelyföldi felmenőiről. Eszerint a nagyváradi születésű Mórítz István egyik fia, Mihály, Háromszéken telepedett le, s felvette a sepsiszentgyörgyi előnevet, a másik, István pedig Szatmár megyébe költözött.⁴⁵

III.

Két világháború közötti eszmetörténetünk egyik legizgalmasabb fejezete, Móricz Erdély-szemléletének és -kapcsolatainak átfogó szintézise még bemutatásra vár egy, remélhetőleg készülő – Móriczot helyi, nemzeti és egyetemes értékei szerint „kanonizáló” – nagymonográfiában. Ám addig is összegezni lehetne/illene/kellene mindazt, amit a Kántor Lajos szerkesztette *Móricz Zsigmond közöttünk* még viszonylag jó időben feltárt; amit Tasi József nélkülözhetetlen kétkötetes munkája, a *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője* a nyolcvanas évek végén nyilvánosságra hozott;⁴⁶ amire a Kelemen Lajossal intenzíven foglalkozó Sas Péter a levéltárakban rábukkant; amire a Móricz erdélyi kapcsolatait búvárló kutatók ráeszméltek.

Ezúttal csak a tanulmányban jelzett nemzedékek néhány képviselőjének viszonyulására szeretnők nyomatékossabban felhívni a figyelmet:

1. Tamási Áron

Az induló Tamásira nagy hatással volt Szabó Dezső és Nyirő expresszionizmusa, eszmetörténetileg azonban inkább a Móricz- és Németh László-vonulathoz kapcsolódik. Magyarországi látogatásai és hosszabb budapesti tartózkodásai idején Tamási többször találkozik Móriczcal kávéházakban, felkeresi őt Leányfalun. Az 1941-es könyvnapok után – amelyeken „érték, igazság és szépség igyekezett a hitványsággal megívni, akárcsak az életben – Kelemen János értelmezi/értékeli Tamási újabb műveit a *Kelet Népe* hasábjain. A mese és a valóság szálaiból drámát szövő író *Magyari rózsafa* című regénye aligha illethető ma a „Tamási legegzenletesebb munkája” jelzővel, a székely falu vergődésének a román uralom utolsó (?) esztendejében azonban reális magva van. Lírai játék a valósággal? De nem komolytalan játék – állapítja meg a szerző.⁴⁷ A *Babits Emlékkönyvet* előkészítő Illyés Gyulának 1941. augusztus 17-én elpanaszolja Tamási, hogy időszerűtlennek tartja Móricz írását a *Kelet Népe* legújabb számában. „Mi lehet a magyarázata annak – kérdezi teszi fel a kérdést –, hogy ma, amikor a szellemet minden oldalról fenyegetik, az írók

⁴⁵ Kántor: I. m. 160.

⁴⁶ Tasi József és társai (szerk.): *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője I–II*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1988.

⁴⁷ Vö.: Kelemen János: *Tamási Áron új könyvei. (Három játékl – Magyari rózsafa)*. Kelet Népe, 1941. június 15.

együttes védekezés helyett egymást gyengítik?”⁴⁸ Utolsó találkozásukat a *Móricz Zsigmond ébresztése* című 1945-ös emlékkönyvben örökítette meg.⁴⁹

2. Balogh Edgár

Miután a polgári-demokratikusnak hitt Csehszlovákiából 1935-ben kitiltották, Erdélyben vált a népfronti gondolat apostolává, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó előkészítőjévé, a *Magyarország felfedezésére* visszhangzó *Erdély felfedezése* sorozat megálmodójává. Bizonyára a tíz évvel korábban kezdődött kapcsolatuknak nem kis köze van ahhoz, hogy a kolozsvári *Korunkban* nem mulasztotta el felhívni a fiatal szociográfusok figyelmét az „előttük járó”, *A boldog embert* író Móricz Zsigmondra.⁵⁰ Alighogy Móricz átveszi a *Kelet Népe* szerkesztését, Balogh Edgártól kér és kap cikket az erdélyi magyarság helyzetéről. Aki erdővidéki (vargyasi) felesége révén akkor kezdi megismerni a székelységet. Cikkében a székel kirazások útvonalát követve mutatja be a tömbmagyarság és a szörványok viszonyát. A magyar álomvilág káprázata helyett a magyar népvilág valóságát. „Most látjuk – ekképp összegezi felismeréseit –, hogy itt a kevesebb mennyivel több. A mi Adah Kaleh szigetünk nem is olyan kicsiny. Erdélyen másokkal osztozunk, de kisebbségi voltunkban is vagyunk annyian, mint nem egy államalkotó európai nemzet. Történelmet vállalhatunk tehát. Helyzetünk józan számbavételével és szociális felelősségünk tudatában meg is valósíthatjuk talán egyetemes magyarságunk s az egész román nemzet között a Duna-völgyi egyenlőség, béke és egyetértés hidját.”⁵¹

Alighanem az is a felvidéki közös élményeknek tudható be, hogy a *Kelet Népet* szerkesztő Móricz a második bécsi döntés után az erdélyiek közül elsőként Balogh Edgárral keresi a kapcsolatot. „Téged akarlak megnyerni, hogy foglalkozz a *Kelet Népe* erdélyi propagandájával – írta 1940. november 15-én. – Ez kétirányú. Egyik az írók szervezése, a másik a közönség beszerzése.”⁵² Kalotaszentkirályon jutottak e sorok Balogh Edgár kezébe, aki öt nappal később írt válaszelevele tanúság szerint abban reménykedett, hogy a *Kelet Népe* segítségével újból életre lehet kelteni a Vásárhelyi Találkozó szellemét. Azt tervezi, hogy Kolozsváron felveszi a kapcsolatot Mikó Imrével, Asztalos Istvánnal, Nagy Istvánnal, Kiss Jenővel, Szenczei Lászlóval, Szabédi Lászlóval, Szemlér Ferencsel, Böződi Györggyel. És leginkább a Vásárhelyi Találkozó egykori elnökével, Tamási Áronnal.⁵³

Postafordultával arról értesül Balogh Edgár, hogy Móricz várja Asztalos, Nagy István, Kiss Jenő, Szenczei, Böződi írásait. A következő – karácsonyi – Móricz-levél már a beérkezett kéziratokat minősíti (*kitűnő* jelzővel), majd azt jelzi, hogy az erdélyi etnikai kapcsolatokról (vegyes házasságokról) kért cikket Molter Károlytól, és arra is szeretne valakitől

⁴⁸ Tamási Áron – Illyés Gyulának. In: T. A.: *Ölelő szeretettel*. 182–183.

⁴⁹ Lásd: Tamási Áron: *A nagy csevegő*. In: Kántor Lajos (szerk.): *Móricz Zsigmond közöttünk*. 138–141.

⁵⁰ Balogh Edgár: *A társadalomrajztól a társadalmi vallomásig*. *Korunk*, 1937. 3. In: B. E.: *Mesterék és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 166–210.

⁵¹ Uő.: *Erdélyi magyarok*. *Kelet Népe*, 1940. május 1. Kötetben in: *A Kelet Népe 1935–1942*. Kosuth Könyvkiadó, Bp., 1986. Lásd a 272. közleményt.

⁵² Móricz Zsigmond levele Balogh Edgárnak. [Budapest, 1940. nov. 15.]. In: Tasi József (szerk.): *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője*. Levelek I. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1988. 186.

⁵³ Balogh Edgár levele Móricz Zsigmondnak. In: *I. m.* 188–189.

választ kapni: „hogy is van az, hogy Erdély annyira szegény?”⁵⁴ Bözödi György, Anghi Balázs, Veress Pál, Székely József, Balogh Edgár cikkét az 1941. évi március elsejei számban hozta a *Kelet Népe*.

Az erdélyi Móricz-kultusz ápolásában nem kis érdeme van Balogh Edgárnak. Előszót írt a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című regényének bukaresti kiadásához (1960), 1962-ben bevezető tanulmánnyal látta el a *Kenyéren és vízen* címmel megjelent publicisztikai gyűjteményét, folyamatosan számon tartotta a Móricz-kutatások eredményeit, szívósan kutatta: mi a publicisztika szerepe Móricz Zsigmond életművében? „Ami a riportban még csak nyersanyag – hallottuk nemegyszer egyetemi előadásain is –, az a publicisztikai alkotásban már tudományos megvilágítást, sokféle bekötést és logikai konklúziókat kap, tudatos politikai nyomatékot, ami lényegesen hozzájárul a művészi áttételek kritikai realista hiteléhez. Ezért fontos számunkra Móricz publicisztikai írásainak egységes értelmezése: a közügyi cikkek és tanulmányok kiemelésével és az egész móriczi műre vonatkoztatásával még élesebben domborodik ki Móricz szépirodalmi alkotásainak maradandó értéke. Közírásában manifesztálódik Móricz művészetének tudatossága...”⁵⁵

3–4. A Jancsó fivérek

Amikor Móricz 1926 decemberében Kolozsváron járt, hogy Bethlen Gábor koráról a helyszínen behatóbban tájékozódjék, a Monostori úton felkereste Kelemen Lajost. Móricz szállása a Jancsó és a Mikó család lakhelyével átellenben, az irodalmi szalonjáról is nevezetes Óvári Elemér ügyvédnél volt, akivel már debreceni joghallgató korában barátságot kötött. Minthogy a háromszéki eredetű Jancsó és a bölöni származású Mikó család rokonságban állt, a neves levéltáros-történész pedig Mikó lányt vett feleségül, Kelemen Lajos is jó ideig a Monostori út 16. szám alatt lakott. Az 1941-es könyvnapok alkalmával Móricz már a Központi Szálló lakója volt, Kelemen Lajos is rég elköltözött a Monostori útról, ám mégis özv. Jancsó Ödönné otthonában adtak egymásnak találkát.

A mindig körültekintő óvatossággal fogalmazó Szabó T. Attila 1969-ben ezt jegyezte fel az 1926. december 8-i találkozásról: „magáról a beszélgetésről közelebbit nem tudunk”.⁵⁶ De tudunk, Sas Péternek köszönhetően, aki rábukkant Kelemen Lajos *Naplójára*, és a Móriczcal folytatott levelezését is feldolgozta.⁵⁷

Bár mindkét Jancsó fiú előtt nagy becsben állt Móricz személyisége, feltűnő lehet, hogy egyikük sem tesz említést erről a látogatásról. Nem is tehettek. Hiszen Jancsó Béla az időben a Szegedi Tudományegyetem hallgatója volt, Elemér pedig az Eötvös Kollégium lakója. Ami pedig Jancsó Béla személyes kapcsolatát illeti, egyelőre csak Debreczeni László vallomására hivatkozhatunk: „Az viszont bizonyos, hogy 1941-ben, amikor az író Kele-

⁵⁴ Móricz Zsigmond levele Balogh Edgárnak. In: *I. m.* 205–206.

⁵⁵ Balogh Edgár: *Móricz Zsigmond útján*. In: B. E.: *Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 166–210.

⁵⁶ Szabó T. Attila: *Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai*. In: Sz. T. A.: *Nyelv és irodalom*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.

⁵⁷ Vö.: Sas Péter: *Kelemen Lajos szerepe Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának történelmi hitelességében*. Irodalomtörténeti Közlemények, 2005. 2. 179–187. Lásd még: Sas Péter: *Kelemen Lajos és Móricz Zsigmond találkozója a levelek tükrében*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1997. 2. sz. 185–189.

men Lajost felkereste, találkozásaik színhelye özvegy Jancsó Ödönné lakása volt; így Jancsó Bélának is több alkalma nyílt a személyes találkozásra.”⁵⁸

Jancsó Elemérről tudjuk, hogy bejáratos volt a *Nyugathoz*, többször is ült Móricz kávéházi asztalánál. A harmincas évek elején a kolozsvári Református Kollégium tanáraként több előadást is tartott Móriczról, az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain gyakorta megidézte gondolatait, az *Erdélyi Irodalmi Szemlében* ismertette Juhász Géza *Móricz-könyvét*,⁵⁹ az *Ifjú Erdélybeli irodalmi arcképsorozatában* megrajzolja Móricz portróját,⁶⁰ az *Erdélyi Szemle* „Élő Erdély” sorozatában terjedelmes tanulmányt adott közre Móricz és az új magyar irodalom viszonyáról,⁶¹ 1939-ben pedig a *Hitel* hasábjain a hatvanéves Móricz Zsigmondról írt.⁶²

Ennek kapcsán azt kell kiemelnünk, hogy az ötvenéves Móriczot még megünnepelték, a hatvanéves író jubileuma a „hivatalosságok” részéről Magyarországon azonban elmaradt. Pedig a második világháború előszele is sürgetővé tette a nemzeti önvizsgálatot, a kelet- és közép-európai összefogás szükségességének tudatosítását. Erdélyben a Jancsó fivérek nem feledkeztek meg Ady, Móricz, Szabó Dezső, Bartók és Kodály művészet- és eszmétörténeti jelentőségéről.⁶³ Az *Erdélyi Fiatalok* spiritusz rektora abból a felismerésből indult ki, hogy az Ady-, Móricz- és Szabó Dezső-évfordulók kiváló alkalmat kínálnak az „új magyar szellem szintézisére”, mintha „összefoglalására akarnák figyelmeztetni a magyarságot”. Móriczcal kapcsolatosan azt emeli ki, hogy „mint az első falukutató”, aki a lélek ősi kifejezési eszközeit kereste, „inkább Bartókkal és Kodállal képezhet triászt. Amint ők a zenében, úgy Móricz az irodalomban a magyar néplélek mélységeit ábrázolta...” Aki őt olvassa – folytatja érvelését –, a magyar társadalom minden rétegződésébe bepillantást nyer. Az „a legtöbb Móricz művészetében” – emeli ki az író szellemtörténeti jelentőségét Jancsó Béla –, hogy a történészek szerint tökéletes történeti tudással, a műítészek szerint tökéletes művészettel „az ellentéteket közös munkába fogó léleknek adott halhatatlan kifejezést”.⁶⁴

Ma már kevesen tudják, hogy Jancsó Béla egyik legjobb esszéjét Móricz Zsigmondról írta. Immár csak nekrológiaként jelenhetett meg a *Pásztortűzben*. Ennek az írásnak kb. az egyhetede került újraközlésre Jancsó egyetlen és posztumusz Kriterion-kötetében. A cenzúra-viszonyok voltak olyanok 1973-ban Romániában (is), hogy Móricz és Jancsó érdekében Mikó – jöllehet Jancsó unokaöccse volt – semmit sem tehetett. „Ahonnan Kodály a *Psalmus Hungaricus* döbbenetét hozta el, Móricz Zsigmond az *Erdély* összefoglaló cím alá foglalt trilógiát (*Tündérkert*, *Nagy fejedelem*, *A nap árnyéka*) teremtette elő” – ilyen passzusok maradtak ki a kötetből. – „A *Tündérkertben* Móricz összes képességei összesűrűsödnek, hogy a legnagyobbat teremtsék. Páratlan gyűjtőszorgalma a korszak adatainakának hihetetlen mennyiségét hozta össze. Adathűségéről, lelkiismeretességéről, tájéko-

⁵⁸ I. m.: 52.

⁵⁹ Jancsó Elemér: *Juhász Géza: Móricz Zsigmond*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. VI. 1–2.

⁶⁰ Uő.: *Móricz Zsigmond*. Ifjú Erdély, 1930. 8. 7.

⁶¹ Uő.: *Móricz Zsigmond és az új magyar irodalom*. Különnyomat. Erdélyi Szemle kiadása, Cluj, 1936. p. 19. Élő Erdély sorozat.

⁶² Uő.: *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*. Hitel, 1939. IV. 4.

⁶³ Cseke Péter: *Vigyázó torony*. 56.

⁶⁴ [Jancsó Béla]: *Móricz Zsigmond*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 3–4. 31–32.

zottságáról és történelmi ítélőkéességéről Kelemen Lajos a legnagyobb elismeréssel beszél.” Az írásból egyértelműen kiderül, hogy a 1929 nemzedéke előbb a kritikai-, majd az építő nemzetszemléletet sajátította el Móricztól.⁶⁵ Bizonyosság rá László Dezső kisebbségi életbölcselete.

5. Bözödi György

„Igazi eszményképe az a Móricz Zsigmond volt, aki a megoldatlan társadalmi kérdések, nemzeti sorsproblémák iránti figyelmet mindenkor elsődleges írói erénynek tekintette – hangsúlyozta a *Földre írt történelem* című Bözödi-kötetet gondozó Nagy Pál irodalomtörténész 1998-ban. – Nem véletlenül került szoros kapcsolatba a *Kelet Népet* szerkesztő Móriczcal, aki őt kitüntető szeretettel fogadta munkatársai – fegyvertársai – közé.”⁶⁶ Amiként azt a *Kelet Népe*-ben megjelent Bözödi-cikkek (*A székelyföldi szegénység, Az erdélyi szövetkezetek, stb.*) is tanúsítják.⁶⁷ Székelyföldi országjárása idején – 1941 pünkösdjének nagyhetén – Móricz kalauza és útjának megörökítője volt.⁶⁸ Termékeny nyár ez Bözödi számára is. Befejezte új regényét, kötetnyi székely népmesét gyűjtött – számolt be mesterének október 12-én. Aki három nap múltán a *Kelet Népe* „Szerkesztői asztalá”-ról küldi a választ: „Örömmel olvasom, mi mindent írtál a nyáron. Meséskönyvednek külön örülök. Küldj belőle: az írás csak akkor hat, ha állandó. S minden, ami benned van. A gejzír folyton buzog, a tó csak [akkor], ha követ dobnak bele.”⁶⁹ Bözödi akkor még azt reméli, hogy az ő „kedves Zsiga bátyja” hamarosan visszatér a Székelyföldre, ahogy megígérte. Erre azonban már nem kerülhetett sor.

IV.

A *Kelet Népe* ugyane számában ifj. Ó. E.-nek is üzen Kolozsvárra. Az Ó. E. szignó nyilván Óvári Elemérre, az egykori debreceni joghallgató társra utal, az ifj. Ó. E. pedig nem lehet más, mint az akkor 34 éves Óvári Zoltán orvos, Óvári Elemér fia. Legalábbis ezt a feltételezést erősíti meg e tanulmány szerzőjéhez írt levelében Sas Péter, aki behatóan foglalkozott az Óvári család történetével. Eszerint nem az ügyvéd-apához, hanem annak orvosfiához szóltak e sorok:

„Kedves Elemér, most kezdek felébredni abból a mély letargiából, mely fél éven át megbénított. Orvos vagy, de neked sem mertem beszélni róla, hogy egész erdélyi utam alatt valósággal alvajáró voltam. Oly különös érzésem van, ha visszagondolok erre az útra, mintha idegen atmoszférában jártam volna: vagy álomban. Álomlátás. Kénytelen voltam abbahagyni az írást, mert amit nem a helyszínen írtam meg – pl. Bözödön, ahol az ablakom alatt éppen rönköt fűrészelték a gyönyörű nyári hajnalokon, én pedig magammal vitt írógépet pergettem, s ott írtam meg, ami a *Kelet Népe*-ben megjelent –, szóval amit ott

⁶⁵ Jancsó Béla: *Móricz Zsigmond*. Páosztortűz, 1942. 10. 417–422.

⁶⁶ Nagy Pál: „Megírni mindent...” In: Bözödi György: *Földre írt történelem*. Válogatott írások. Pallas – Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 267–274.

⁶⁷ Lásd: Bözödi György: *A székelyföldi szegénység*, *Kelet Népe*, 1941. március 1.; Uő.: *Az erdélyi szövetkezetek*. *Kelet Népe*, 1941. június 1.

⁶⁸ Vő.: Uő.: *Móricz Zsigmond a székelyek között*. In: B. Gy. I. m. 86–100.

⁶⁹ Móricz Zsigmond: *Szerkesztői asztal*. *Kelet Népe*, 1941. október 15.

meg nem írtam, az most már egészen elvesztette közvetlen erejét, s csak mint álomlátásról tudnék róla beszélni. Most már jobban vagyok. A betegség lassan és alattomosan gyűlt fel, az idegkimerültség, ellenben a felébredés olyan volt, mint mikor jön a szél, és elsodorja a ködöt. Szolnokon történt, szeptember 3-án. Egyszerre csak kinyitottam a szememet, lenéztem a szép Tisza-partra, s azt mondtam nagy meglepetéssel: felébredtem! Milyen jó! S milyen szép a reggel! Estére pedig moziba mentem, természetesen Jolánkával, éppen úgy, mint Kolozsváron. Mindenkit melegen üdvözlök, nincs többé semmi baj: az egész emberiségnek kívánom, hogy ugyanígy gyógyuljon ki a letargiából. Jó reggelt.”

Böződi is érzekelte az író kimerültségét. Jó két évtized múltán ezt jegyezte fel erről az „alvajárásról”: „A nagy lendület mögött [...] tagadhatatlanul fáradt, törődött ember állott. Fáradt és beteges, aki éppen a nagy munkarohammal tiltakozik a test jelentkező gyöngesége ellen, a fenyegető elmúlás ellen. Később maga is bevallotta leveleiben, hogy betegsége talán éppen itt, Erdélyben kezdődött, a sokszor legyőzhetetlennek bizonyuló fáradtsággal és az ezzel járó nagy alvásokkal. Tréfásan írta egyik levelében, hazatérte után, hogy Debrecenben egy hónapig aludt, és ettől teljesen helyrejött – valójában pedig az alatt a hónap alatt megírt egy kötetnyi cikket és tanulmányt.”⁷⁰

„Zsiga bátyám könyve – cikkeinek gyűjteménye – mikor jelenik meg a székelyföldi, illetve erdélyi útvjáról?” Híre kelt ugyanis, hogy könyv alakban dolgozza fel székelyföldi élményeit. Böződi 1941. október 12-i kérdésére azonban nem érkezett válasz. Ha volt is ilyen terve Móricznak, már nem tudta megvalósítani.

Előbb Rózsa Sándort akarta elkísérni Szamosújvárra.

⁷⁰ Böződi György: *Móricz Zsigmond, az öregember*. In: B. Gy: *Földre írt történelem*. 101–107.

KERESKÉNYI HAJNAL

Minta a mennyezeten

BÁNFFY MIKLÓS DRÁMÁINAK ERDÉLYI KIADÁSÁRÓL*

Íme, egy ismerős kép, íme az ember, amint erejét megfeszítve szeretne felnőni társadalmi feladataihoz, és közben a történelem mind jelentősebb szereplőjévé válik. Bánffy Miklós éppen ilyen ember – miközben megalkotta önmagát mint művészt, egyre inkább a 20. századi magyar közélet példaszzerű szerepét játszotta el, már-már utánozhatatlan eleven-séggel és hatékonysággal. „A kisebbségi lét valamennyi területén érzékelhető volt jelenléte” – írja róla Kötő József színházttörténész, a két világháború közötti korszakot bemutató lexikonában.¹

Kétségkívül szerencsés ember volt. Jó helyen született és a legjobbkor ismerte fel, hogy túl kell lépnie örökölt pozícióján. Ez a különben római karakterű, de színész képességű férfi, akitől nem állt távol a szertelen önmutogatás és a hiteles önvizsgálat, rendkívül komolyan vette erdélyiségének nemzettörténeti hivatását. De kicsoda távlati voltak ennek a hivatásnak, a kor mely tágas panorámájába tudta elhelyezni! Bánffy jelszava: „a színház legyen erdélyi, magyar és egyetemes”. Ez egész alkotói *ars poeticájának* mottója lehetne, hiszen a művészet küldetésének megvalósításában egyformán nagy szerepet szánt a lokálisnak, a regionalitásnak és a globalitásnak, a tájhazák és a konkrét történelmi tájakban élő kisközösségek értékhorizontjának, a nemzeti értékkomplexumoknak és a kontinentális kultúraszervezetek felett átívelő szellemi konstellációknak. Még életében, sőt már kora férfikorában egy egyszerre hagyományos és korszerű magyarság élő szobrává vált, s a magyar izlésnek nemcsak hordozójává, hanem teremtményé is.

Noha ízig-vérig erdélyi magyar volt, arisztokrata és a pillanatot kiélvező életművész – a szónak nemcsak genealógiai, hanem genetikai-szellemi értelmében is – bátran belevágott a legnagyobb összmagyar téma feldolgozásába. Az etnosz forrásának ősiségünk gyökérzetének kivételes komolyságú vizsgálójává vált. Mi másnak tekinthetnénk egész tevékenységét, amely annyi műfajban bő termést hozott? Szerb Antal találóan írja róla: „Benne első a művész minden élményhez, minden jelenséghez a művész izzó és mégis fölényes kíváncsiságával közeledik: politikához, képzőművészethez, történelemhez, önmagához.”²

Mit jelent erdélyi magyarnak lenni? A kérdés ma talán időszerűbb, mint valaha. S hiteles választ az a Bánffy kínál, aki életét és munkásságát egy lapra tette: az erdélyi magyarságon át az egész nemzetet szolgálni, a nemzetet keresztül pedig az emberiséget.

Előszörban színházi ember volt. Ami nem csoda, hiszen a színházban találkozik legहितesebben az egyén a közösséggel, az alkotó közönségével, a hérosz az etnosszal. Ám juthat-e hősi szerep az erdélyi arisztokrácia késői sarjadékának? Létparadoxon, hogy Bánffy

* Bánffy Miklós szegedi szobrának avatása alkalmából.

alkotó emberként hőssé válhatott ugyan, modellértékű szereplőjévé korának, de az általa ábrázolt arisztokratikus környezetéről be kellett ismernie, hogy hiteles hősök kitermelésére immár képtelen. Színházhoz való vonzódása természetes, sőt szükségszerű: „...aki egyszer belekerült a színház varázskörébe, az mindig benne is marad. Mert valami különös dolog a színpad levegője. Más világ az, ami rögtön leköti az embert. És aki valaha teleszipantotta az orrát azzal a szaggal, ami ott uralkodik... festék és porszag, az mindig visszavágyik oda és otthonának érzi. Még most is így vagyok vele. Mint valami öreg ripacs, aki vissza-vissza bandukol néha a színpad háta mögé, most is örülök, ha színpadon járhatok, ha színészekkel beszélgethetek.”³

Bánffy olyan színházi ember volt, aki nemcsak a könyvek, a drámák, a különféle színházi olvasmányok távlatából ismerte a színházat, hanem felejtve rangot és pozíciót, attól sem riadt vissza, hogy önmagát is kipróbálja egy-egy szerepben. Erre így emlékszik vissza: „Mindig ott bújkáltam a színházban, vagy a színpadon, sőt egy párszor, délutáni előadásokon, passzióból még statisztáltam is. Azért csak délután, mert olyankor nem jártak ismerőseim a színházba. Mégis egyszer megjártam ezzel. A Kacsóh leányok – Kacsóh Pongrácnak, a János vitéz szerzőjének nővérei – egyik délután ott ültek a földszinti proscénium páholyban. Megismertek, és akkora tapsba, ünneplésbe törtek ki, hogy majd kiestek a páholyukból. Kénytelen voltam elmenekülni a színpadról, hiszen az képtelenség, hogy egy statisztát éljenek és nem a primadonnát.”⁴ Tehát a reneszánsz kori angol udvari színjátszás egyik jellegzetesen arisztokratikus hagyományát felelevenítve, akár Stephen Greenblatt renaissance self-fashioning elméletében, a dolgok értelmét keresve olykor maga is jellemezbe bújik, az azonban, amit talál, nem egyéb a pusztá szerepnél. A szerepet azonban tartalommal tudja tölteni. Az adottságból erényt csinál, és ezáltal úrrá lesz a magyar végzetten, a „fene fátumon”, s csaknem végig kikerülheti sorsa buktatóit. Bánffy számára az élet értelme a célirányos társadalmi cselekvésben tárulkozik fel. „Egyik tagja volt annak a Helikon íróközösségnek, amely mindjárt első összejövetelén, 1926-ban kimondta, hogy a nemzeti műveltség egyik fő hordozója a színház, ezért Erdélyben az anyanyelvű színjátszás megmentése és működtetése érdekében a társadalom valamennyi gazdasági és szellemi erejének össze kell fognia. Javasolták a színpártolás országos mozgalommá fejlesztését, amelynek nyomán színpártoló egyesületek hálózata jött létre.”⁵

Mindezekén túl azonban maga is társadalmi és történelmi valóságot vallató színpadi szerző. A hiteles arisztokrata hősök megformálására nem a dráma műfaját választja ugyan, mégis megtalálja a maga helyét a magyar dráma korszerűsítői között, a „színpadi cselekvéskutatás” (Ady Endre) elkötelezettjeinek körében, pontosabban a praxeologikus motiváltságokat kutató dramaturgiai világtéremtésben. Éppen ezért elmondható, Bánffy Miklós kiadása, széleskörű megismertetése, művészetének aprólékos kielemezése régi feladata kisebbségi könyvkiadásunknak. A két világháború közötti erdélyi élet polihisztor szervezőjének, reneszánsz sajátosságokat felidéző közeleti szereplőjének portréját leginkább művein keresztül ismerhetjük meg. Drámaírói munkássága első helyen áll, s nagy szerencsénknak tarthatjuk, hogy ez az ízig-vérig színházi ember így bőkezűen osztotta meg velünk műhelyének kincseit.

Naplegenda címmel, az író 70. születésnapja alkalmából, 1943-ban kiadott gyűjteményes Bánffy-drámakötet után több mint háromnegyed századdal most Kolozsvárt megjelent kötetben⁶ nyolc Bánffy-darabbal ismerkedhetett meg az olvasó. A *Naplegenda* (1906)

mitofilozofikus történetét a történelem előtti mindennapokba ágyazza. A férfigrincípium polarításának az Ijjas és az Idegen felel meg, a női grincípiumot az ósanyaszerű Ünő és a szűziességet jelképező Virágszál jeleníti meg. A mű a szent nász ősképet hivatott feleleveníteni, az animizmus spenceri gondolatával indít és az istenimádat szertartásával fejeződik be. Ez a megközelítés megfelel a századelő szociáldarwinista kultuszdivatjának. Jellemző, hogy Ady lelkesen üdvözölte: „Megint egy szimptómája a magyar lélek új, nagyszerű válságának”⁷, de írt róla Schöpflin Aladár is, jóval visszafogottabban⁸.

A *nagyúr* (1912) késő romantikus Attila-dráma, naturalista beütésekkel. Lengyel Menyhért, a világhírű Tájfűn sikerszerzője, a Csodálatos mandarin című Bartók-táncjáték szövegkönyvírója elragadtatással szól róla, külön kiemelve Bánffy helyzetteremtő fantáziájának alkotói erejét, a szerelmi szál feldolgozását pedig egyenesen Hebbelre emlékeztetőnek látja⁹. Talán nem véletlen, hogy Szinetár Miklós 2001-ben készült dokumentumjátékfilmjének szintén A nagyúr a címe, ugyanis a gróf, a hun vezér jól ismert bőkezűségével osztogatta szellemi és anyagi javait. A művet Budapesten (Magyar Színház, 1912) és Kolozsvárott (1942) is bemutatták. A darabot Schöpflin¹⁰, Tamási Áron¹¹ és Kovács László¹² is méltatta.

Az *erősebb* (1918), mint címe is sugallja, a társadalomban érvényesülő természetes kiválasztódás arisztokrata körökben játszódó tézisdrámája. (Kezdetlegesebb, rövidebb változata, a Bánffy-hagyatékban kéziratban fennmaradt A *Senior* már jelzi: az író kíméletlen véleményt mond osztályának pusztulásra ítéeltségéről.) A Nemzeti Színház Várszínházát ezzel a darabbal nyitották meg 1918 márciusában. A közönség pozitívan fogadta a magyar arisztokrácia ifjabb nemzedékének sorsdrámáját. A darabról Schöpflin Aladár¹³, Hatvany Lajos¹⁴ és Ignótus¹⁵ lényegében elismerőleg írtak. Karinthy Frigyes kedves humorral parodizálta *Gróf gyengébb* címmel, kiemelve a mű szemléleti ellentmondásait és dramaturgiai gyengéit¹⁶. Egyébként maga Bánffy bevezető olvasmányként ajánlotta mindazoknak, akik meg akarnak ismerkedni művével.

Bánffy *Maskara* (1926) című alkotása műfaja szerint vígjáték, szatirikus indulatának céltáblái: álnok alakoskodók, hazugok és imposztorok. A shakespeare-i „színház az egész világ” poétikai észrevételének közéleti érvényű megszólaltatása ez. A háromfelvonásos művet 1926. március 10-én mutatták be a budapesti Renaissance Színházban. Az alkotásról Galamb Sándor szólt a Napkeletben (1926. 370–372) és Schöpflin Aladár a Nyugatban (1926. I. 564.).

Martinovics (1929) című drámája a klasszikus tragédiák hagyományát követve mutatja be, hogy a rendőrkémből miként lesz a köztársasági mozgalom vezére és vértanúja. A politikai felhangjai miatt a viták keresztútjében állott darabot a Nemzeti Színházban tekinthette meg a nagyérdemű 1929. február 9-én. Schöpflin a produkcióról a következőket írja: „A darabnak legjobb része az, amit az író a maga elképzeléséből adott hozzá: Verdiana (Váradi Aranka) alakja. A szerelmes nő, akinek tiszta női ösztöne visszariad annak a férfinak a hitványaságától, akit szeret, s aki mégis mindent megtesz a megmentésére, mert mégiscsak szereti. (...) S a harmadik felvonásban Martinovics (Ódry Árpád) pozíciója özszeesküvő társaival szemben, akik nem akarják hinni, komédiázásnak tekintik fogadkozását, még a Marseillaise-t sem akarják vele együtt énekelni, ő pedig belátja, hogy nem szabad elfogadnia a Verdiana által kieszközölt »szöktetési kegyelmet«, meg kell halnia, mert csak a vérpad igazolhatja őt és az eszmét...”¹⁷. A háromfelvonásos történelmi drámáról

méltató jellegű kritikát írt Kosztolányi Dezső¹⁸ és Reményik Sándor¹⁹. Az 1944-es *Naplegenda* című gyűjteményes drámakötetben a drámához írott utószó is szerepel²⁰.

A második világháború utáni Kolozsváron Bánffy Miklós próbál bekapcsolódni a színházi és irodalmi életbe. Az *ostoba Li* (1946) című mesejátékának (amely a most kiadott *Összes drámái* kötetben jelent meg) ősbemutatójára a helyi Magyar Színházban került sor. A darabot 1946 októberében mutatták be a színházban Poór Lili rendezésében, akit ez idáig csupán színésznőként ismert a közönség. A produkció vegyes fogadtatásban részesült, *Az ostoba Li* mindössze négy előadást ért meg. A premierről a Világosság című napilapban Nagy Elek, más néven Méhes György írt kritikát, amelyben egyaránt beszámolt a mű erényeiről, ugyanakkor annak hiányosságairól is: „Az *ostoba Li* kitűnő és igaz társadalmi szatírája lehetne majd mindenik keleteurópai nemzetecskének a maga összes mandarinjaival egyetemben. Lehetne, de mégsem az. (...) Mert hiába rajzol bölcs torzképet, ha arra már nem gondol, hogy felléptesse az ostoba Li ellenhősét s ezzel megteremtse a hiányzó drámai összeütközést”²¹. Jékely Zoltán ekképp szolt a darabról: „a műnek – minden érdekessége, finomsága és mélysége ellenére – nincsen igazi drámai mozgó rugója, legalábbis színpadi értelemben”²². Abban mindkét műelemző egyetértett, hogy Senkálsszky Endre és Bara Margit kiválóan teljesítettek az előadásban.

A most megjelent Bánffy Miklós *Összes drámái* még tartalmaz két kiadatlan színpadi művet, ezek egyike 1947-ben íródott és *A béke anygala* címet viseli. A *béke anygala*ban az élete alkonyán lévő szerző mély átéléssel vall arról, hogy milyen sokat csalódott az emberekben. Minden jó szándéka, áldozatkészsége ellenére nem több annál a neveléséges figuránál, akit megbocsátó humorral kezelnek az emberek. Leányának, Bánffy Katalinnak írt, 1947. április 28-án kelt levelében már mint kész művet említi²³. Akárcsak *Az ostoba Li* esetében, azt érezzük, hogy a szerző kíméletlenül számot vet beteljesületlen vágyaival. A darab gépirata (a címlap és a szereposztás számozatlan lapjai után 1-től 71-ig írógéppel számozva, a címlap jobb felső sarkában Bánffy kézírásával: „Ceruzával javított példány”) a Ráday Levéltárban lévő Bánffy-hagyatékban található.

Az említett kötetben utolsóként olvasható Bánffy 1948-ban befejezett kataraktikus erejű *Íme az ember* című műve, amelynek alapgondolata a megváltástörténet mindennapokba helyezése. Az expresszivitást növeli a panoptikumszerű háttér, a mindennapi nyers naturalizmus és a szimbolisztikus ábrázolásmód keveredése. Emberfia szövegét a Bibliából meríti, alakjait széles ívben mozgatja, ezért a befogadás alapvető mozzanatává a tömegélmény válik. A darabnak annyi szereplője van, hogy nincs is szereposztása, nincs rá szükség, hiszen Bánffy ebben a művében jut el legmesszebbre „az élő színházhoz” való közeledésében. Ez a „living” azonban nem görcsös művészi erőlködés eredménye, hanem egy megszenvedett élet jogán mutatja fel az új színházfelfogás szükségességét. A 89 írógéppel számozott lap terjedelmű gépirat a Ráday Levéltárban, a Bánffy-hagyatékban található. Mottóként maga írt a művel azonos című verset a szöveghez, 1948. február 16-i dátummal. Marosi Ildikó, nem alaptalanul, „modern passiójátéknak” nevezi a szöveget, azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a mű minden vallásos jelképrendszer ellenére erősen világi fogantatású²⁴.

Engedtessek meg, hogy ennek a gazdag mintázatú életműnek most külön csak egy motívumáról szóljak, a Martinovics-motívumról. Bánffy, akárcsak művésztársait sokat foglalkoztatta a személyiség ambivalenciája, tragikus kettőssége. Martinovics, a ferencrendi

szereztes, a lembergi egyetemi tanár, a szászvári apát, az udvari építész, észre akarja vettetni magát, és egyszerű rendőrkémből egy köztársasági mozgalom vezére lesz. Amikor azonban megpróbál szerepet váltani, rádöbben arra, hogy tovább kell mennie az úton egészen a vérpadig. Úgy gondolom, egészen közélről ismerjük ezt a nagyon tehetséges és gyáva embert. Gondolatban mindannyian végigjártuk az önmegvalósítás torz útjait, de féltő, kevesünknek adatik meg a nemzeti mártíromság eme a mindennapok fölé emelő apoteózisa.

A katolikus püspök Fraknoi Vilmos két Martinovics-könyve, Mályusz Elemér forráskiadványa, Eckhardt Sándor monográfiája, Benda Kálmán egy évtizeden át megjelentetett összegző forráskiadásai, valamint Jancsó Elemér kiterjedt kutatásai jelzik a Martinovics-mozzanat fontosságát történelmi önismeretünkben. Sok mű született kapcsán és róla. Most csak a Kocsis István drámáját emelném ki *A nagy játékost*, amely a 60-as évek végén íródott, éppen akkor, amikor a Martinovicsról szintén drámát író Bánffy-t lassan illett elfelejteni. Kocsis műve jelentős erdélyi színháztörténeti eseménnyé vált, talán azért is, mert oly mélyen gyökerezett azoknak az éveknek a romániai magyar önismeretében.

A kint és a bent, a lent és a fent, a *hic* és a *nunc* érzékeny antropológiai dialektikájának feltárása mindenkor feladat, leginkább talán egy kisebbségi értelmiségihez méltó. Ahhoz az értelmiségihez, akinek mindig tudatosítania kell: számára az etnikai közösség erkölcsi önvédelme egyben a legfontosabb szellemi erőpróba. E téren is követhetjük Bánffy világának mennyezetmintáit. Ajánlatos azonban, hogy a díszítőművészet arisztokratikus beütései mögött Kós Károlyt idézve: „az embert kövessük”. Jó Hermészünk lehet az elkövetkező időkben is.

A következőkben néhány mondatban kitérnénk a Martinovics magyarországi és erdélyi fogadtatására is. A mű első bemutatója, amint azt már említettük, Budapesten volt 1929. február 9-én a Nemzeti Színházban, és hét előadást ért meg. A darabot Hevesi Sándor állította színpadra. Az előadás előzetes hírverését – melyre leginkább megtelnek a széksorok – egy „kiszivárgott hír” adta. A Nemzeti Újság szerint: „... már most a szokottnál is nagyobb izgalommal várják a bemutatót azért, mert előzőleg olyan hírek terjedtek el, hogy Bánffy Miklós gróf (...) a mai politikai eszmeharcot állította darabja háttérébe.” Magából a darabból, gondolatmenetéből és végkicsengéséből ugyan nem ez derült ki, s ezt az utószóban maga is cáfolta, de jól példázza mégis azt, hogy mennyire volt politikai beállítottságú a közérdeklődés ebben az időben.²⁵ A kritikák elsősorban nem az előadás és a dráma művészi kidolgozottságára koncentráltak – ennek dicséretét vagy kifogásait elintézték pár szóban. Inkább magával a dráma témájával, s abban megjelenő történelmi helyzet elemzésével, megközelítésmódjával foglalkoztak.

A mű könyv alakban Erdélyben jelent meg 1931-ben. „A közönség 1934. május 5-én láthatta először színpadon a Kolozsvári Magyar Színház előadásában. Az ottani fogadtatás általában véve más volt, mint Magyarországon. Többen értették meg, hogy a dráma egy általános emberi követelményt emel pozitívummá a politikai cselekvésben.”²⁶ Erdélyben ezt követően már csak a marosvásárhelyi színházban mutatták be a darabot 1991-ben, Kovács Levente (jelenleg a marosvásárhelyi Színház-művészeti Egyetem dékánja) rendezésében. Martinovics szerepét Hunyadi László alakította.

Összegzőképpen megállapítható, hogy Bánffy Miklós drámaírói életműve mind mennyiségében, mind pedig minőségében nem elhanyagolható irodalomtörténeti tényező. Ez

az életmű kiváltságos helyre számíthat a magyar irodalom- és színháztörténetben, s talán helye van az egységesülő Európa művelődéstörténeti távlataiban is.

Egyetlen kínálkozó párhuzamra szeretnék utalni. Bánffy Miklós (1873–1950) és Maurice Maeterlinck (1862–1949) pályája társadalmi időben és történeti eszmetérben feltűnően közel áll egymáshoz. A *Pelléas et Mélisande* (melynek szövege Debussy, majd Schönberg zenéjét inspirálta, és általában ihlette mindazokat, akik a wagneri Gesamtkunstwerk hívéül szegődtek, akik a színpadi életben látták a művészi teljesség megjelenítőjét) a *Mona Vanna*, A *kék madár* filozofikus tartalmakat és szimbolikus formákat mozgató szerzője nemcsak Bánffyra, hanem a 20. század elejének egész erdélyi színháztársására nagy hatással volt²⁷.

Azt, hogy a filozofikus-szimbolisztikus teatralitás Bánffy-féle megvalósulása színháztörténeti szempontból mennyire számítható megújítható hagyománynak, az új idők színházi embereinek kell eldönteniük.

2010. február 19.

JEGYZETEK

- ¹ Színhátszó személyek Erdélyben 1919–1940. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2009, 21–23.
- ² Magyar irodalomtörténet. Révai, Bp. 1935. 496–497.
- ³ Színpalak előtt, színpalak mögött. Kézirat a budapesti Ráday Levéltárban lévő Bánffy-hagyatékban: részben javított gépirat.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Kötő, im.
- ⁶ Bánffy Miklós összes drámái. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2009.
- ⁷ Budapesti Napló 1906. április 8., In.: *Publicisztikai írások. 2. köt.* 326–327.
- ⁸ Vasárnapi Újság 1906/17.
- ⁹ Nyugat, 1913/1.
- ¹⁰ Nyugat, 1913. I. 74–75.
- ¹¹ Erdélyi Helikon, 1943/10.
- ¹² Erdélyi Helikon, 1942. 414–418.
- ¹³ Vasárnapi Újság, 1917/13.
- ¹⁴ Pesti Napló, 1918. március 22.
- ¹⁵ Világ, 1918. március 22. és március 24.
- ¹⁶ Karinthy Frigyes: Így írtok ti. Szépirodalmi, 1954, 177–181.
- ¹⁷ Nyugat, 1929/4.
- ¹⁸ Új Idők, 1929. 240–241.
- ¹⁹ Erdélyi Helikon, 1931/6. 482–483. Újraközölve *Kézszerítés*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2007. 78–83.
- ²⁰ *(Előszó a Martinovicshoz, amely mégsem az és ezért a könyv végére került.* I. m. 464–489).
- ²¹ Világosság, 1946. október 31.
- ²² Erdély, 1946. november 1.
- ²³ Vö. Marosi Ildikó: Bánffy Miklós estéje. Kolozsvár, 2002. 327–328.
- ²⁴ Vö: Marosi Ildikó: Bánffy Miklós estéje. 336–337.
- ²⁵ Tóth Ágnes: Bánffy Miklós drámái. Színháztudományi Szemle, 1985, 266–270.
- ²⁶ Tóth, im.
- ²⁷ Kötő, im.

Baloldali önrevízió

GÁLL ERNŐ LEVELESKÖNYVÉRŐL

**Korunk–Napvilág
Kolozsvár, 2009
803 oldal, 5400 Ft**

A magyar baloldal kétségtelenül árnyékba, mondhatnám így is: „bizalmi válságba” került a rendszerváltozás után következő két évtizedben: nem tudta elhárítani magáról azokat a vádak, amelyek a mögöttünk álló kommunista korszak bűneinek és mulasztásainak következményei voltak, és tulajdonképpen viselni kellett ezeknek a történelmi vétkeknek az ódiumát. Mindennek nagyrészt az volt az oka, hogy a baloldal hosszú időn át nem volt képes hitelesen elhatárolódni a Kádár János névvel jelzett korszaktól, és persze az is, hogy a baloldal vezető képviselői nemegyszer ugyanabból a politikai környezetből érkeztek, amely felelős volt a korábbi bűnökért. Néhány évtizeddel korábban még ki lehetett volna állítani egy „büntelen” baloldali garnitúrát, mindenekelőtt a nagyon korán felszámolt szociáldemokrácia és a népi baloldal (az egykori parasztpárt) képviselőiből, az utolsó alkalmat erre az 1956-os forradalom kínálta fel, akkor még voltak teljesen hiteles baloldali személyiségek. Mindenesetre az, hogy a magyar baloldal helyzete ilyen kedvezőtlenül alakult, nagyban rányomta bélyegét az

új magyar demokrácia visszasságaira, fejlődési rendellenességeire. Más volt a helyzet az értelmiség baloldali képviselőivel: a mögöttünk álló közel egy évszázad magyar irodalma, mondjuk Ady Endrétől Illyés Gyuláig és Móricz Zsigmondtól Németh Lászlóig nagyrészt baloldaliként határozta meg magát (azért is nevetségesek azok a próbálkozások, amelyek, mondjuk, Illyést valahol a jobboldalon helyezik el). Ugyanígy határozta meg magát a két világháború közötti és a későbbi erdélyi magyar irodalom nagy része is, például Kós Károly és Tamási Áron, hogy azokról, például Balogh Edgárról, Méliusz Józsefről, Nagy Istvánról már ne is beszéljünk, akik egyenesen a kommunista mozgalomban és ideológiában találták meg otthonukat.

Az erdélyi magyar baloldal írói mindazonáltal több tekintetben is eltértek az orthodox baloldaliság ideológiájától és kötődéseitől. Ez az eltérés talán abban ismerhető fel, hogy amidőn választani kellett a hivatalos baloldaliság és a magyar nemzeti közösség érdekei között, akkor (kevés kivétellel, mint amilyen talán Nagy István és Kovács György, meg persze jó néhány karrierista volt) mindig a nemzeti közösség szolgálatát tudták választani. Az elmúlt évszázad baloldali szellemiségének „nagy kalandja” talán azon az úton kereshető, amelyet bejárva ennek a szellemiségnek a képviselői, belátva az ideológia és az etika, az elmélet és a társadalmi cselekvés nemegyszer tapasztalt kínos és tragikus ellentmondása-

it, revideálni tudták korábbi eszmei pozíciójukat, és szembe tudtak fordulni hitelességüket veszített nézeteikkel. A magyar és az európai gondolkodástörténetben nem volt ritka az ilyen önrevízió: a két világháború közötti magyar közélet viszonyai között is előfordult, hogy korábban a jobboldali vagy éppen szélsőjobboldali ideológiához vonzódnó írástudók szakítottak nézeteikkel. A későbbiekben hasonló önrevíziót hajtottak végre azok, akik ifjúkoruk egyértelműen kommunista elkötelezettségével szembefordulva kerültek kezdetben a marxista ideológiára hivatkozó politikai rendszer belső kritikusai, majd határozott ellenfelei közé. Az erdélyi baloldali értelmiség esetében is bekövetkezett ez a világnézeti és politikai önrevízió: Benkő Samu, Tóth Sándor, Tordai Zádor és mindenekelőtt Gáll Ernő életútjára hivatkozhatom. Valamennyien megőrizték azonosulásukat az eredeti marxista nézetekkel, ugyanakkor egyértelműen szakítottak azzal az ideológiával és politikával, amelyet a marxizmus elfajulásaként bélyegeztek meg, és amelynek tulajdonképpen hitelesebb kritikáját adták, mint azok, akik a baloldalnak ezt a belső drámáját nem élték át. Az idő múlásával ezeket az erdélyi írástudókat inkább szociáldemokratáknak vagy baloldali radikálisoknak lehet tekinteni, mint orthodox kommunistáknak. A radikális önrevíziót maga a történelem tette indokolttá.

Gáll Ernő is azok közé tartozott, akik kellő elméleti következetességgel ismerték fel a korábban általuk is képviselt gondolkodás veszedelmes társadalmi, politikai, kulturális és morális következményeit, és a marxista elmélet eredeti (még a felvilágosodásra visszavezethető) racionalizmusának fenntartásával távolodtak el az úgynevezett „marxizmus-leninizmustól”, és jutottak el a szociáldemokrácia vagy éppen a baloldali radikalizmus, illetve liberalizmus álláspontjára. Kora ifjúságában kötelezte el magát a marxista ideológia és a kommunista mozgalom mellett, ebben bizonyára ifjúkori tapasztalatainak volt nagy szerepe: a kolozsvári egyetem jogi karán, majd filozófiai fakultásán tanult, korán bekapcsolódott az illegális kommunista párt által irányított diákmozgalomba, 1942-ben zsidó származása következtében munkaszolgálatra hívták be, 1944 őszén a buchenwaldi koncentrációs táborba került – mindez megalapozta azt a szerepet, amelyet a háború után személyes indítékoktól vezetve vállalt. Mindenesetre makacs igazságkeresése, elméleti igényessége és biztos tájékozódása, amelyről tanulmányai igen meggyőző képet adnak, valamint a köznapi életben szerzett tapasztalatai, minthogy egyetemi tanárként és a Korunk című folyóirat szerkesztőjeként sohasem húzódott meg a műhely zártabb világában – nos, mindez egyenesen arra a szerepre jelölte ki, hogy a magyar baloldali értelmiség önrevíziójának egyik kezdeményezője, hogy egy új, mégis következetesen baloldali orientáció egyik megalapozója és ideológusa legyen.

Ennek a személyes, egyszersmind eszme- és értelmiségtörténeti folyamatnak a tanúságtétele ölt alakot levelezésének abban az igen terjedelmes (közel nyolcszáz lapos) kötetében, amely most Gáll Éva (a tudós professzor felesége) és Dávid Gyula szerkesztésében, Horváth Andor válogatásában és Salat Levente bevezető tanulmányával egy időben Budapesten és Kolozsváron került az érdeklődő olvasó elé. A *Levelek 1949–2000* címet viselő kötet valamivel több mint fél évszázad levélanyagát tekinti át, és ahogy a bevezető tanulmányból megtudjuk, ötvenegy esztendő leforgása alatt 522 levelezőtárshoz címzett, illetve tőlük kapott, összesen 5612 levelet tartalmaz. Ennek a hatalmas mennyiségnek természetesen csupán egy kisebb részét, összesen 827 levelet közöl a kiadvány, a többi levél a kötethez mellékelte CD-lemezen található (ugyanitt van a kötet tartalomjegyzéke és névmuta-

tója – tulajdonképpen jó lett volna, ha a nyomtatott kiadványban is ott lennének ezek a jegyzékek, mert így meglehetősen nehézkes megtalálni az éppen keresett leveleket). Kétségtelen, hogy Gáll Ernő levelezése, terjedelmi tekintetben is a legnagyobb szabású hasonló gyűjtemények közé tartozik, talán csak Kazinczy Ferenc levelezésével lehet egybevetni: a „széphalmi remete” 1777 és 1831 között, tehát ötvenöt esztendő alatt valamivel több mint hatezer levelet írt – a hasonlóság Kazinczy és Gáll Ernő levelezése között egészen különleges.

Természetesen nem a levelezés időbeli terjedelme és a levelek száma indokolja az összehasonlítást, hanem mindenekelőtt a két levélíró helyzete és leveleik tárgya. Kazinczy elvonulva, a személyes érintkezést általában nélkülözve, csakis leveleiben diskurálhatott barátaival, író társaival, ezekben a levelekben világította meg elképzeléseit és számolhatott be életének alakulásáról, személyes tapasztalatairól. Gáll Ernő, nagynevű elődjével ellentétben (előbb szó esett róla) a legkevésbé sem magányos műhelyben élt, tapasztalatairól, felismeréseiről, véleményéről, a körötte zajló szellemi és politikai életéről mégis elsősorban leveleiben beszélhetett. Bármennyire is igyekezett tanulmányaiban megvilágítani az erdélyi magyarság mögött álló tapasztalatokat és az előtte álló feladatokat, ennek érdekében még eszmétársaival is vállalva a vitát és vállalva a hatalom neheztelését, számos felismerését kénytelen volt levelekben rögzíteni, ha igyekezett elkerülni a mindinkább szigorodó bukaresti politikai cenzúrát és a várható megtorlásokat. Következésképp levelezését úgy olvashatjuk, mint ötven romániai magyar esztendő „bizalmas történetét” (akárcsak korábban, mondjuk, Arany János, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila és Németh László levelezését), amely ilyen módon éppen azokat az eseményeket és összefüggéseket világítja meg, elemző alaposággal és személyes hitelességgel, amelyekre a korabeli nyomtatott beszámolók, tanulmányok, emlékezések, kifejezetten cenzurális okok következtében, nem térhettek ki, esetleg csupán utalásokkal célozhattak rájuk. Nem egyszerűen levelekről van szó: Gáll Ernő episztolái olykor terjedelmes esszék, amelyek mindig megfontolt érveléssel, széleskörű tudásanyag birtokában értelmezik, elemzik a felvetett kérdéseket: az erdélyi magyar értelmiségi tapasztalatokat.

A levelezés, mondhatni, minden történeti szakmunkánál hitelesebben és részletesebben számol be azokról a tapasztalatokról, amelyek megszabták az 1949 és 2000 közötti fél évszázad erdélyi magyar, romániai és kelet-közép-európai történelmét és értelmiségi életét: szinte mindenki és minden szóba kerül, aki és ami meghatározta, elszenvedte, véleményezhette ezt az igen kíméletlen korszakot. Gáll Ernő levelezőtársai a korszak erdélyi magyar szellemi életének vezető képviselői: Méliusz József, Balogh Edgár, Csehi Gyula, Veress Dániel, Huszár Sándor, Bodor Pál, Domokos Géza, Sütő András, Tóth Sándor, Kántor Lajos – van, aki több mint kétszáz általa vagy neki írott levéllel szerepel, és természetesen jelen vannak a magyarországi: Hegedüs B. András, Tánczos Gábor, Ilia Mihály, Szesztay András és a nyugati levelezőtársak is. New Yorkból Deák István, Bécsből Deréky Pál, Berlinből Balla Bálint, Genfből Molnár Miklós. A levélanyagnak ilyen módon a magyar értelmiségtörténet és -szociológia tekintetében is igen termékeny szerepe lehet. És természetesen igen érdekesek azok a levelek is, amelyek a magyar-román szellemi kapcsolatok alakulását, nem egy esetben konfliktusait mutatják be: a Francisc Pacurariuval vagy Tudor Bugnariuval folytatott igen érdekes levelezésre gondolok.

A levélgyűjtemény a kolozsvári tudós szemléletének következetesen érvényesülő nyitottságáról tanúskodik. Gáll Ernő, ellentétben a hivatalos marxista ideológia számos romániai vagy magyarországi képviselőjével, sohasem ismert tabukat, mindig jó szándékú mérlegeléssel ítélte meg azokat a nézeteket, amelyek, úgymond, nem feleltek meg az általa is vallott és képviselt eszmerendszer követelményeinek. Beszédes példája ennek az a levelezés, amelyet Mikó Imrével, az erdélyi magyar nem kommunista értelmiség neves egyéniségével (1940–1944-ben a budapesti országgyűlés erdélyi képviselőjével, később hosszú éveken át háttérbe szorított írástudóval) folytatott, akinek *Változatok egy témára* (1981) című tanulmánykötete az ő bevezető tanulmányával (és neki köszönhetően) jelent meg. Emiatt az előszó miatt súlyos szemrehányásokat kapott a vele különben régóta baráti viszonyt ápoló román írótól: Francisc Pacurariutól, akivel szemben igen megfontolt, egyszerűen eszmei nyitottságról tanúskodó érveléssel védte meg Mikó Imrét. Ebben az 1984. január 16-án keltezett levelében olvassuk a következőket: „Az emberek igenis változhatnak, életük különböző szakaszaiban hol pozitív, hol negatív előjelű tevékenységet folytathatnak. Egész életpályájuk értékelése során mindezt figyelembe kell venni. Amikor Mikó könyvéhez az előszót megírtam, igyekeztem is következetes maradni ezekhez a szempontokhoz. Egyébként nyilván nem kívánok Mikó Imre elvtelen védelmezőjeként fellépni. Az ő esetében is csupán elveket és értéket próbálok érvényesíteni-védelmezni. Fatális tévedésnek, igazságtalanságnak tartom ugyanis őt bűnbakként a horthyzmus minden vétkéért megbélyegezni. [...] Azt is mondhatnám, hogy az ún. »Szent István-i gondolat« pecsétjét hordozza, de ezen belül inkább az Eötvös-féle liberális irányzathoz áll közel. Nem a Rákosi Jenő-féle erőszakos magyarosítás, a 30 millió magyar vágyálmának volt a képviselője. Ebben a felfogásban kell őt következetesen bírálni. Te viszont nem teheted, hogy ne vedd tekintetbe *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című fiatalkori marxista hatásokat hordozó munkáját, valamint azokat a hasznos műveket, amelyeket a felszabadulás után írt.”

Ugyanebben a levelében szállt szembe azokkal az alaptalan és gonosz vádakkal, amelyek Kós Károly születésének centenáriumát használták fel arra, hogy az erdélyi magyar irodalomnak ezt a nagyszerű egyéniségét mintegy kiiktassák a történelemből (emlékeztet, hogy a *Romániai magyar irodalmi lexikon* harmadik kötetének megjelenése is azért szenvedett késedelmet, mert a bukaresti cenzúra törölte a Kós Károly munkásságát bemutató összefoglalást). Gáll Ernő határozottan állt ki a nagyszerű író mellett, kifejezésre juttatva azt a megdöbbenést, amelyet a cenzúrának ez a brutális intézkedése okozott. „Térjünk vissza egy kicsit – írta Pacurariunak szóló levelében – a lefűjt Kós-centenáriumhoz. Tudnod, tudnotok kell, hogy ez az intézkedés valósággal traumatizálta az itteni magyar értelmiséget, hisz egy-két, valóban bírálandó újságcikk alapján vétó alá került egy olyan átfogó, sokágú életmű, amely éppen az együttélés, az ösztönző kölcsönhatások eszményesítésével szembefordult az irredentizmussal és a kivándorlásra szólító propagandával, hogy az ittmaradást és a román állam kereteibe való józan, realista beilleszkedést, a helytállást hirdesse. A sokszor egyoldalúan értelmezett Korunk-hagyomány színeiben én természetesen kritikailag viszonyultam hozzá, ma is sok elvi fenntartásom van vele kapcsolatban, de határozottan állíthatom, hogy a romániai magyarság identitástudatából, ha akarod, a »romániaiság«-ból nem lehet ezt az oeuvre-t kivetni. A Te »román humanizmusod« visszamenő hatállyal is párbeszédbe bocsátkozhatna az »erdélyi humánus« egykori magyar

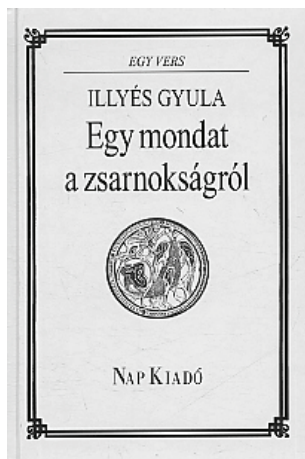
képviselőivel, mint ahogy a szocialista humanizmus mai hívei sem vonhatják kétségbe más kortárs humanizmusok (keresztény, egzisztencialista, perszonalista stb.) létét, hanem dialogizálniuk kell velük. A humanizmus birodalmában sincsenek monopóliumok, a kizárólagosság e téren is csak zsákutcába, terméketlen monologizáláshoz vezet.”

Ugyancsak szellemi nyitottságát tanúsítják azok a levelek, amelyeket a nyolcvanas években, éppen „másként gondolkodóként” nehéz helyzetbe került Gyimesi Évával váltott, aki nyíltan számolt be a maga keresztény elkötelezettségéről, ez a vallomás Gáll Ernő részéről természetesen mindig megértésre talált. Ugyancsak megértésre talált az az aggodalom, amelyet a kolozsvári tanárnő levele az erdélyi magyarság mindinkább romló helyzetével és a közéletben használt fogalmak erkölcsi eróziójával kapcsolatban kifejezett. Ezúttal is érdemes idézni Gáll Ernő gondolatmenetét az 1984. március 31-én keltezett levélből: „Befejezésül még néhány szót a manipulációról, amelynek félelmetes erejét és következményeit évek óta ismerem. Kétségbeesetten kellett tudomásul vennem például, hogy az »olvasás« kulcsfogalmait, a hagyományok értékesítéséből és az önismereti erőfeszítések-ből származó – gyakran érzelmi töltetű – kategóriákat bekebelezik, s ily módon semlegesítik. A fogalmak normális körülmények között is erkölcsi kopásnak vannak kitéve, hát még egy olyan struktúrában, amely a hatékony tömegközlekedési eszközök monopóliumával is rendelkezik. A természeti környezet védelmezői úgy harcolnak a szennyező tényezők ellen, hogy megpróbálják csökkenteni, kiiktatni őket, de nem mondanak le a fákról, a folyókról, a levegőről. Mi sem adhatjuk fel azokat a fogalmakat, amelyek létünk, eszményeink közvetítői. Újból és újból kísérletet kell tenni arra, hogy megóvjuk vagy visszahódítsuk erkölcsi hitelünket.” Az a nyitottság, az az emberi szolidaritás, amely következetesen megnyilvánul a kolozsvári tudós leveleiben, mindenképpen minősíti nem csak Gáll Ernő személyiségét, hanem nézeteit és etikai alapállását is, nem véletlenül, hiszen mint az etika kérdéseinek tudós elemzője, mindig is egy humanista eszmeiség mellett tett hitet, és ez az etika a legkevésbé sem volt idegen az európai (a nyugati) gondolkodás zsidó-keresztény hagyományaitól.

Gáll Ernő leveleskönyve elsőrendű történeti forrást jelent, amely természetesen nem csak a mögöttünk lévő korszak (a kelet-közép-európai történelmet tragikus kényszerpályára terelő félévszázad) hiteles eseményvilágát, szellemi életét, emberi alakjait mutatja be, képet ad szerzőjének sorsáról, küzdelmeiről, munkásságáról, emberi dilemmáiról is. A tudósnak természetesen önmagával: saját téves nézeteivel, önként vállalt, egyszersmind a történelem által rákényszerített csapdák ravaszsága következtében elfogadott ideáljaival is meg kellett küzdenie. Ez a küzdelem nem volt igazán könnyű, hiszen nemegyszer a külső kényszer és a bensőleg kialakított meggyőződés kényszerével szemben kellett keresnie és felismernie a hiteles útirányokat. Gáll Ernőnek talán két olyan képessége-tulajdonsága volt, amely ezt az útkeresést meg tudta könnyíteni: mindig érvényesülő nyitottsága, ennek következtében sohasem utasította el a korábbi világképének nem megfelelő tapasztalatokat, és intellektuális ereje, amely egy valódi értelmiségitől elvárható módon, minden tapasztalatot és tudást (és főként a „kívülről” érkező elvárásokat) józan és szigorú kritikai elemzésnek rendel alá. Gáll Ernő ennek az értelmiségi személyiségnek és éthosznak a „bizalmas történetét” rögzítette leveleiben.

Pomogáts Béla

Mindenki szem (volt) a láncban?

**Nap Kiadó
Budapest, 2009
252 oldal, 2500 Ft**

Elöljáróban a Nap Kiadó leleményes új vállalkozását dicsérjük: az „Egy vers” közös címmel útjára indított könyvsorozat. A kiadó terve szerint az egyes kötetek a 20. századi magyar költészet remekeiből válogatva az adott műalkotás tömör recepciótörténeti összefoglalását tartalmazzák, kitágítva ezzel a szóban forgó vers jelentéstörténetét, „hermeneutikai” összefüggésrendszerét.

Mielőtt azonban rátérnénk e sorozat első kötetének ismertetésére, pár évet célszerű visszafelé pillantanunk: a költő születésének centenáriuma – ugyancsak a Nap Kiadó jóvoltából az „In memoriam” sorozatban – megjelent, Domokos Mátyás által szerkesztett tanulmány-esszégyűjtemény kiváltotta polemikus hangok egynémelyikére. (E nélkül a művelet nélkül ugyanis nem érthetőek az Illyés körüli időnkénti, másfelől folyamatos hullámverések.) Bán Zoltán András például (*Magyar Narancs*, 2002. szept. 2.) arra való hivatkozással utasította el Domokos szerkesztői koncepcióját, hogy a kötet világa „abszolút problémamentes”, vagyis: „Domokos összeállítása Illyés nagyságát, klasszici-

tását megkérdőjelezhetetlennek láttatja”. Bán a legtágabb érvényességű keretben és korszakokat átívelő időmetszetben veszi bonckés alá az Illyés-„problémákat”. Fő rendezői terépe a – szerinte – „zsidó–nem zsidó” szembenállást jelentő „népi–urbánus” ideológiai mező. Ugyancsak szerinte az „urbánusok” közül ma már senki sem tekinti nagy költőnek Illyést (sőt ők nem is olvassák), „az úgynevezett népies oldalon” pedig „ma már egyszerűen nincs komoly művészi–szellemi teljesítmény”. Illyés írói magatartását – Bán szerint – mindvégig az „állandó opportunizmus”, a „kétkulacsosság”, „duplafenekűség” jellemezte (különösen 1945 után), ennél fogva verseinek hitele is megkérdőjelezhető. (Öregkorára jutott csak el a *magánlira* individualizmusáig, s ekkor már – *hátat fordítva* a nép világának – „a legmodernebb versbeszéd ragyogó példái”-t produkálta.) Az 1950-ben írt, de csak 1956. november 2-án, az *Irodalmi Újság* forradalmi számában megjelent *Egy mondat a zsarnokságról* című remekművét Illyés – mint tudjuk – nem engedte megjelentetni itt-honi saját kötetben vagy antológiában élete során. Bán Zoltán András feltételezése szerint azért, „mert jól tudta: a publikálatlan, ám gépiratban terjedő nagy vers dinamit, viszont a Párt nyomdájában szedett díszkötetben megjelenve már hatástalan fegyver. Ráadásul a kiadatlanul maradt, titkon, gépiratokban terjesztett szöveg fenntartotta azt a képzetet, hogy Illyés a pártállami kitüntetések, az ízletes Aczél-vacsorák ellenére híven őrizi a forradalom lángját rózsadombi és tihanyi haciendáinak kiskamráiban, vagyis voltaképpen ez a vers életének ezoterikus mondanivalója. A publikált, azaz ezoterikusból exoterikussá váló

Egy mondat... nem tudta volna Illyést felmenteni a bezupálás, a lefekvés vádjá alól. Taktikusan tette hát, hogy minden erejével tiltakozott a versre kirótt tilalom föloldása ellen. Jól helyezkedett.”

Eddig az idézet 2002-ből, s a zavarba ejtő probléma itt az *Egy mondat...*-tal kapcsolatban az, hogy (a méltatlan gúnyolódással ezúttal nem törődve) vajon morálisan helyeseltető-e vagy éppenséggel elítélendő Illyés magatartása a vers visszatartása miatt? Az idézett kritikus saját logikai levezetésében maga sem vall színt: dodonai megfogalmazása éppen azt segíti elő, hogy saját prekoncepciója emelkedjék mérvadóvá. Ennek itteni módszere az, hogy egy illogikus állítás után egymásnak ellentmondó következtetéseket von le. Hiszen: miért lett volna „lefkvés”, „bezupálás”, ha itthon kötetben újra megjelenteti a verset Illyés? (Ez illogikus következtetés; tehát nem értelmezhető, nem érvényes.) Továbbá: „taktikusan tette hát”, hogy nem adta? (Ez volt a helyes, az erkölcsös magatartás?) Vagy inkább „helyezkedett”? (Ez már kevésbé volt erkölcsös?) Látható: itt csupa dehonasztáló hangzású „megfejtés” kerül elő, a cél a prekoncepció gördülékeny kivitelezése: az Illyést mindenképpen, bármelyik „megoldást” választva elmarasztaló ítélet. (Mert hiszen elmarasztalónak *kell* lennie.)

Az idézett szövegrészletre írásunk végén részben még visszatérünk, de megjegyezzük, hogy ebben a mostani kötetben meg kellett volna jelentetni eme élesen polemikus cikk vonatkozó részét (és talán más hasonló tónusú írást) is. Nem szerencsés ugyanis azt az irodalomtörténeti látszatot kelteni, mintha Illyés Gyula (vagy bárki más nagy nemzeti íróink, költőink közül) csakis elismerő értékeléseket kapott volna élete során és halála után. Egyrészt azért, mert az efféle egyoldalúság nem használ az alkotó körül kialakuló szakmai (és szélesebb körű) megítélés hitelességének, másfelől: semmiféle kritikai gondolatmenet vagy éppen támadás nem árt (mert nem tud ártani) a klasszikus életműveknek. S még egy szempont: ha nem vesszük figyelembe az ellenállásfogalásokat, érveket, *tendenciákat*, ezen a szellemi küzdőtéren nincs, nem lesz miről vitatkozni. Vitatkozni pedig nemcsak érdemes, de kell is.

Ám térjünk vissza a Nap Kiadó ezen új kötetéhez. Lendületes az indítás: az összeállító, szerkesztő (Pomogáts Béla) közreadja e legendás költemény föllelhető „létformáit”: kézírásos, gépiratos és nyomtatásban megjelent változatait, majd tisztázódnak a szakmai vitákat is kiváltó variációk keletkezési, illetve megjelenési körülményei. Bizonyos, hogy Illyés 1950-ben írta a verset (legalábbis az ősváltozatot), és az is tény, hogy nyomtatásban először 1956-ban jelent meg. Pontosítani kell viszont az Illyés életében, Magyarországon történt megjelenés körülményeit. Miként ezt a nemrég elhunyt Tüskés Tibor dokumentálta, a 183 soros változat Illyés Gyula írásbeli engedélyével a költő halála előtt néhány hónappal megjelent a pécsi egyetem diáklapjában. Továbbá: annak is örült Illyés, hogy – miként erre Harmat Béla hívta fel a figyelmet – egy Zágrábban megjelent kétnyelvű válogatásban napvilágot látott a vers 200 soros változata (amit éppúgy vállalt, mint a rövidebb változatot). Ezek a filológiai tények azért fontosak, mert bizonyítják, hogy Illyés nem bármely közléstől zárkózott el, hanem csak attól, hogy a költemény saját kötetben vagy antológiában Magyarországon megjelenjen. (Az ezzel kapcsolatos részleteket látni fogjuk.)

A szóban forgó gyűjtemény írásainak nagyobb része politikai-történelmi háttérbe helyezi az *Egy mondat...*-ot, annak egész problematikáját. Ezen belül elsősorban a *hatalom és erkölcs* – az illyési életműben nagy szerepet játszó – kérdéskör elemzésére vállalkozik.

Jól döntött a válogató-összeállító, hogy felidézte Illyés magatartását és reflexióit a vers születése körüli magyar politikai miliőben. Ugyanis bármikor vállalhatók ezek a megnyilvánulások. Sőt, például felszólalása 1951-ben a magyar írók első kongresszusán kifejezetten elismerésre méltó. Példaszerű. Ide értve az ott felolvasott *Az építőkhöz* című verset is. Érdemes fölidézni, mit emelt ki a művészi korszerűségről szólva. Meg kell teremteni egy új fogalmat – mondotta – a *korszerűség* megértéséhez, értelmezéséhez, ez pedig a *jövő-szerűség*. „Bármennyire paradoxként hangzik tehát, úgy igaz: valaminek időszzerűségét végső fokon a holnap dönti el. Nem tud korszerű lenni az, aki a jelenben nem látja meg a jövő elemeit. De ismernie kell benne, meg kell látnia a múlt elemeit is. [...] A formalizmus nem egyéb, mint a múlt üres szövegeit alkalmazni a jelenre; a 'baloldali elhajlás', ahogy én érteni vélem, nem más, mint a jövő szép és nagy kérdéseinek tájékozatlan vagy lelkiismeretlen kezelése.” Mondhatjuk: igen, ez a „számadó” Illyés okossága, pontossága, szellemessége, tiszta logikája. S *Az építőkhöz*? Bátor és művészileg is hiteles titkosított figyelemztetés a kor nyomasztó politikája irányítóinak címezve. Az építőmunkásoknak szóló üzenetet idézzük. „Kettős küzdelem / hősei az új épületeken, / rajtatok / fordul meg: börtönt rakjatok / vagy bástyát, jól vigyázzatok!” A befejezés pedig egyértelműen az emberi (történelmi) tapasztalatra hivatkozik: „leomlanak / bálványok, trónok, égi–földi szentek, / de nem amit a munka megteremtett.”

A bálványok és a trónok korabeli valóságában Illyés Gyula mindvégig kitartott legfőbb ideája mellett: a magyar nép – és számos egyén, egyes ember – védelme mellett. Mégis, éppen ez az a magatartás, szerepvállalás, amelyről a legtöbb bíráló, ellenvélemény, kritika (és denunciació) megfogalmazódott az elmúlt egy-két évtizedben: Illyés és a (kommunista) hatalom kapcsolata, Illyés behódolása, Illyés mint a hatalmon belüli próféta, aki azonban őrizni kívánta mindenkori ellenzéki pozícióját is. Az úgynevezett rendszerváltozás óta több alkalommal fogalmazták meg ezt az alapvariációt elsősorban a magát liberálisnak nevező értelmiségi kör egyes írástudói (e csomagba téve természetesen a Kádár-korszak idején kialakult kapcsolatokat, elsősorban Aczél Györggyel). Ezekből a publicisztikai fejtegetésekből azonban rendre hiányzik számos lényeges kérdésvetítés, vizsgálódási szempont. (S nyilvánvalóan sokat nyom a latban, hogy Illyés a mai „urbánusok” szemében az első számú ellenség, a népi és nemzeti szellemiség első számú megtestesítője volt és maradt.) Sohasem elemezték például *jóhiszeműen* Illyés „alku”-döntéseinek (vö. „becsületes alku”) valódi hátterét, háttereit. Teljesen felületesek (következtesen félrevezetőek) Illyés alkati sajátosságainak, emberi karakterének, döntései lélektani hátterének a bemutatásai. Nincs kellőképpen feldolgozva Illyésnek ez a – maga választotta – szerepköre: a már említett számadó szerep. Nincsenek egymás mellé állítva az ún. „becsületes alku” (Illyés kifejezése) mint folyamat, mint praktikus gyakorlat szellemi és társadalmi előnyei: más szereplők, csoportok vagy rétegek – várható – életviteli, mentális könnyebbedései –, illetőleg az e folyamatban, közvetítő szerepet vállaló értelmiségi ember kockázatvállalásai (éppen a besározódás veszélyével kapcsolatban). Vajon miért „erkölcsös” – kérdezhetnénk – az a magatartás, az a helyzet a szellem embereinek egyes körei szerint, amelynek során – mivel a hatalom egyáltalán nem kíván szóba állni vele – az egyén bármiféle erkölcsi dilemma *nélkül* vonul (mert vonultatják) szellemi értelemben vett önkéntes (habár korántsem teljes) „számuizetésbe”, esetleg önmotogató passzivitásba? Szemben azzal a helyzettel, amikor valaki – nemritkán gyötrelmes – kompromisszumkereséseivel akar (és tud is) segíteni

másokon (sokakon); miközben – nyilvánvalóan – erkölcsi méltóságát, integritását kockáztatja.

Pomogáts Béla – jó ideje – maga is tett azért, hogy oszlassa az Illyés köré fűjt mesterseges befeketítő füstködöt. Például az e kötetbe fölvevett, *A zsarnokság természetrajza* című higgadt és meggyőző kommentárjaival. „Illyés Gyula – írja – talán a legnagyobb közösségi szerepet vállalta: azt, hogy a magyarság lelkiismerete és a nemzeti folytonosság védelmezője legyen.” – Ezt a szerepet – egy más nézőpontból – persze ki lehet gúnyolni, lehet értelmetlennek beállítani, sőt meg lehet vádolni; a valóság azonban – bizonyíthatóan – mégiscsak az, amit Pomogáts is hangsúlyoz. (A fő bizonyíték pedig nem más, mint az illyési *élet és életmű.*) Mindehhez hozzátartozik az is, hogy a totális diktatúra idején (1949 és 1953 között), amikor semmi esély nem volt a kommunista hatalom és a szellemi élet párbeszéd- és kapcsolatára, Illyés (sokakkal együtt) nem adott ki lírákötetet.

A legtöbb hitelesen személyes információval az *Egy mondat...*-nak, Illyés Gyula e rekművének történetéről Domokos Mátyás rendelkezett. (A kötet több szereplője is hivatkozik rá.) Ő, aki szoros munka- és baráti kapcsolatban állt Illyéssel, minden (látszólagos) apróságra figyelve rekonstruálta a vers születésének, a kéziratok viszontagságos sorának részleteit (megidézve a költőt mint koronatanút), s írta le az újra meg nem jelenés hiteles történetét. Többek között Aczél Györgyöt idézi az 1985. október 31-i ozorai emlékbeszéd részleteivel, aki szerint az *Egy mondat a zsarnokságról* akkor jelent meg először (tudjuk: 1956. november 2-án), „amikor a szocializmus legalapvetőbb vívmányai kockán forogtak – és utána is még hosszú és nehéz út állt előttünk. Nem Illyésen, nem is versén múlt, hogy a mű akkor az indulatok robbantói, tovább szítói – a reménytelenség hirdetői – kezében válhatott fegyverré.” Ezt a gondolatsort már Illyés halála után fejtegette Aczél, ám a probléma gyökerére tapintott a „Párt” és az *Egy mondat...* viszonyáról. Ez azonban nem magyarázza azt a – legalább – két szituációt, amikor a hivatalos kiadói (kulturális) politika lehetővé tette volna a vers itthon megjelenő kötetbe kerülését, de Illyés ehhez nem járult hozzá. Domokos Mátyás ugyanis két ilyen lehetőség elutasításának volt személyes tanúja (illetve közvetítője). Az első 1965-ben adódott, Illyés akkor indulatosan azzal üzent vissza az ajánlattevőknek, hogy őt mélyen megalázták, megrágalmazták, mondván: a verset nem 1950-ben, hanem 1956-ban írta, így aztán... S ha most megpróbálná egy (éppen készülő) antológiába visszacsempészni, egyúttal elismerné a rágalmak valódiságát. A másik lehetőség pár évvel később, 1972-ben adódott egy saját kötet összeállításakor, ám Illyés akkor is – gyakorlatilag ugyanazzal az indokkal – visszatartotta a verset. S még hozzátette (Domokos Mátyás följegyzése szerint): „Ha így alakult, ez lett a sorsa, szándékomon kívül, akkor maradjon is most már így.” Illyés tehát hajthatatlan volt. Nem bocsátotta meg a felkavaró sértést. (Melynek közelebbi, konkrét szituációjáról, formájáról, forrásáról nem szólnak a dokumentumok.) Végül is Domokos Mátyás a maga részéről ekképpen sűríti a „hatalom és erkölcs” képzeletbeli lexikonszócikk tartalmát: „Igen, Illyés taktikázott. De az íróasztalfiókjában – a szívében – ott volt az igazság.” Vagy talán volt, lehetett még valami – még mélyebb és még „költőibb” oka ennek a következetességnek, ennek a macacsságnak? Az újraközlés nem engedélyezésének? Később még visszatérünk erre a különös szituációra.

Kulin Ferenc nagyívű esszéje a vers eszmetörténeti háttérét, illetve tartalmát rajzolja meg. Ő is utal Aczél György politikai és intellektuális mesterkedésére, melynek az volt a

célja, hogy minden eltulajdonított és átalakítható szellemi termékre a saját pecsétjét üsse, azaz kisajátítsa, átformálja s meghamisítsa. Illyés azonban nem adta oda az *Egy mondat...*-ot. Aczél – emberei révén – nem tudta rátenni kezét erre a műre, ennél fogva nem szelídíthette, nem magyarázhatta, nem kompromittálhatta. (Továbbgondolva Kulin életszerű fejtegetését – s utalva Domokos Mátyás fentebb ismertetett elbeszélésére – feltételezhető az is, hogy Aczél György ozorai elhatárolódása e vers 1956-beli szerepétől valójában utólagos magyarázkodás, figyelemelterelés arról, hogy alulmaradt e titkos, lélektani csatában Illyéssel szemben.)

Kulin Ferenc alapműnek tekinti az *Egy mondat...*-ot, amelyben Illyés „sok tekintetben árnyalja és pontosítja, sok tekintetben pedig felülírja a költő-publicista korábbi műveinek történet szemléletét és politikai világgképét, egyszersmind végérvényesen megalapozza azt az etikai értékrendet és azt az ars poeticát, amelynek jegyében majd a későbbi művek születnek”. Fontos megállapítások ezek (s egybecsengenek Németh G. Béla véleményével, mely szerint Illyés felismerte, átélte és mélyen átélhetővé tette e remekművében azt, hogy: „a társas s az egyedi lét minden kérdését megoldónak ígérő, ún. messianizmusok vállalkozásai rendszerint sokkal több szenvedést hoznak, mint amennyi, akárcsak részleges megoldást”); hiszen Illyés egy korábbi korszakában „belülről élte meg, s – költőként – formálta is azokat az eszméket, amelyek érveket szolgáltatnak a forradalmi fellépéshez” (jóllehet sohasem lépett a kommunisták közé). A bolsevikok és a népi baloldal közötti eszmei ellentét 1945 után már hatalmi küzdelemmé alakult, s Illyés a sorozatos tisztogatásokat látva már 1946-ban visszavonult a párt szerű politizálástól. Kulin szépen vezeti le azt is, hogy 1948 azért volt éles és tragikus törésvonal a magyar politikai életben, mert: „Szétvált, szembefordult és megütközött egymással a modern kor eladdig bonyolultan egymásba fonódó, ám lényegük szerint összebékíthetetlen két nagy eszmei–politikai áramlata”: a diktatúrán alapuló internacionalista kommunizmus, illetőleg a tradíciókra épülő, közösségelvű nemzeti önrendelkezés programja. Kulin szerint a diktatúrával, annak képviselőivel való párbeszéd teljes hiánya 1956 után mindenekelőtt a magyar szellemi élet állapotának árta volt. (Csak zárójelben tesszük hozzá, hogy így gondolkodott – többek között – Kodály Zoltán, Fülep Lajos, Németh László és sok más nemzeti elkötelezettségű szellemi kiválóságunk. Mások persze másképp gondolkodtak –, ám e tényből nem következik, hogy Illyés és a hozzá hasonlóan gondolkodók „kétkulacsosok” lettek volna.) Kulin kérdése: „a lírikus Illyés” hű maradt-e az *Egy mondat...* szelleméhez? Fő érve az, hogy Illyés a közösségi és a szellemi életben bekövetkező, várható javulás, illetve veszteség lehetőségeit mérlegelve döntött az alkalmi párbeszéd, méghozzá a *nyíltan* zajló párbeszéd lehetősége és szükségessége mellett. A hazai szocializmus látható tényleges eredményei (ne álszenvedjünk: voltak ilyen látványos eredmények 1956 után) tették lehetővé, hogy nagy hatású kritikáival – elsősorban a nemzet legfontosabb sorskérdéseit illetően – megnyilvánulhasson. Kulin tárgyilagosan hozzáteszi ugyanakkor, hogy Illyés és kortársainak többsége nem ismerte föl, hogy a viszonylagos jólét az egész magyar társadalom önkizsákmányolásából fakadt, s hogy ez az állapot, illetve lehetőség a hatalmi pozíciók nyugodt birtoklásáért cserébe adatott meg a népnek. A hatvanas évek végén egyrészt kiteljesedni látszott a rendszer népszerűsége, másfelől kijózanítóan mutatkozott meg a Kárpát-medencei magyarság sorsának egybetartozása. Illyés érdeklődésének középpontjába a nemzeti kérdés került. Az ominózus párbeszédnek író és hatalom között az volt a tétje – foglalja össze

Kulin Ferenc –, hogy „érvényt lehet-e szerezni az emberi méltóság, a nemzeti identitás-igény és a társadalmi igazságosság deklarált elveinek a katonai és gazdasági kiszolgáltatottság adottságain belül”.

Az „Egy vers” (leendő) sorozat első kötetének másik nagy vonulata Illyés e művének esztétikai típusú elemzései megközelítései.

Németh G. Béla lényegre törően fogalmazza meg a vers alapszituációját: a totalitarizmus azonosításáról van szó a művészet, a nyelv eszközeivel. A totalitarizmus „a minden testi-lelki, egyedi-társas, érzelmi-gondolati, tervező-cselekvő létet egyszerre és egyetemesen átható, semmi szabaduló rést nem hagyó rendszer”. Németh G. azt is hangsúlyozza, hogy az *Egy mondat...* megszólító beszédformája nem a hagyományos önmegszólító beszédmód, hanem egy nagyobb közösséghez szóló papi, prófétai ítéletmondó pozíciója. Fontos mozzanatként jegyzi meg azt is, hogy az e világi végítélet sírbeszédbeli aktusa játszódik le a vers zárlataként. Voltaképp tehát – tehetjük hozzá – az abszolút más minőség, az élet abszolút ellentettjének a megmutatásával a zsarnokságnak mint létformának a totalitását idézi elénk. Alföldy Jenő arra hívja föl a figyelmet, hogy Illyés „dramaturgiai vénája” lírikusként lüktetett a legerősebben, az *Egy mondat...*-ban valósággal tökélyre vitte ezt a drámai eszközrendszert. A három fordulatot jelző kötőszó: a *nemcsak*, a *hanem* és a *mert* zuhatagos vonzatai és e szerkezeti részek malomőrlelként vissza-visszatérő változatai – érzelmi vonatkozásban legalábbis – sokkolják az olvasót. Illyés mondattana – írja Alföldy – „költészettanunk legszikrázóbb elmeéli bravúrijaihoz tartozik [...]”. Márton László kiemeli, hogy míg Illyés korábbi verseiben jellemző volt a „keresett prózaiság”, a retorikus fogalmazás, addig e versben „a költői képek azonnali, leküzdhetetlen hatásával jelenít meg”. Többen is emlékeztetnek arra, hogy Illyés költői életművében megtalálhatók e versszerkesztés előzményei, párhuzamai (leginkább a litániaszerű, „kántáló”, ismétlődő szerkezeti momentumokra épülő, az állandó folytonosságot éreztető, szuggeráló alapképletekre gondolhatunk); ez a párhuzam leginkább láthatóan a *Ditirambus a nőkhez* című oratórikus költeményben mutatható ki.

Többen foglalkoznak azzal az eredetbeli fölvetéssel, mennyiben tekinthető a neves francia kommunista költő, Illyés barátja, Paul Eluard *Szabadság* címmel elhíresült költeménye előzménynek, ihlető forrásnak, példának? Kétségtelen, hogy kronológiai és más szempontok alapján lehetséges a kapcsolat (Fülep Lajos már 1957-ben tudni vélte, hogy ez az előzmény – akárcsak más nagy Illyés-verseknél – létezik, ezúttal Eluard költeménye volt a minta), ám a figyelmes összehasonlító elemzések többsége arra hajlik, hogy a szerkezeti rokon vonások nem átvételek.

Fontos szempontra hívja fel a figyelmet Szávai János, aki Hannah Arendt totalitarizmuselméletét kapcsolja össze az illyési versvilággal. Arendt szerint a totalitarizmus – például a kommunizmus – mint politikai rendszer több súlyosbító vonást hordoz magán az „egyszerű” zsarnoksághoz képest. Először is a totalitarizmus gyakorlói mindig mozgalom révén kerülnek hatalomra s „a vezetők legfőbb gondja a mozgalom mozgásban tartása s annak megakadályozása, hogy párttá degradálódjék”. Míg a „klasszikus zsarnokság” a magánszférát még nem uralja, ez a permanens forradalom – létének megtartása céljából – „a múltat és a jövőt, nem csak a közösségi szférát, hanem a teljes emberi személyiséget is uralni kívánja. [...] a totalitárius vezér minden intézkedését azzal magyarázza, hogy a szabadság érdekében cselekszik. [...] Népiirtásra, kivégzésekre csak azért van szükség, hogy

szabaddá tehessék az utat a világforradalom történelmi szükségszerűsége vagy a természetes faji kiválasztódás menete előtt”. A perek, a kivégzések tehát szükségszerű eszközök a szabadság, a felszabadulás eléréséhez. Ez a gondolatmenet is igazolja, megerősíti Illyés *Egy mondat...*-ának történetfilozófiai mélységeit, megrázóan igaz összefüggéseit, az egész mű hiteles valóságértelmezését. (Szavai egyébként azt a véleményt erősíti, amelyik szerint Eluard szóban forgó verse – melyet Illyés jól ismert és nagyra tartott – ténylegesen, még bizonyos szövegösszefüggésbeli kapcsolat révén is ösztönzéseként hatott Illyésre.)

Az egész emberiség egyik közös mítoszforrásához, az *Ószövetség*-beli Jób archetipikus élethelyzetéhez vetíti vissza az alapkérdést – ezzel egyszersmind a legtagasabb (mert mitikus) értelmezését adja Illyés versének –, majd befejező jelenetét eredetien új szempont szerint vizsgálja kitűnő tanulmányának itt közölt részletében Dávidházi Péter. „Bibliai fénytörésben” elemzi József Attila *Levegőt!* és az *Egy mondat a zsarnokságról* lélektani és motívumtörténeti párhuzamait Jób kiszolgáltatott helyzetének kultúratörténeti összefüggéseivel. (Még Kosztolányinak *A bús férfi panasza* ciklusbeli „Beírtak engem mindenféle Könyvbe” kezdetű „panasza” is ide sorolható lelkiállapokra utal.) „Ha a *Levegőt!* és az *Egy mondat a zsarnokságról* megszólaló alanyának helyzeti előképét keressük – írja Dávidházi –, akkor Jób az alávetett ember őstípusa, akit a legfőbb hatalom állandóan szemmel tart és sorozatosan próbára tesz.” Miként Jób megundorodik magától, s elátkozza életét, úgy az *Egy mondat...* alanya is át van itatódva a bemocskolttság érzésével, s már nem tudja megkülönböztetni a valóságos veszélyelemeket a hagymázás képzelgésektől, felőrölte a figyelő tekintet, a totalitárius diktatúra zárt eszköztárszere.

Dávidházi Péter a sokat idézett befejező sorokat is bibliai fénytörésben értelmezi, Jób ugyanis hisz abban, hogy pora felett majd megváltója mond róla kedvező ítéletet; Jób várja, hogy meglássa az Istent. Az *Egy mondat...* alanyának ez a sírkerti, a sírnál való találkozása viszont a végleges legyőzetés helyzete és állapota: a totális zsarnokság gépezete magából következően, mintegy automatikusan így működik. „Porom felett megáll” – mondja Jób; „ott áll / eleve sírodnál / ő mondja meg, ki voltál, / porod is neki szolgál” – fogalmazza meg ennek a Biblia-beli szituációnak a teljes ellentétét Illyés.

De vajon ez-e, ez volt-e Illyés Gyula utolsó szava „zsarnokság ügyben”? – kérdezhetnénk. Dávidházi erre a kérdésre határozott nemmel – és ismét új összefüggésekre rámutatva – válaszol. Hivatkozik ugyanis Illyésnek a hatvanas évek elején íródott *Kő-tekinet* című versére, melynek befejezésében az engedelmisségre kényszerített személy lázadással, legalábbis fenyegetéssel válaszol. A kőtekinet, melyet odaátról küld az engedelmisségre kényszerített személy, iszonyú büntetést helyez kilátásba. A *hűség* kutya képében tér vissza a *Kő-tekinet*-ben: „szaglász, síromra ül / s üvölt az üres égbe”. Magában az *Egy mondat...*-ban is ott van – elrejtve ugyan – a lelki ellenállás lehetőségére való utalás, midőn Illyés az emberi, a kisemberi *felelősségre* utal, arra, hogy már a zsarnokság első jeleinél meg kell(ene) mutatnia az egyénnek, hogy van bizonyos lehetősége a megelőző cselekvésre: „s már körben lángol / erdőtűz gyufaszázból, / mert mikor ledobtat; el nem tapodtat” – nem figyeltél, ámde *nem voltál mindig* ily cselekvésképtelen, mint most: sírodnál.

Dávidházi Péter új távlatot nyitó motívumtörténeti elemzése nyomán újra föl kell tennünk a kérdést: a versben megidézett totális zsarnokság „elérte”-e magát a verset? S a költőt? S miért nem adta át közlésre e művét haláláig? Miért ragaszkodott az újra ki nem adáshoz? A válasz könnyebbik fele annak belátása, hogy a totális diktatúrák – legalábbis

ugyanazon a helyen – korlátozott időtartamúak. Illyés e verse ettől függetlenül egyetemes érvényű, tehát nem helyhez és korhoz kötött. Úgy is fogalmazhatunk, hogy halhatatlan. Szerzője pedig sértetlenül került ki a kényszerűen vállalt „becsületes alku” egyes fejezeteiből. Vajon nem az *Egy mondat...* legmélyebb értelmére utal az a mozzanat, hogy Illyés nem adta oda állami magyar kiadónak? (Miközben másféle publikációhoz – láttuk – örömmel hozzájárult.) Talán még ő maga sem mondta ki szavakba foglalva – például Domokos Mátyásnak – a versből magából fakadó következményeket, erkölcsi parancsokat? Ha a versnek „ez lett a sorsa, szándékomon kívül” – mondotta akkor erről Illyés: e szándékon kívüliség nem magában az *Egy mondat...*-ban rejtőzött? Nem lehetséges vajon – miként erre Kulin Ferenc is utal esszéjében –, hogy nem politikai, hanem mélyebb megfontolás volt a visszatartás igazi oka? A „porod is neki szolgál” cáfolata? Az *Egy mondat a zsarnokságról* egy újabb titkosított üzenete? E remekmű újabb, de talán legmélyebb értelme.

Monostori Imre

Az első magyar Dante-monográfia

PÁL JÓZSEF: DANTE. SZÓ, SZIMBÓLUM, REALIZMUS A KÖZÉPKORBAN

**Akadémiai Kiadó
Budapest, 2009
258 oldal, 4980 Ft**

Tudatában vagyok annak, hogy írásom címe meglepetést, illetve helyreigazítás iránti indulatokat ébreszthet a magyar italianisták körében, hiszen Pál Józsefnek a 2009. karácsonyi könyvvásár alkalmából megjelent nagyon szép kiállítású kötete valóban nem az első könyv Magyarországon, melyet magyar szerző írt és jelentetett meg a világirodalom egyik legnagyobb alakjáról és főművéről. Nemcsak Cs. Papp Józsefnek, Radó Antalnak jelent meg még a múlt század elején Dante-könyvei¹, hanem az utóbbi években is több Dante tanulmánykötet látott napvilágot Kelemen János, Madarász Imre, és Szabó Tibor tollából,² ráadásul Pál József is írt korábban egy Dante-könyvet. 1997-ben jelentette meg akadémiai doktori disszertációjának is benyújtott munkáját Dante szimbolikus nyelvéről és számmissztikájáról.³ A magyarországi Dante-irodalomnak tehát vannak „eseményei” és eredményei, olyannyira, hogy Szabó Tibor, a szegedi egyetem tanára, két kötetet is írt az újabb magyar „dantológiáról”⁴, mely három év óta már önálló társasággal és folyóirattal is rendelkezik.⁵

Ennek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy Pál József az Akadémiai Kiadó gondozásában nemrégiben megjelent kötete az *első igazi magyar Dante-monográfia*, hiszen az összes eddigi munka a szerzők Dantéről írt korábbi tanulmányainak gyűjteménye, vagy egy-egy speciális kérdés (Dante „filozófiája”, „életbölcselete”, „nemzeti költészete”, „számmissztikája” stb.) elemzésének bizonyul, semmint önálló, az egész dantei életművet átfogó egységes monográfiának. Ezért, vállalva a többi magyar Dante-kutató esetleges rosszallá-

¹ Radó Antal, *Dante*, Budapest, 1901, 78 oldal.

² Kelemen János, *A Szentlélek poétája*, Budapest, Kávé kiadó 1999; *A filozófus Dante*, Budapest, Atlantisz 2002; Madarász Imre, „Költők legmagasabbja”, *Dante-tanulmányok*, Budapest, Hungarovox 2001; Szabó Tibor, *Dante életbölcselete*, Budapest, Hungarovox 2008.

³ Pál József, „Silány időből az örökkévalóba”. *Az Isteni Színjáték nyelvi és tipológiai szimbolizmus*, Szeged, Jatepress 1997.

⁴ Szabó Tibor, *A megkezdett öröklét. Dante a XX. századi Magyarországon*, Budapest, Balassi 2003; *A sokszólamú Dante*, Budapest, Hungarovox 2008.

⁵ A Kelemen János és Takács József által alapított folyóirat, a „Quaderni di Studi Danteschi”, mely magyar és olasz nyelven közöl tanulmányokat, a Rubbettino olasz kiadó kiadásában jelenik meg évi két számban Budapesten.

sát, úgy vélem, hogy Babits Mihály az *Isteni Színjáték* mindhárom énekét tartalmazó 1929. évi Révai-féle kiadáshoz írt nagy tanulmánya⁶ óta ez az első átfogó munka, melyet magyar szerző magyar nyelven Dante életművéről és az *Isteni Színjátékról* írt.⁷

Az is igaz, hogy attól, hogy az első igazi Dante-monográfia csak most került kiadásra hazánkban, nem azt jelenti, hogy nem lenne igen gazdag a magyarországi Dante-irodalom. Babits italianista mestere, a tudós paptanár, Kaposi József, már 1911-ben háromszázötven oldalas munkában (*Dante Magyarországon*⁸) tudta összefoglalni a magyarországi dantisztika több százados történetét, a magyarországi Dante-kódexektől a különböző korok Dante-hivatkozásain át a XIX. század Döbrentei Gábortól⁹ Szász Károlyig terjedő Dante-fordításaiig.¹⁰

A XIX. századi magyar Dante-irodalom első két jelentős alakja Arany János és barátja, Szász Károly volt, akik miközben az európai epikus költői hagyomány és a magyar költészet kapcsolatát vizsgálták, igen alaposan tanulmányozták a műfaj legnagyobb költőjének, Danténak költői életművét is. Arany János 1852-ben írt *Dante-ódája*, igaz, vers formában, de mindent elmond, amit a magyar költészet „sommo poetája” elmondhatott a világirodalom minden bizonnyal legnagyobb alakjának művéről.¹¹ Veje, Szász Károly 1877-től tartott egyetemi előadásokat *A világirodalom nagy eposzairól*, és ettől kezdve egyre többet foglalkozott Dante költészetével. Miközben hozzáfogott az *Isteni Színjáték* fordításához (*A Pokol*, 1885; *A Purgatórium*, 1891; *A Paradicsom*, 1899), egymás után jelentette meg Dante-tanulmányait, melyeknek eredményeit a három *cantica* igen gazdag jegyzetanyagában és kísérelő tanulmányában használt fel. Dante tanulmányainak végső summája az 1897-ben tartott előadássorozata alapján írt tanulmánya: *Dante és a Divina Commedia*.¹²

Szász Károly kétségtelenül nagy felkészültségű tudós és a szakirodalomban jártas dantista is volt, ugyanakkor alakhű, rimes terzinákban készült *Isteni Színjáték*-fordítása művészi szempontból nem bizonyult maradandónak, és hasonlóképp oszthatjuk Kaposi József véleményét, hogy ha a fordítás harmadrendűnek nevezhető, akkor „a Dante kom-

⁶ Babits Mihály, *Dante élete*

⁷ Kiváló magyar dantista volt Wlassics Gyula (1936–1998), a Virginiai Tudományegyetem itálianisztika professzora, aki miután 1956-ban szüleivel elhagyta Magyarországot, a genovai egyetemen folytatott itálianisztikai tanulmányokat, majd a Columbia egyetemen doktorált, és ettől kezdve a haláláig a virginai egyetem olasz professzoraként tanított. Dante-kötetei angol és olasz nyelven (*Dante narratore*, Firenze, Olschki, 1975) jelentek meg. A magyar dantisztika nagy adósága, hogy az Olaszországban is becsült munkái máig nem találtak magyar fordításra, illetve kiadásra.

⁸ Kaposi József, *Dante Magyarországon*, Budapest, Révai 1911.

⁹ Szauder József, *Dante első magyar fordítása*, in: *Uő., Olasz irodalom – magyar irodalom*, Budapest, Európa 1963, 347–361.

¹⁰ A XIX. századi magyar Dante-fordításokról Szauder József írt alapvető elemzést (*Dante a XIX. század magyar irodalmában*) a *Dante a középkor és renaissance között* c. Kardos Tibor által szerkesztett kötetben (Budapest, Akadémiai, 1966, 499–572), és a tanulmány az „Acta Litterariában” olasz nyelven is megjelent.

¹¹ Arany Dante ódáját Caetano Ghivazzani fordította le olaszra, és jelentette meg gyűjteményes kötetében (*Poesie*, Pistoia, 208–211), illetve a Carlo Balzo által szerkesztett *Poesie di mille autori intorno a Dante* (Roma, 1889–1908) XIV. kötetében.

¹² Szász Károly, *Madár-távlattól*, Budapest, 1897, 22–77.

mentár még a harmadrendűnél is gyarlóbb”.¹³ Ugyanakkor Szász Károly Dante-fordítása és kísérő tanulmányai katalizátorként hatottak a századvégi magyar dantisztikában. A *Pokol*-fordítás hibáinak bemutatására készült Péterfy Jenő kiváló félszáz oldalas Dante-tanulmánya, melyet recenzióként közölt a „Budapesti Szemle” 1886. évfolyamában.¹⁴ Péterfy Jenő kritikája is hozzájárult ahhoz, hogy a „Nyugat” fiatal költője, Babits Mihály, tíz évvel Szász Károly *Paradicsom*-fordításának megjelenése után, 1908-ban hozzáfogott az *Isteni Színjáték* fordításához, hogy megmutassa, hogy Dante a világirodalom egyik legnagyobb lírai költője, és ezért művét csak „igazi költőnek”, katolikusnak, és nem protestáns püspöknek, idős akadémikusnak kell magyarrá fordítania.

Babits Mihály és Dante viszonyában nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy Dante-fordítása a XX. századi magyar költészet egyik legnagyobb művészi teljesítménye, egyik legszebb és legtökéletesebb költői szövege, hanem azt is, hogy a XX. századi magyar kultúra történetében minden bizonnyal Babits Mihály számít Dante legkiválóbb értőjének és kommentátorának, azaz, a legjobb magyar dantistának. Már a „Nyugat” 1912. számában közölt tanulmánya (*Dante fordítása közben*) is azt mutatta, hogy a fiatal költő a korabeli Dante-irodalom alapos ismeretében kezdett hozzá a világirodalom egyik legösszetettebb és legnehezebben fordítható költeményének fordításához.¹⁵ Az 1921. évi magyarországi Dante-centenáriumnak igazi eseménye az volt, hogy Babits befejezte a harmadik rész, a *Paradicsom* fordítását, míg a három *cantica* Révai kiadó által megjelentetett együttes kiadásához írt, majd százoldalas nagy Dante, melyet az *Európai irodalom történetébe* is felvett, máig a Dante életművének legalaposabb magyar bemutatásának és elemzésének bizonyul.

Babits Dante-kommentárjainak érvényességét mutatja az is, hogy még a Babitscsal szemben kritikus Kardos Tibor is kénytelen volt átvenni azokat a *Divina Commedia* 1957. és 1962. évi kiadásához, igaz, néhány helyen, a kor elvárásainak megfelelően, „kiigazítva” azokat.¹⁶ Kardos Tibor professzor vitathatatlan érdeme viszont abban áll, hogy Dante születésének hétszázadik évfordulójára megjelentette *Dante összes műveinek magyar fordításait* (Helikon, 1965), és emellett egy nemzetközi tanulmánykötetet (*Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. Kardos Tibor, Budapest, Akadémiai 1966), melyben a kiváló olasz és magyar italianisták (Vittore Branca, Fredi Chiappelli, Giovanni Pavan, Giuseppe Petronio, Bán Imre, Gáldi László, Kardos Tibor, Koltay Kastner Jenő, Rába György, Sallay Géza, Szabó Mihály és Szauder József) Dante műveivel és magyarországi fortunájával foglalkozó tanulmányait jelentette meg. Ugyanakkor ő maga egy saját Dante-monográfiával a magyar italianisztika adósa maradt.

¹³ Kaposi József, *Dante Magyarországon*, i.m., 255.

¹⁴ Péterfy Jenő, *Dante*, „Budapesti Szemle”, 1886, 1–46, ill. *Péterfy Jenő összegyűjtött munkái*, Budapest, 1902, II, 264–342.

¹⁵ Rába György, *Két költő. Dante és Babits*, in *Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. Kardos T., Budapest, Akadémiai 1966, 575–633; Sárközy Péter, *Babits Mihály Dante-fordításának „korszerűsége”*, „Helikon”, 2001, 2–3, 404–424.

¹⁶ A Révai-féle 1929. évi Dante-kiadás hiteles rekonstrukciójára 2002-ben került sor, amikor a Szent István Társulat Babits Mihály eredeti majd százoldalas bevezető tanulmányával (*Dante élete*) és teljes jegyzetanyagával jelentette meg a máig érvényes magyar *Isteni Színjátékot*. Vö.: Dante Alighieri, *Isteni Színjáték*, fordította és a jegyzeteket írta: Babits Mihály. Szerkesztette: Tarbay Endre, a kísérő tanulmányt írta: Sárközy Péter, Budapest, Szent István Társulat, 2002.

Ezt a magyar tudományosságban jelentkező komoly hiányt érezte át Bán Imre, a régi magyar és a világirodalom debreceni professzora, aki Kardos Tibor halálát követően tudatosan készült egy Dante-könyv megírására. Mivel tudta, hogy előrehaladott kora és egészségi állapota már nem teszi lehetővé egy igazi monográfia megírását, így tanulmányok sorában dolgozta fel a Dante költői életművének legfontosabb kérdéseit, melyekről korábban rendszeresen egyetemi előadásokat tartott.¹⁷ Bán Imre Dante-tanulmányai ugyan hiánypótló jellegűek voltak, de a szerző már nem tudta befejezni a korábban írt tanulmányok kötetbe szerkesztését. Ennek elvégzését fiatalabb segítőtársaira, a pesti olasz tanszék tanárára, Király Erzsébetre és a szintén italianista indíttatású Kovács Sándor Ivánra bízta. Az általuk szerkesztett Bán Imre-kötet, mely a nemzetközi Dante-irodalom hatvanas évekre jellemző jegyeit mutatja, végül „elkészve”, a nyolcvanas évek végén jelent csak meg.¹⁸ Mindenképpen indokolt volt tehát, hogy a kilencvenes években generációváltáson átesett magyar italianisztika új képviselői megbirkózzanak a feladattal, egy új Dante-kommentár és egy eredeti magyar Dante-monográfia megírásával.

Ennek az új italianista-generációnak egyik vezető egyénisége Pál József, a szegedi egyetemi olasz tanszék professzora. Pál József vitathatatlanul az egyik legfelkészültebb magyar italianista, de írásain az is érződik, hogy az olasz szak elvégzése után, Vajda György Mihály tanítványaként, majd kollégájaként és utódjaként, összehasonlító irodalomtörténészként kezdte egyetemi oktatói és kutatói munkáját, melyet máig eredményesen folytat, mint az AILC hivatalos folyóiratának, a „Neoheliconnak” egyik szerkesztője. A nyolcvanas-kilencvenes években ikonológiai és hermeneutikai köteteket szerkesztett, és ilyen jellegű tanulmányokat írt. Ennek a munkásságának köszönhető a három kiadásban megjelent *Szimbólumtár* (1997, 2001, 2005), valamint a szegedi egyetem *Ikonológiai* kiadványsorozata, melynek első kötetét ő írta és szerkesztette.¹⁹ Egyaránt érdekli az irodalomtörténet és a művészettörténet, az egyes korokat meghatározó egyetemes művészeti irányzatok elemzése. Ezt mutatta már első önálló monográfiája is, amelyet a XVIII–XIX. századi *Neoklasszicizmus* ízlésirányáról, a Mario Praz által meghatározott *gusto neoclassicóról* írt (Akadémiai, 1988). Több évtizedes összehasonlító irodalomtörténeti kutató és szerkesztői munkája elismeréseképpen az Akadémiai Kiadó őt kérte fel az új *Világirodalom-történet* szerkesztésére, mely 2005 óta már több kiadást ért meg. 1995–1998 között Pál József a Római Magyar Akadémia tudományos igazgatójaként dolgozott, és ez idő alatt írta meg első Dante-könyvét, az *Isteni Színjáték nyelvi és tipológiai szimbolizmusáról*, nyelvi-poétikai szerkezetének hermeneutikai kérdéseiről, a teológia és a poétika műben megnyilvánuló szimbiózisáról.²⁰ Hasonlóképp olaszországi éve alatt készítette elő, hogy a szegedi olasz tanszékre visszatérve megvalósítsa a magyar italianisták egyik nagy álmát, a budapesti Dante-kódex, a *Codex Italicus* 1. hasonmás kiadását, mely egy, a kódex utóéletét és Dante

¹⁷ Sárközy Péter, *Egy igazi magyar dantista: Bán Imre in Bán Imre Emlékezete*, szerk. Fazekas G. T. és Hollósi G., Debrecen, KLTE, 2006, pp. 45–50.

¹⁸ Bán Imre, *Dante tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1988; Sárközy Péter,

¹⁹ Pál József, *Az ikonológia elmélete. Ikonológia és műértelmezés*, Szeged, JATEPress, 1986, 1997; *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. Újvári E. és Pál J., Budapest, Balassi 1977, 2002, 2005.

²⁰ Pál József, „*Silány időből az örökkévalóba*”, *Az Isteni Színjáték nyelvi-tipológiai szimbolizmus*, Szeged, JATE, 1987.

Veronához, valamint Magyarországhoz fűződő kapcsolatát elemző tanulmányokat tartalmazó kötet kíséretében jelent meg a veronai és a szegedi egyetem közös kiadásában 2006-ban.²¹

Ilyen előzmények és két évtizedes előkészítés után fogott hozzá Pál József a Dante-monográfiájának megírásához, hogy ne csak a szűkebb szakma, hanem a művelt nagyközönség számára is legyen magyar nyelven alapos, igazi irodalomtörténeti és filológiai elemzéseket tartalmazó kézikönyv, hiszen az eddig megjelent munkák elsősorban a Dante-kutatók egymás számára írt tanulmányait tartalmazó köteteinek bizonyultak, míg a szakmán kívüliek, a művelt nagyközönség számára, Babits tanulmányain túl, magyar nyelven nem volt más fogódzó, mint Giovanni Papini 1936-ban lefordított *Dante*-könyve, vagy Michele Barbi százéves munkájának ötven évvel ezelőtti magyar kiadása.²² Az Akadémiai Kiadó, a Pál József szerkesztette *Világirodalom* történetének nagy sikere után szívesen vállalkozott az új Dante-monográfia kiadására, melyet a gyomai Kner-nyomda kódexekre emlékeztető fényezett papíron, a budapesti *Dante-kódex* miniatúráival illusztrálva igen tetszetős kötetben jelentetett meg 16 ív terjedelemben a 2009. karácsonyi könyvvásárra.

A könyv bevezetőjének első mondatában a szerző nyomatékosan kijelenti, hogy nem tanulmányokat, hanem egységes könyvet akart írni Dante művészetéről: „Az olvasó monográfiát, nem tanulmánykötetet tart kezében.” A pályakép ugyanakkor csak a könyv második harmadában található, mert ezt megelőzően, az 1929-ben a Nyugatban közölt rövid Babits-tanulmány címét viselő első fejezet, *Dante és a mai olvasó* (11–30), a főmű, az *Isteni Színjáték* „korszerűtlen korszerűségét”, és értelmezésének kérdéseit tisztázza (*Szerzőfőszereplő, A rend politikája, A szövegelemzés kérdései, Poétikai utalások, A négyes értelem, A szimbolikus megismerésről*).

Pál József Babitscsal együtt vallja, hogy Dante „a világ egyik legnehezebb költője”, ahogy maga Dante mondta: „aki őt érteni akarja, üljön meg a padkán, és élesítse jól az esztét.” Babits is arra figyelmeztette fordításának olvasóit, hogy a mű megértésében az igazi nehézséget nem csupán a mű „teologiko-filozófikus mélysége s különös szimbolizmusa” jelenti, hanem „elsősorban életével és korával való kapcsolatai: a líraiság, amiből az egész mű fakad”. Pál József is fontosnak tartja kiemelni a könyv bevezetőjében, hogy Dante az általános katolikus vallás költője, éppen ezért, mint a katolikus vallás, nemzetek fölötti, és minden nemzet művelt olvasója sajátjának érezheti és olvashatja. Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy a világháborút követő majdnem fél évszázadon keresztül tartó népbútításnak köszönhetően, a mai magyar olvasó már nem ismeri azt „a középkori keresztény gondolkodást, amelyből az életmű született, és amelyhez ezer szállal kötődött”. Épp ezért ő *Dante-könyvében* „a mai ember számára szokatlan világszemlélettel rendelkező és szokatlan poétikai elvek alapján dolgozó költő életművét” kívánja bemutatni egy egységes monográfia keretében (9).

Pál József azt is jól tudja, hogy korunkban már csak kevesen vallják, mint Dante, hogy „az emberi élet igazi célja Isten színe látása, amelyet erényes, büntelen élettel érhet el”, és hogy a mai ember általában az igazság sokféleségét vallja, Dantével szemben, aki, Aquinói

²¹ *Codex Italicus 1. Dante: Commedia. Budapest, Biblioteca Universitaria. I.: Riproduzione fotostatica, II. Studi e ricerche*, szerk. G. P. Marchi e J. Pál, Verona, SiZ, 2006.

²² Giovanni Papini, *Dante*, ford.: Gáspár Mikós, Budapest, Rózsavölgyi 1936; Michele Barbi, *Dante élete*, ford.: Sándor András, Budapest, Gondolat 1964.

Szent Tamás követőjeként, meg volt győződve „a teremtés és a megtestesülés igazságának monoteista egységéről”. Dante a *Színjátékban* „mondanivalója kifejezésére használt nyelvi eszközöket a legszigorúbban teológiai elveken... szabályokon nyugvó, elvont sémákhoz igazította”, mert vallotta „a szépség maga a rend, az Isten által teremtett világ földi érzékszervekkel csak töredékesen felfogható rendje”(12–13). A monográfia szerzője szerint „a költő nem tett mást, mint „színpadra vitte” teológiatanárainak tanításait és korának szemléletét. Az „ideológia” itt nem „dísztet”, hanem a főrendező” (17). Ezt követően Pál József tisztázza Dante „szerepét” a *Commediában* (*Szerző-főszereplő*, 19–20) és a „költői szándékot”, hogy a mű segítsen az olvasónak is eltávolodni az első harminchárom énekben emberi sorsokon át megjelenített bűnöktől, és hogy elkezdhesse szenvedésekkel teli vándorlását a Purgatórium hegyének meghódítására, hogy megtisztultan reménykedheszen az isteni kegyelemben.

A második fejezet *Dante élete és műveltségének jellemzői* címet viseli, de a tulajdonképpeni pályaképet még egyszer megelőzi egy újabb bevezető alfejezetcsoporthoz, a dantei szövegek megértéséhez szükséges hermeneutikai kérdések (*Kétféle szövegtípus, A szövegértelmezés jellemzői, A szerző eredetisége és a poétikai utalások*), és a Dante által kiemelt „négyes értelem”, valamint a Dante műveire jellemző *szimbolizmus* tisztázása (31–78).

A két „bevezető” fejezetet követi *Az életpálya meghatározó eseményeinek* és ezeknek a művekben megnyilvánuló jelentőségének bemutatása (79–126), ugyanis, mint Pál József hangsúlyozza: „Dante élete és műve... organikus egységet alkot, s csak mesterségesen válasszható szét” (80). Dante tevékeny részese volt szülővárosa, Firenze, egész Itália, sőt mondhatjuk, a korabeli Európa politikai életében. Írói munkássága, nagy elméleti művei, tudományos értekezései, akárcsak nálunk Zrínyi esetében, a politikai-erkölcsi harcainak szerves részét képezte. Az *Isteni Színjáték* száműzetésének keserű éveit végső summájaként született többéves elméleti-poétikai munka során. Pál József Dante politikai harcainak ismertetésekor nem feledkezik meg Dante „magyar kapcsolatairól” sem. Dante, miután 1294 márciusában találkozott Martell Károllyal, magyarországi Mária és Anjou Károly fiával, azt követően figyelemmel kísérte a magyar trónra került unoka, Róbert Károly és az „áldott Magyarország” sorsát is, melynek azt kívánta, hogy „ne hagyja magát félrevezetni már” („La beata Ungheria, se non si lasci più malmenare” *Paradiso XIX*).

Pál József kitér a *Convivio*, a *De Monarchia* és Dante többi tanulmányának bemutatására és azoknak a főművel való kapcsolatára, Dante politikai elméletére, Itália „küldetéséről” vallott felfogására. Úgy érezzük, mintha a szerző Dantével együtt vallaná, hogy a világban minden baj forrása a „lupa bűne”, a pénz iránti sóvárgás, a kielégíthetetlen birtoklási vágy, és épp ezért az egyéni és társadalmi életben egyaránt le kell győzni a boldogság elérésének útjában álló cupiditást, és az arra alapuló „rossz kormányzást”. Dante ennek a célnak szolgálatába állította egész művészi életművét. „Mind költészetét, mind politikai tevékenységét a szépség és a tökéletes rend szent mértéke határozta meg” (109).

Az életpálya és Dante értekezéseinek bemutatását az *Isteni Színjáték* szövegének, a Dantekódexek és kommentárok XIV. századi számbavétele követi, melyben igen komoly szerepet kap a budapesti *Dante-kódex* történetének és velencei dialektusban 1340–1350 között készült szövegének bemutatása (111–126).

A következő fejezet tartalmazza a *Commedia* (néhány képi, zenei és nyelvi sajátosságának) elemzését (127–174). Pál József kiemeli, hogy a *Színjáték* három része, a túlvilág

három nagy tartománya más-más nyelvi megjelenítést kap. A *Pokol* statikus, zárt tér, a Paradicsom, a vízből kiemelkedő megtisztulás hegye már tágas térben helyezkedik el, de a lelkek még szenvednek a bűneiktől való megtisztulás fáradságos útján, míg a *Paradicsom* a levegő birodalma, tele van mozgással, dinamizmussal, melynek mozgatója az isteni szeretet. A szerző részletesen kitér Dante a *Pokol*ban tett túlvilági útjának és lelkekkel való találkozásának idő és térbeli körülményeire is, a *Purgatóriumi* napszakok leírására, a lelkek tisztulását segítő szentírási idézetek és liturgikus énekek az *Isteni Színjáték* szövegében való alkalmazására, és az alkalmazott költői formák, az úgynevezett „tudós poézis” jellegére, a „szent rímek” szerepére.

A monográfia utolsó fejezete (175–223) a *Szimbólumok, hasonlatok és metaforák* elemzését ígéri. Ennek egyik legérdekesebb alfejezete a költő Dante hasonlatokban megnyilvánuló „arcképeinek” számbavétele, amint a *Pokol* „hajótöröttjéből” az emberiség „mérnökévé” küzdi fel magát a bűneitől való megszabadulás hosszú és fáradságos útja során. Hasonlóképpen elgondolkotató a *Színjáték*ban szereplő növények, állatok és természeti jelenségek és elemek (tűz, víz levegő) műben betöltött funkciójának elemzése. Mindez előkészíti a „paradicsomi rózsza” és a mű végső értelmét megjelenítő *Isten-kép* mélyen átértézt értelmezése (203–211; 212–230). Ez utóbbihoz társul a mű végére illesztett „Appendix”, Dante és Michelangelo Isten-képének összehasonlító elemzése, mely a neoplatonikus ikonológiától és a ravennai mozaikok statikus Krisztus-ábrázolásától az *Isteni Színjáték*ig és Michelangelo *Sixtusi Kápolna* mennyezetfreskójának „dinamikus” Atya-Isten és az *Utolsó Ítélet* igazságtévő Krisztus ábrázolásáig vezet (231–244).

A monográfia, mint az előzőkből is látható, nem „meséli el” a *Divina Commediát*, annak „tartalmát”, hanem, különböző, a mű szempontjából igen fontos kérdés felmutatásán és megválaszolásán túl, „kulcsot” akar adni a művelt, de a kor kérdéseiben és a dantológiában kevésbé jártas olvasónak a mű helyes olvasásához. Pál József munkáján látszik a szerző alapos felkészültsége, hogy a Dante-irodalmon túl, egyaránt otthonosan tájékozódik a középkori művelődési anyagban, a teológiai kérdésekben, a középkori ikonológia és szimbólumhasználat, a számmisztika kérdéseiben, valamint a társművészetek, a zene és a festészet kérdéseiben. Talán a nagy felkészültség az oka, hogy néha maga a szerző is elvész egyes kérdések tárgyalásában. Bármennyire is művelt olvasók számára írta művét, kicsit túlzásnak tartjuk néhány fejezet és alfejezet kicsit tudálékosnak tűnő címét (*A Purgatórium mint Gesamtkunstwerk, Akrosztikon a görögről*) és tárgyjelölést (parataxis, dodekális univerzum).

Az elemzések során Pál József egyszerre alkalmazza az olasz vers és Babits magyar fordításának szövegét, így az olaszul nem értő olvasó is követni tudja magyarázatait. Látszik, hogy a szerző tiszteli és nagyra becsüli Babits remekművű költői fordítását, ugyanakkor néha ő is igaztalan Babitscsal szemben. Azért korholja például Babitsot, mert fordításában nem fordított (volna) elég figyelmet Dante „szent rímeire”, ugyanakkor tudjuk, hogy ezek hatására írta Babits egyik legnagyobb háborúellenes versét, a *Miatyánkot*, majd a szent rímek is visszatérnek az *Amor Sanctus* fordításaiban. Talán érdemes lett volna a Michelangelo-elemzést szervezesebben beilleszteni a monográfiába, ehelyett egy *Dante-monográfiából* kicsit „kilógó” budapesti *Dante-kódex* bemutatást lehetett volna a monográfia függelékeként közölni. De mindez csak amolyan kritikus köztözködés. Most örülünk annak, hogy annyi év után végre van egy magyar Dante-monográfiánk.

Természetesen a munkának lehetnek, és minden bizonnyal lesznek is szigorúbb kritikusai is. Biztos lehetne más, akár tökéletesebb egy Dante-monográfia. Ám a kritikusoknak ugyanazt üzenem, amit Babits remekműű Dante-fordítása bírálóinak is üzenhetünk: szabad a pálya, tessék hozzákezdeni. Írjanak jobbat. Örömmel várjuk az új, Babits százéves fordításánál nemcsak „pontosabb”, de költőibb és szebb *Színjáték*-fordításokat, és az újabb és újabb Dante-pályaképeket, monográfiákat. Pál Józsefnek meg azt kívánjuk, hogy a magyar közönségnek írt Dante-könyvei után, most egy új olasz nyelven és olasz közönség számára írandó Dante-könyvvel mérettesse meg magát az olasz és nemzetközi Dante-irodalomban is.

Sárközy Péter

„Eros Vanné”*

JEGYZETEK TOULOUSE-LAUTREC LITOGRÁFIÁINAK SZEGEDI KIÁLLÍTÁSÁHOZ

Sokféle kötődés van, *lehet* egy képhez, műalkotáshoz. Megelőzheti, megelőlegezheti és beágyazhatja ezt a kötődést egy tágabb kontextus: a tárlat egészének szerkezete, sőt az épület, a kiállítótér struktúrája. Tovább megyek: az előző tárlatok emléke, mely megül a recehártyán, az agyban s a szívben.

Magam így vagyok legalábbis két múzeummal: a hódmezővásárhelyi Alföldi Galériával és a szegedi REÖK Palotával. Az egymást követő tárlatok kurátori arculata, szerkezete, fényviszonyai és csomópontjai egymásra másolódnak emlékezetemben, mivel valamennyi tárlatot igen sokszor láttam. S láttam őket magányos kiállítótéri sétáimon, mikor kísérletet tettem birtokba venni a látvány-egészlet. Majd láttam e tárlatokat látogatóiktól telítetten, nyüzsgés közepette, amidőn szeretett faliképeim örültek is meg nem is; mert jó, ha sokan kíváncsiak rájuk, de az oktan ítéletekből s a tudákos bölcsességekből olykor elég. A képek, magukra maradván, bízást jót kacagnak látogatóikon¹.

Így látom egymás metszetében, hártyaként egymásra rétegződve a REÖK Palota legfelső nagytermében a Goya – *Los Caprichos*², Kondor Béla óriásképet a hanyatt zuhanó krisztusi tetemmel, *A festmény ideje*³ legnaturalisztikusabb vásznait, vagy még korábbi Picassó *Muskétását*⁴ és kései, gyermekrajz-egyszerűségű antibes-i képeit. E rétegek – a kiállítótér élete, életszakaszai. Ezeket a termeket hajdan Reök István vízügyi mérnök, Munkácsy Mihály unokaöccse lakta, használta, kacagta, sírta népes családjával – mára Lautrec díváinak, kokottjainak, bohócainak adtak helyet május 6-ig.

* Egy rejtőzködő alak a legfelső teremben. A *holtfáradt* („vanné”) vagy *legyőzött* („vanquished”) Eros.

¹ Minő eszme! A képtárzárás után magára maradó festmények titkos élete, párbeszéde! Földényi F. Lászlót idézem, aki egy Nádler-kiállításához fűzi gondolatait: „Próbálok elképzelni, mi történik majd e megnyitó után, éjszaka, miután leoltották a fényeket, becsukták a galériát (...) Nádler István grafikai és festményei pedig itt maradnak magukra, a sötétben, a mélyben, több méterrel a föld felszíne alatt. (...) S már most sajnálom, hogy ki leszek zárva abból az orgiából, ami majd e képek között, ha magukra maradnak, kezdetét veszi.” *Képek a föld alatt. Nádler István legújabb műveiről.* 215–217. In uő.: *A testet öltött festmény. Látogatások műtermekben.* Jelenkor, Pécs, 1998.

² Goya 80 nyomatból álló sorozata 1799-ből (rézkarc, aquatinta). Köztük: *Ha az értelem alszik, előjönnek a szörnyek.* Bemutatva a REÖK Palotában 2007. augusztus 17-től október 15-ig a *Szépesség és fájdalom* című kiállításon, Kondor Béla és William Blake képeivel együtt.

³ Kiállítás a REÖK Palotában 2009. március 21-i kezdettel: mai művészek reflektálnak elődeikre – alkotások a 14–15. századtól az 1970-es évek végéig; a kiállítók közül: Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly, Szőnyi István, Mednyánszky László; a mai magyar Sensaria Csoport tagjai, vagy például épp a kérdéses teremben Lajta Gábor munkái.

⁴ *Muskétás karddal*, 1972, olaj, vászon. Aachen, Ludwig Museum.

Az Albi Múzeum Lautrec-litográfia kiállításáról⁵ általánosságban nem szeretnék most írni, magáról a könyomat izgalmas technikájáról sem, az eligazítók szép színű bíbor csíkokba foglalva a falakon voltak láthatók.

Végigsétál az ember végül az utolsó termen is, a termen, amit utolsónak hagyott; ami utoljára maradt. Egészen izgalmas fényviszonyokat észlel, sokszerűséget, finom változatosságot egy teremben, ahol voltaképpen kevés kicsi kép van, intelligens rendben, halvány fekete-fehér litográfia-mintázattal, berendezési tárgy pedig csak a viseltes kanapé, mulatságos inkább, mint hangulatkeltő, jelzésként hat: egy jó szándék, mely szecessziós hangulatot hivatott varázsolni a REÖK (szecessziós) épületének falai közé. E falak közt ma a Modern van jelen: 21. századi képgaléria. Odabent jelenleg félhomály, csak a grafikák megvilágítva ferde, éles fénnel, fény-formák ismétlődése, ritmusa: fény-árnyék szobrok a falakon, csaknem plasztikusan. Szólni kellene a zenének is, az iménti kisterem képei Désiré Dihau fagottművész kottáihoz illusztráltak. Észrevétlen sétálok végig a termen, sétálok körben a termen, nincsen látogató, a képnéző magánya: nevek, címek, grafikus minták törékeny sokasága: színdarabok, kuplék, színházi jelenetek, orfeumok számai, színi etűdjei: egy rég letűnt világ archívuma, valaha volt hírességek enyésző konkrétumai, kiket, ím, Toulouse-Lautrec, a törpe rögzített, s tett sosem-múlóvá. Mint Villon *Nagy Testamentumában* a sok név, cím, rang, hely és nexus, a közel 30 lapnyi lábjegyzet egy letűnt világ

⁵ A REÖK Palota kiállításán szereplő litográfiákat huszonöt évvel Toulouse-Lautrec halála után adták ki Párizsban, az életművet gondozó Albi Museum jóváhagyásával.

hétköznapi hőseivel: ismeretlenek, névtelen kisemberek a múltból, tűnő csillagok – a *Holtak enciklopédiája*.

Ez utolsó teremben, hol képemre leltem, egységes világot, szoros kép-kapcsolatokat nem találtam. Az itt látható litográfiák címeiből: *May Milton* (1895); *Madmoiselle Marcelle Lender, állva* (1895); *Truffier és Moreno a Tudós nőkben* (1893); *Sarah Bernhardt a Phaedraban*⁶, *Renaissance Színház* (1893). E titulusok a színház, a színpad világát idézik, de a teremnek nem ez a dominanciája. Nincsen dominanciája, mert ott van ismét *La Goulue* (a „Torkos”) is *Valentin le desossével* (a „Kígyóemberrel”), grafikus alapú litográfián táncolnak önfeledten, és ott a *Karnevál*, meg a *Konfetti* című két finom etűd. Ismeretlen nevek íze, örökre feledésbe merült pezsgő, múlandó emberi világ a maga hőseivel, színdarabjaival, szenvedélyeivel, zamatával – az Idő rég nélkülük jár. Élő itt egyetlen van: Lautrec, a Megelevenítő, de lám, eddigre ő is *holtfáradt* már...

Ekkor látom meg a képet – a képet. Már *elmentem* előtte, *túlmentem* rajta, *rápillantottam*, akár a többire, kedvtelve, de ez most valahogy más: *vissza* kell fordulnom. Valami hihetetlenül vélt megpillantani, ezt kell most ellenőriznem. Két félvilági nő, határozott, szép és férfias, kellemetlen: vevők és megvehetők. Barátnék vagy ellenfelek, a bárpult egyik oldalán – kuncsaftra várnak, vagy már túlvannak az esti munkán. Nagykabátban, (olcsó) prémes belépőben mindketten: most jöttek vagy indulnak, épp átmenőben, félúton, egy pillanatra csak, mellettük a pulton szódásüveg; pohár, abszint, cigaretta, egyéb kellék nincsen, a Lautrectől megszokott beszédes jelek, jelzések vázolatnak fel csupán. A grafika Paganinije most is remekel nagyvonalú realizmusával: pár vonal, a vonal sűrűsödése, pókhálója vagy magányos futása, ennyi, s már ott is a helyzetkép, mely sorsképpé nő. A két nő: szerelmespár, rideg, „cölöparcú kurvák”⁷, összesimulva, mégis elzárkózva a tekintetek elől. Nőszerelem a századvégen, kényes, tiltott, botrányszagú dolog rögzül Lautrec finom művi, könyörtelen tollán. A cím: *Eros Vanné*.

Erost érteni vélem, a második szó egyelőre ismeretlen, francia, és utána kell nézmem, az egész cím együttes hangzása különös, izgató, kíváncsivá tesz, lehetséges, nem is mai szóhasználat, módosult jelentésmező. És mégsem ez, a cím volt az, ami az imént megállított, visszalépni kényszerített. S nem is a két vad éjszakai nő, mert *van még valaki* a képen, úgy rejtőzik, hogy közvetlenül elénk van tárva. Kicsiny, sovány, fejletlen, mezítelen és sérült, mankóval hóna alatt: egy keserű gyermek, egy homunculus, Lautrec maga, a festő

⁶ Óhatatlan párbeszédbe kezd e finoman felvázolt és satírozott kép a Mucha-plakátokkal, melyek ugyancsak a művésznőről készültek volt, s nem is oly rég a Szépművészeti Múzeumban voltak csodálhatók, 2009. március-június. Mucha 1895 és 1901 közti szecessziós, bizánci stílust imitáló plakátjaiban híressé teszi Sarah Bernhardt-t, akit mindig pompás kosztümben, ékszerekkel, rafináltan kígyózó aranylő hajzuhatagban ábrázol (*Gismonda*). Lautrec Sarah-ja szinte észrevétlenül: a finom, fehér királynőt sötét confident-jához simulva ábrázolja kétkedő keserűségben. S ha kellő távolságba hátrébb lépünk, a képalakzatok hófehér női arcéllé rendeződnek át ámuló szemeink előtt.

⁷ A kifejezést Hajnóczy Péter 1973-as forgatókönyvéből idézem, álljon itt az eredeti kontextus is: „A szokásos presszóhétköznapi, este tizenegy óra körül – cölöparcú kurvák, ajkuk sápadtvörös, meg-megránduló, ferde acélcipzár; szomorúak és kegyetlenek.” *Ló a keramiton*. 5. epizód: *A mellem!* Osiris, 404.

önarcképe: a holtfáradt (*vanné*) Eros; a legyőzött (*vanquished*) Eros⁸. S mely összefüggésben, mely kontextusban? Felsejlő jel, eltagadhatatlan jelenlét, mely eltűnik a „kifesző jegyek közt”.

Később megtudom, hogy a kép mellett a cím azért van idézőjelben, mert egy akkor divatos dal titulusa: Yvette Guilbert kedvelt száma volt ez, a csontos, szikár, nagy szemű, vörös hajú lány énekelte Maurice Donnay dalát.

A dal, melyhez talált képem kapcsolódik, a neten az „Eros vesztes” címmel szerepel, s valóban Maurice Donnay írta a szövegét, népszerűvé pedig Yvette Guilbert előadása által lett, számomra viszont csupán Lautrec litográfiája hordozza: kép a dallamot; kép a szöveget. Cupido (a görög Eros latinja) egyedül van, elégedetlen és kétségbeesett. A két nő, akik mellett félárnyékban, észrevétlenül, s számukra, de a bár közönsége számára is láthatatlanul meghúzódik, egy aznap éji szerelem előkészületeit játssza. Maurice Donnay-ról Ady is írt Párizsból, a Budapesti Napló 1920. február 20-án jelenteti meg frissen az öt nappal korábban írt cikket.

„(...) Negyvenhét éves és jóformán másfél évtized óta ír. A Chat Noirban kezdte, a híres cabaret-ben. S hamar eljutott Molière házába. S nagyon hamar az Akadémiába. De ide készült ő már a Chat Noirban is. Ki-kiruccant a tollával bátor, új irodalmi mezőkre is. De ezt csak kárára cselekedte. Nem is lett volna belőle soha akadémikus, ha közben meg nem írja a *Retour de Jérusalem*-et...”

Ady ismert hangján ironizál kegyetlenül, festi mesteri ecsetvonásokkal a karriert s az arcképet Donnay-ról, ki komplett és komplex emberi egyéniség volt, nekem most csak név a fenti (*Holtak*) enciklopédiából, ki szerzett egy dalszöveget, mihez Lautrec öntörvényű, egyedi vallomást fűzött, értelmetlenül. Jelentésteremtést, netán jelentéstulajdonítást igényel, hogy miért épp ehhez, s miért éppen ezt.

„A francia dal királynője a Somossy Orfeum színpadán először lépett a magyar közönség elé” – emlékezik vissza Heltai Jenő⁹ Yvette Guilbert-re:

„A századvég közönségének édes bárgyúságokon és vaskos kétértelműségeken nevelkedett fülét megdöbbenette ez az őszinteség, a dalban való tökéletes fölolvadás varázsa, az átélés dermesztő valódisága, a vakmerő szokimondás, az eljövendő viharokkal fenyegetőző villámlás. Yvette Guilbert a közönség elé azt a Párizst tárta, amelyet Párizs szórakozó világa akkor maga is alig ismert még: a proletár, az apacs, a fortifikációk sötét Párizsát, *Mémilmontant*, *La Vilette*, *La Rocquette* rejtelseit *Aristide Bruant*, *Jules Jouy* és *Maurice Donnay* dalaiban: Donnay-t később megválasztották az Akadémia tagjának, azzal büntették azért, hogy a kabaréban annyit csúfolódott a halhatatlanokkal.”

Mindebből mára apró legenda maradt, és ez az észrevétlen Lautrec-litográfia a belső teremben. Lautrecet, a púpost mindenki szerette és senki. Szerette anyja, a grófné, kin később, mikor féktelen szerelme az egyenruhás Alfonse gróf iránt elmúlt, mély ájtatosság vett erőt. Szerették a kitalált, falánk kokottok, akikkel barátságot és szolidaritást vállalt. És szerette, egy kis ideig Susanne Valadon is, mint (talán egyetlen) beteljesült kedvese. Senki sem szerette mégsem, mert torz testű, rút ember volt, aki éjszaka élt, és kegyet-

⁸ Utánanéztam a szójelentésnek, s a fentieket találtam: előbb a franciát, de stílusérték-megjegyzés, archaizmus-jelzés híján; s majd a neten a kép címét s leírását angolul, fenti jelzővel, mely más jelent, mint a francia szó.

⁹ *Színes kövek*. Szépirodalmi Kk., Bp. 1957, II. kötet.

lenül pusztította önmagát, s mert még az egészséges és szép is kinek kell valójában? Az eltaszított, genetikusan, családja által betegségekre ítélt fejletlen gyermek maradt ő, a bűnök mélyvilágának törpe tanúja és képi rögzítője. Ezért nem hinnék szívesen e grafika olyan értelmezésének, mely a nők egymás közti szerelmét csalódottan megtapasztaló Lautrec-Erost nevezi meg fáradt vesztesnek, pályatévészett kis-istennek: e rajz nem a két nőről, hanem apró, láthatatlan kísérőjükről szól.

Legyen ez az értelmet, érzékeket megzavaró kicsiny alak, legyen ő valóban a mulatók és bordélyok csírában maradt vagy elvetélt Erosa, észrevétlen, megvetett, rejtőzködő és szenvedő. Erost a képzőművészetben egyaránt ábrázolták fiatal férfiként és kisfiúként anyja társaságában. Ő az egyik legősibb isten, a világ mozgatója, a Sötétség, Khaosz gyermeke, ki által hajdanában a Föld (Gaia) és Ég (Uranos) szerelemben egyesülvén, a Világ teremtetett. Fájó ironia Lautrec részéről önmagát Erosként megjeleníteni. A mese szerint Eros a valaha élt legvonzóbb férfi volt, akit azonban méltán illettek a *keserédes* jelzővel, hiszen épp ő tudta a legnagyobb fájdalmat is okozni, kit célba vett nyilaival. Ő maga csak egyszer esett szerelembé, Pszichével, kinek neve: *Lélek*.

Neki, a REÖK Palota alkalmi vendégének akartam e pár emléksort szentelni...

Cserjés Katalin

Állatmaszkok – embertulajdonságokkal

CSÍKSZENTMIHÁLYI RÓBERT SZOBRAI A RÁDAY GALÉRIÁBAN

Csíkszentmihályi Róbert művészete attól *eleven*, hogy a szobrász képes időről időre megújulni. Ez a formában és mondanivalóban is jelentkező váltás – jóllehet a kipattanó szikra gyorsaságával létrejött arcnak is megvan a jogosultsága – nála sosem előzmény nélküli, hiszen az utóbbi másfél évtizedben készült állatszobroknak már a kezdet kezdetén megvolt az alapozásuk. Mintha az alkotó egész eddigi életében arra készült volna – jól láthatóan nem állatszobrászi babérra pályázva –, hogy a szárnyasokban és a négylábúakban: a természet nagy- és kisvadaiban s az otthonainkban velünk együtt élő állatokban *megmutasson* valamit az emberből.

Szokásvilágából, gesztusaiból, pózszerűen viselt magatartásából.

Föllebbentse az élet nagy titkát, az emberben az állatit, ugyanakkor a nemegyszer groteszk módon ábrázolt állatfigurában (mert a mozdulat-ország árulkodó) *tetten érje* az örülő, küzdő, szenvedő, önmagában a szépséget nagy kínok közt is előhívó embert. A maszkok, épp ez bennük az izgalmas, egymásba csúsznak, de az *üvöltés* látszólag bármily mélyről is jön, a hang nem lehet más, mint *vox humana*. Ennek a különös bestiáriumnak – a végtelen bájjal s a gondolkodó ember szeretetförlényével teremtett állat-kertnek – unikum volta épp abban leledzik, hogy a jellemeket és karaktereket toborzó erő (az invenciózus magához való hívással, a *teremtéssel*) legyőzni látszik – bár ez lehetetlen – az időt. Még hozzá – paradox – többé-kevésbé korhoz kötött, ám az általánosítástól sem visszariadó tulajdonságokkal (menedzseri nagyravágás, önzés: *Nagyfiú – 1997*; a megfeszítettségből való oldódás: *Üvöltés – 2002*) utaztatja a végtelenbe.

Csíkszentmihályi szobrainak, mint minden nagy művész alkotásainak, üzenetük van. Plasztikai üzenetük. Szó se róla, azok a *megrendelt* érmeek, amelyek valamilyen alkalomhoz (évforduló, névadás, kulturális esemény stb.) kötődnek, jellegüknel fogva akarva-akaratlan hordoznak valaminő „irodalmias” mozzanatot (ennek ellenére az elő- és hátlapok invenciózus formálása mindig túllendít az adott célon). Ám azok a szobrok (kis- és nagyméretű plasztikák, szabadon szárnyaló plakettek), amelyeket az önalakító-önkifejező akarat, a világban való jelhagyás vágya szült, s nem utolsósorban a gyönyörködtetés, csak – és ez a legtöbb – *formai tisztaságukkal* ragadják magukkal a szemlélőt.

Ez a tisztaság, ha gyűjtőfogalomnak vesszük, magába öleli mindazokat a lényeges – végző soron a mű esztétikai minőségére, elhelyezésére és hatásmechanizmusára ugyancsak kiható – elemeket, amelyek nélkül még a reneszánsz sugárzású plasztika is árválkudnék. Nem – nem föltétlen – a tömörszerűségről van szó (persze arról is), amelynek hegy-kozmoszában, Brancusi idézvé, benne lakik Isten akarata (Csíkszentmihályit, az anyagra esküdőt is megszólítja néha egy *égi hang*), hanem a tér *ünnepi* belakásáról – közepén a szobor forgó *világtengely* –, az intímabb helyeket megélénkítő, a csaknem érzéki patinázással fényt magába nyelő és kivetítő palást spiritualizálásáról.

Természetesen mérete válogatja – jóllehet ebben az átszellemítésben a nem muszájból készített köztéri szobor és a lélekből leledzett kisplasztika édestestvérek –, hogy milyen mértékben és milyen érvénnyel történik meg ez a látható (vagy sejtethető?) átváltozás. És az anyag milyensége is határt szab – másként viselkedik a fa, a kő, a vas, a bronz – a némelykor groteszk magába fordulásával is a klasszikumon belül maradó művész mindig a *hely szellemét* (szobrászunk esetében Szentendrét és Rómát) megidéző alkotásmámorának. De végtelenül egységes az a világkép – most az anyagot szoborrá tevő technikáról, mesterfogásokról ne beszéljünk –, amely a művészt mozgatja. Csíkszentmihályi *álomvalóságában* a művészet – mintha Michelangelo pálcája hasítana a huszadik század értékponyvájába – élet is, sors is, egy magasabb rendű akarat beteljesítője is. Világegész. Kényszerítő erejű sugallatát meg nem hallva, el lehet odázni a nyílt színvallást – mint ahogyan kisebb tehetségek élnek is evvel az önmagukat becsapó bújócskával –, ám aki nem tér ki a sokszor drámával is tarkított *boldogságfutam* elől, az hallatlan örömeik részese lesz. A beavatódásé – nem kell szakrális köröket érintenünk, hogy érezzük a kiválasztódásnak ezt a módját –, s titkok tudójává válván a teremtésé. Könnyedebb terhet – szobrászművészsünk jól tudja ezt – nem is vesz vállára az igazi művész. Hiszen alatta megroppanni csak az fog, akinek üres a tarisznyája.

Csíkszentmihályi Róberté, szerencsére, telis-tele van. Az ősök vérében hordozott, s így könnyen átörökölt tudással, és hangulatfokozóként a mediterrán *széllel*. Ez az áramlat, egyesülve a toscanai fénymozgással és a miniatűr voltukban is hatalmasnak tűnő etruszk szobrok *ökonomikus* derűjével, röpítette a magasba, hogy érzékelje szinte kultikus kiválasztódásának erejét. Már csak a mesterségbeli tudásra s az anyagalakítás s -formázás megannyi fortélyára kellett szert tennie, hogy megkezdvén pályáját valódi – még a magyar szobrászművészetben sem mindennapi, elementáris kifejezésvággyal megáldott – alkotóvá váljék.

Nem tisztünk a főképp állapotportrékra kihegyezett miniatűr arckép megrajzolásakor az életmű minden mozzanatára kitérni – tanulmányok sora is alig volna elég a lényegesebb pályaszakaszok, a fától és a kőtől a bronz felé haladó váltások tüzetes megmutatására –, de azon szobrok, érmek és plakettek némelyikére rá kell mutatnunk (mindegyikük a kifejezőerő szenzációja is), amelyek *ősformájukban* akárcsak egy-egy részlet erejéig fölillantják a legújabb állatmaszkok csíráit.

Az egyik legfontosabb előzményre, a kis méreténél fogva is monumentálisnak ható vörösmárvány szoborra, *A csiga bemutatására* (1970) azért hívjuk fel a figyelmet – a figura ölben nyugvó puhatestű állat csak házának absztrakciójával ábrázoltatik –, mert a művész a csigavonallal mint spirállal (Jelképtár!) akarva-akaratlan az értelmezés gazdag szimbolikáját hívta elő. Ugyanis az „egyetemes, ősi és elemi mozgásjel”, több minden mellett, a születés, az indulás, a kibontakozás, a növekedés jegyében az „élet ismétlődő ritmusát” szimbolizálja, vagyis „a változás létrendjének természetét fejezi ki”. Az újkőkorból származó „bél-labirintus” (Mezopotámiai agyag dombormű) – vessük közbe: az *élet jele* – szenteltetett meg a szentendrei szobrász korai remekművén, de az eredeténél sokkal szebb (esztétikusabb) kivitelezésben.

Minthogy századok-ezredek szimbólumvilága – anélkül, hogy az egyik tudna a másiktól – összeér, a fiatal művész elég korán rátalált, akár ösztönszerűen, arra a kimeríthetetlen *kincseshányára*, amelyből plasztikája a későbbiekben – a formagazdagságon belül az

értelmezés gazdagságát növelvén – jócskán méríteni fog. (Csak érdekességként, az állat-portré vagy természet-maszk arzenál furcsaságában is egyik legkihívóbb kisplasztikája, a *Cicitromos laska* – 2004 – az egyes kultúrák mítoszaiban a termékenység és halhatatlanság jelképeként ismert gomba „ezerfejűségére” utal – Csíkszentmihályi profán alakteremtésével itt két *cici* táplálja a világmindenséget –, amit az is bizonyít, hogy a húsos testű növényt bizonyos mitikus elbeszélések szerint hol „istenek eledelének”, hol – például a görögöknél – vele ellentétesen „ördög kenyerének” nevezték.)

Ha a régebbi állatfigurákat vesszük – például a szigorú nézésében és statikusságában is riasztó bronz *Ragadozót* (1967) vagy a piros-barnán dekoratív, körtefából faragott *Cso-daszarvast* (1968) –, találkozhatunk az állatmaszkok előzményeként (Bácsi –1994; *Mama* – 1997; *Üvöltés*, stb.) számon tartott előképpel. Már ezt az időszakot is az a hallatlan természetszeretet, az ősidők ősdzsungeléből hozzánk szelídített, a négy lábúakból (patásokból) induló és kétlábúként-emberként (állat-emberként) landoló *jóság* jellemzi, amely fokról-fokra hangulatot teremtve egy kissé megszépíti életünket. S ha a régebbi szobrok ily kitűnő példatárat kínálnak az új és új, megjelenésükben sokkal groteszkebb, de a megbocsátó gesztustól sem idegenkedő változatokra, a melankólia nyugalomával *figyelő*, de ugrásra kész *Atléta* (1998) a plakettek között észleli-e – leginkább az *Ősi hangok* (1970) című sorozat vonatkozó darabjain *érdes* ez a látnivaló – a megfeszített szarvas képében jelentkező drámát (*Az utolsó szarvas II.*)?

Mert itt már nem a kolinda jól ismert bús dallama szól, hanem az, amelyből a modern zene eszközeivel Bartók Béla komponált – Illyéssel szólván – egyetemes hangzavart. S ha tudjuk – akinek szeme van a nézésre, az látja –, hogy az önarckép fogantatású *Főemlős* (2007) nem kis gúnnyal formált egytömb-portréja fölfedezhető a fiatalkori fizimiskát rögzítő változaton mint előképen, a *Tenger-sorozat II.* (1974) *Önarckép rákkal* című plakettjén is, azonnal szembetűnik a variációt variációra termő lánc hitelessége. Csíkszentmihályi életművében nem ez az egyetlen lényeges vonulat – sok egyéb mellett az összetört óraszerkezetek által *megzavart* idő formai kiteljesedése (*Idő I–XXI. – 1978–1980*) éppúgy nyomon követhető, mint például a golgotai *corpus*-variációtól (*Háború* – 1970) a kéjben tobzódó állat-emberig való (*Kisragadozó* – 1994; *Cicázó* – 1999) test útja –, ám a sok közül alighanem ennek van a legnagyobb hatása.

Ha jól figyelünk, azt is észrevehetjük, hogy az *Állati fejek* karakteres bronzportréi – amelyeken a szem (a lélek tükre) különleges plasztikai értékkel bír – ugyancsak nem előzmény nélküliek. S itt nem a már említett korai állatábrázolások (egyébként hiteles) eldorádójára gondolok – fájdalom, mennyi remek szobor (*Az utolsó szarvas emlékműve* – 1971; *Vadkan* – 1987 stb.) maradt említetlenül –, hanem azokra az időben közelebbi plasztikákra, amelyek az 1994-től 2007-ig tartó időszakban születtek. (Ennek egyik utolsó darabja, a 2007-es *Bárka* szinte egy időben készült az állatmaszksorozat nem egy tagjával.)

A sort eme arzenál talán legkülönösebb szobra, a *Ködös reggel* (1994) nyitja. A szarvasünő-asszony fájdalommal teli, az elmúlásérzést is előrevetítő melankóliája – az elkövetkezendőre való *riadt* készenlét – nem csupán a rogyant (rogyanni látszó) testhelyzetben, a pálcika-lábak testet alig tartani tudó „nyújtózkodó” *magányában* érhető tetten, hanem az artisztikusan kimunkált fej önálló portrénak ugyancsak beillő plasztikájában is (zárt száj, hosszant megnyúló orr, a látni vágyástól kidüledt, de befelé is néző szem). Bár

a művész mindennél jobban a test (az ember-állat testének) karakterére ügyel – a *Szárnyas* (1995) röpködő karja a szabadságra való kitárulkozást szimbolizálja, a gyermeket szülő *Romulus* (1995) testkalitkája az őrző-óvó készenléte, a *Nagyfiú* póza (ágyúcsőként meredő fallosszal) az ég s föld birtoklásának vágyát –, igen fontos jellemtanulmányokat bíz az arcra.

Plasztikai bravúr – mintha nem is az ő forma-virtuozitása állna a háttérben, hanem az így megszemélyesített alak karaktere sugallná –, ahogyan kedélyhullámok lépcsőire bontatják a fej. Noha egyetlen arcon belül is ábrázolható derű és ború – a *Ködös reggel* figurájának a már említettek mellett ebben leledzik a varázsa –, többnyire az egész alakos szobrok fejei külön-külön, egymástól igencsak elütő jellemvonással közvetítik a szobrászművész ítéletét. (Az 1994-es, vadkant formázó *Bácsi* mosolyában a dolgokkal szembeni bölcs fölény ábrázoltatott, míg az ugyanakkor fából készült *Fohász* égre nyíló tekintetében a kutyahűségnek valószínűbb ragaszkodás dominál.) Mert ezek a szobrok egyszerre innen is vannak a karikatúrán, meg túl is. Innen, mert megsemmisítő erejük – a kacajnak nem ez a dolga – viszonylagos. És túl, mert szoborlétük nem csupán a jókedvű – vagy némelykor nagyon is keserű – torzítás révén valósul meg (a karakter istene minden igazmondástól fázik), hanem a gúny eszközével fölöttébb közel hozott *reália* összehatása által is.

Érdekeségként megjegyezhető, hogy Csíkszentmihályi állat-ember figurái – legyen mögöttük akár valóságos helyzet, akár valaminő mítoszi világ (a *Tangó* – 2001 – artistikus párosa, a nő és az őt táncoltató bika épp evvel a hiedelemmel megrakottan zseniális) – sokkal közelebb állnak a hagyományos ábrázolásmódhoz, mint absztrakcióra hajló modern idoljai (például az 1981-es *Zene*). Sorozatait, mindenik mestermunka, más-más miatt szeretjük. A némely vonásában a bibliai helyzetekre is visszautaló kétalakos szobrai – a *Lőrinc és Sándor* (1987) sajtósági Pieta-változatnak is elmegy – az összetartozás drámai örömeinek szenvedélyes megmutatásáért, a római Szent Péter-bazilika altemplomát díszítő *Boldog Erzsébetet* (1980) pedig azért, mert a mészki domborműben megképződött hit – a várakozás csendje és az irgalom jelenvalósága – nemcsak az ülő alakot szellemíti át, hanem a megtisztulásra váró nézőt is.

Noha az *Állati fejek* – eddig tizenhat készült belőlük – az egész alakos ábrázolásokhoz képest csupán „fél-bestiáriumnak” tekinthetők, esszenciaszerűen mindaz megtalálható bennük, ami a nagyobb méretű, de a kisplasztika határán belül maradó szobrokat jellemzi.

Csíkszentmihályi létmagyarázata fullánkos.

Az állatmaszkban jelentkező férfiakkhoz és nőkhöz is kegyetlen. Karikatúrisztikus vonásai – akár a nyak meghosszabbításával (*Kotkot* – 2007), akár a személyre jellemző ruhadarabbal (a 2008-as, *Arisztid* névre hallgató arisztokrata kutya-fenomen csokornyakendőt visel) – kiemelik az állat-ember azon tulajdonságait, amelyek forgatják a nevetés körhintáját. Az ágáló sas fölvetett fejjel (*Szónok* – 2008), az oroszlán képében – tömbbravúr! – tetszelgő *Rexi* (2007), a fúvós hangszerét (tubáját) saját teste meghosszabbításaként megelő béka (*Fuvalkodó* – 2007), a kebel-talapzaton támaszkodó – statikai lelemény! –, haját két copfba kötő durcás hölgy (*Cicó* – 2007), az antikizáló, mesterien patinázott lófej (*Lola* – 2007), a fogak vicssorításával zsákmányra leső *Kisragadozó* (2008) – mind-mind része ennek a panoptikumnak. Melyben a szépség (*Hölgy* – 2006) és a rútság (*Emeritus* – 2007) éppúgy összetartozik, mint a természet körforgásában nappal és éjszaka.

Ezek az *Állati fejek* – a maszk maszkot takar, és a motívumban rejlő történet történetet – senkinek nem kegyelmeznek. Plasztikailag kitűnően megoldott példázatok az ember jó-rossz tulajdonságaitól rettegő *rengeteg* léttérképén. A megbocsátó gesztus jóval kisebb bennük – vagy talán nincs is (mert a nevetés mindent fölold) –, mint az egész alakos állatember szobrokban. Hogyan is ódzkodnánk tőlük, amikor – akarjuk, nem akarjuk – tükörképeink.

Szakolczay Lajos

